

Рибалка В. В., Самодрин А. П., Моргун В. Ф.

ПСИХОПЕДАГОГІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ ШЛЯХАМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ, ОСВІТИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Методичний посібник

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ІНСТИТУТ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Г.КОРОЛЕНКА

Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф.

**ПСИХОПЕДАГОГІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ
ШЛЯХАМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЖИТТЯ
ОСОБИСТОСТІ, ОСВІТИ ТА
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Методичний посібник

КИЇВ
ТАЛКОМ
2019

УДК [159.9:37:910.4]:[316.728:37:172.12]

Р 49

Рекомендовано до друку Вченою радою Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (протокол №1 від 10 січня 2019 року).

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол №1 від 28 січня 2019 року).

Рецензенти:

Панок Віталій Григорович – доктор психологічних наук, професор, директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

Помиткін Едуард Олександрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф.

Психопедагогічні експедиції шляхами демократизації життя особистості, освіти та громадянського суспільства: метод. посіб. / Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф.; за ред. В.В.Рибалки. – К. : ТАЛКОМ, 2019. – 280 с.

ISBN 978-617-7685-47-9

У посібнику висвітлюються дані щодо психопедагогічних експедицій, здійснених групою психологів і педагогів по територіальним громадам, навчальним, культурним і медійним закладам Полтавщини, Дніпропетровщини, Волині, Слобожанщини й Київщини в період з травня по жовтень 2018 р. за проблемою «Школа – духовний осередок розвитку особистості, демократичної територіальної громади і держави».

Призначено для наукових працівників, службовців, практичних психологів і педагогів, аспірантів, студентів та учнів різних навчальних закладів.

УДК [159.9:37:910.4]:[316.728:37:172.12]

Rybalka V.V., Samodryn A.P., Morgun V.F.

Psychopedagogical expeditions by the ways of democratization of life of personality, education and civil society : method. manual / for redaction. V.V. Rybalka. – Kyiv: TALKOM, 2019, 278 p.

In a manual data are illuminated in relation to psychopedagogical expeditions, realized a group psychologists and teachers for to territorial communities, to educational, cultural and media establishments of Poltava, Dnipropetrovsk Oblast, Volyn, Slobozhanshyna and Kyivshchyna in a period from May for October in 2018 after a problem "School is a spiritual cell of development of personality, democratic territorial society and state".

Intended for research workers, office workers, practical psychologists and teachers, graduate students, students and students different educational.

ISBN 978-617-7685-47-9

© Рибалка В.В., Самодрин А.В.,
Моргун В.Ф., 2019

© Кабиш-Рибалка Т.В., обкладинка, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП. <i>В.В. Рибалка</i>	7
Розділ I. ДОПОВІДІ, ВИСТУПИ, БЕСІДИ, ДИСКУСІЇ, ПІДГОТОВЛЕНІ ТА ПРОВЕДЕНІ В ХОДІ ПСИХОПЕДАГОГІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ДО НАВЧАЛЬНИХ, КУЛЬТУРНИХ, МЕДІЙНИХ ЗАКЛАДІВ.....	10
1.1. Психопедагогічна експедиція як метод вивчення проблеми демократизації життя особистості, освіти та громадянського суспільства. <i>В.В.Рибалка</i>	10
1.2. Історичний екскурс у проблему становлення демократії як народовладдя: від народного віча та козацьких рад до об'єднаних територіальних громад і громадянського суспільства. <i>В.В.Рибалка</i>	13
1.3. Громадянське суспільство. Механізми створення, розвитку демократично-освітнянського осередку. Дискусія на телеканалі Кременчук у студії «День із Володимиром Ляпотою». <i>В.В.Рибалка, А.П.Самодрин</i>	21
1.4. Демократичні засади педагогіки А.С.Макаренка. <i>В.Ф.Моргун</i>	32
1.5. Соціально-педагогічна система А.С.Макаренка як освітянська модель розвитку і діяльності громадянського суспільства та особистості громадянина на демократичних засадах. <i>В.В.Рибалка</i>	39
1.6. Три таємниці Антона Макаренка, або Спогади про демократичну педагогіку майбутнього. <i>В.Ф.Моргун</i>	58
1.7. Гносеологічний та аксіологічний вимір демократизації освіти і суспільства. <i>А.П.Самодрин</i>	73
1.8. Гуманно-демократичний менеджмент первинного педагогічного колективу на прикладі кафедри психології вищого навчального закладу. <i>В.Ф.Моргун</i>	89
1.9. Як працює сучасна пряма демократія, або розвинуте громадянське суспільство, в Швейцарії та США. <i>В.В.Рибалка</i>	108
1.10. Демократичні принципи, процедури та умови роботи громадянського суспільства. <i>В.В.Рибалка</i>	121
1.11. Права, свободи та обов'язки громадянина як члена демократичного громадянського суспільства. <i>В.В.Рибалка</i>	126
1.12. Орієнтовна програма створення та алгоритм роботи освітянського осередку громадянського суспільства. <i>В.В.Рибалка</i>	127
1.12.1. Збір членів громади, самоорганізація та правова підготовка громадянського суспільства.....	127
1.12.2. Висування членами громадянського суспільства нагальних проблем, обговорення пропозицій, ресурсів щодо їх розв'язання та визначення їх пріоритетності шляхом голосування.....	133

1.12.3.Формування громадянським суспільством проектів вирішення пріоритетних проблем та їх прийняття референдумом як необхідних і обов'язкових для виконання.....	134
1.12.4.Мобілізація суспільних і державних ресурсів на виконання прийнятих проектів, контроль та відповідальність виконавців.....	136
1.12.5.Втілення результатів виконання проектів у життя, забезпечення досконалості, наступності та неперервності роботи громадянського суспільства.....	138
1.13.Соціально-психологічний тренінг розвитку демократичного освітянського осередку громадянського суспільства. <i>В.В.Рибалка</i>	140
1.13.1. Передмова: мета, завдання, принципи і порядок роботи тренінгу в залежності від кількості учасників, технологічні моменти.....	140
1.13.2. Загальний алгоритм роботи первинного тренінгового осередку громадянського суспільства у навчальних закладах системи освіти.....	143
1.14.Демократична парадигма освіти та розвиток освітянського осередку громадянського суспільства і особистості громадянина. <i>В.В.Рибалка</i>	145

Розділ II. МАРШРУТ ПСИХОПЕДАГОГІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ТА ПУБЛІЧНІ ЗАХОДИ В ЇЇ ПУНКТАХ: ПРОГРАМИ, КОМЕНТАРІ, ФОТОСВІДЧЕННЯ.....158

2.1. Полтавська область, село Пузикове Глобинського району, село Манжелія, село Сухе та місто Кобеляки, науково-практичний круглий стіл у Пузиковському НВК, виступи *В. В. Рибалки, А. П. Самодрини* та педагогів, бесіди, відвідування пам'ятних місць.....158

2.2.Села Котовка і Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області, науково-практичний круглий стіл в Котовському навчально-реабілітаційному центрі, виступи *В.В. Рибалки, А.П Самодрини* та вчителів.....170

2.3.Новомосковськ Дніпропетровської області, Колегіум №11, науково-практичний круглий стіл, виступи *В.В.Рибалки, А.П.Самодрини* та вчителів, відвідання Новомосковського історичного музею, Троїцького собору, Свято-Миколаївського монастиря.....183

2.4.Дніпро, Дніпропетровський університет імені А.Нобеля, бесіда *В.В.Рибалки і А.П.Самодрини* з доктором економічних наук, професором, Президентом Міжнародної академії біоенергетичних технологій Володимиром Андрійовичем Ткаченком.....198

2.5.Село Світязь Шацького району Волинської області, загально-освітня школа І-ІІІ ступеня, виступ *В.В.Рибалки* перед старшокласниками і вчителями з інтерактивною доповіддю з елементами тренінгу освітянського осередку громадянського суспільства.....202

2.6. Телеканал Кременчук (студія дня з *Володимиром Ляпою*)
Виступ *В.В.Рибалки* і *А.П.Самодрина* 24 вересня 2018 року на тему «Громадянське суспільство. Механізми створення демократично-освітнянського осередку».....216

2.7. С.м.т. Кочеток Чугуєвського району Харківської області, Чугуєво-Бабчанський лісний коледж, круглий стіл «Школа – духовний осередок розвитку особистості, демократичної територіальної громади і країни», виступи *В.В.Рибалки* і *А.П.Самодрина* та тренінг освітянського осередку громадянського суспільства зі студентами і викладачами; вшанування пам'яті видатного філософа, психолога і педагога Миколи Яковича Грота (1852-1899) біля його могили на цвинтарі Володимиро-Богородицької Церкви в Кочетку.....217

2.8.Чугуєв Харківської області, відвідування *В.В.Рибалкою* і *А.П.Самодриним* музею І.Ю.Репіна, творчий аналіз картини І.Ю.Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» як художнього відображення своєрідної козацької ради.....226

2.9.Село Подвірки Дергачівського району Харківської області (Кураж), відвідування *В.В.Рибалкою* і *А.П.Самодриним* музею А.С.Макаренка, вшанування пам'яті народного вчителя, що втілював демократичні цінності у власну соціально-педагогічну систему як освітянський осередок громадянського суспільства в умовах авторитарного режиму.....235

2.10.Село Ковалівка Полтавського району, Полтавський обласний науковий ліцей-інтернат І-ІІІ ступенів імені А.С. Макаренка, Міжрегіональний науково-практичний семінар «Школа – духовний осередок розвитку особистості, демократичної територіальної громади і країни», виступи *В.В.Рибалки*, *А.П.Самодрина*, *В.Ф.Моргуна* з доповідями і проведення тренінгу освітянського осередку громадянського суспільства.....239

2.11.Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, конференц-зал Вченої Ради університету, доповідь *Кристи Марквальдер*, Президента Національної ради Швейцарії (2016 р.), депутата Швейцарського парламенту, «Роль громадянського суспільства у розробці законів Швейцарії і можливості для України», участь *В.В.Рибалки* в дискусії та ознайомлення з матеріалами виставки, організованої Посольством Швейцарії в Україні «Сучасна пряма демократія».....249

ВИСНОВОК. *В.В.Рибалка*256

ДОДАТКИ.....260

Додаток 1. Інформація про посібник: Рибалка В.В. Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф., Басанець О.М., Третьякова Т.М., Конюхова Н.М., Гривачевська А.А.; за наук. ред. Рибалки В.В. і Самодрина А.П.– Київ, Кременчук: Талком, 2018. – 452 с.260

Додаток 2. Інформація про посібник: Рибалка В.В. Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина: посібник / Валентин Рибалка.— К.: ТАЛКОМ, 2018.— 226 с.	268
Додаток 3. Бланк Проекту проведення тренінгу розвитку громадянського суспільства у навчальних закладах.	277

*Присвячено пам'яті А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського,
Ф.Т. Моргуна, О.А. Захаренка, І.А. Зязюна, які в різні часи торували
шляхи демократизації в українській освіті та суспільстві.*

ВСТУП

В.В.Рибалка

У Конституції України, в першій її статті, стверджується, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Тому усі інститути держави і суспільства мають зосередити свої зусилля на забезпеченні розвитку в країні саме цих, вказаних в Основному Законі України ознак – її демократизації, соціалізації, зростанню правової культури її громадян. У посібнику висвітлюються у психолого-педагогічному плані деякі питання демократизації життя особистості громадянина, освіти та суспільства, зокрема через формування сучасної прямої демократії, якою є громадянське суспільство. Дані питання постають як стратегічні в контексті реформи децентралізації влади та створення об'єднаних територіальних громад по всій Україні. Психолого-педагогічній науці слід взяти до уваги затвердження 26 лютого 2016 року Указом Президента України «Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» та прийняття Кабінетом Міністрів України планових заходів на виконання цього Указу. Відповідно до цього, Міністерство освіти і науки України також запланувало ряд заходів на виконання вказаного Указу.

Отже, вирішення зазначених питань психологами і педагогами є надзвичайно актуальним. При цьому слід враховувати ключову роль вказаного типу суспільства у соціально-економічному прогресі різних країн світу. Про це свідчить накопичений впродовж декількох століть позитивний досвід створення і функціонування громадянського суспільства в Європі, приміром, у Швейцарії, Німеччині, Австрії, країнах Скандинавії та у США – як перевіреного часом соціального ресурсу, способу формування реального народовладдя й дієвої демократії.

В Україні теж існують цікаві історичні прецеденти функціонування прототипів громадянського суспільства, що виявлялися у різних формах – від народного віча, козацьких рад, сільських і міських громад до майданів і об'єднаних територіальних громад тощо. Рух до громадянського суспільства України безумовно пов'язаний з діями її духовної еліти, зокрема Г.С.Сковороди, Т.Г.Шевченка, М.П.Драгоманова, Л.Українки, І.Я.Франка, В.І.Вернадського, Г.Г.Ващенко, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, О.Т.Гончара, О.А.Захаренка, Ф.Т.Моргуна, І.А.Зязюна та ін. Події останніх років у країні свідчать про те, що становлення громадянського суспільства та зростання активності громадян вступило в нову фазу і має перейти із гострої епізодичної, спонтанної,

дрібногрупової, емоційної, радикалізованої, революційної, форми у повсякденну, добре організовану, масову, суспільну, інтелектуалізовану поведінку громадян з утвердження справжньої демократії.

Аналіз існуючого міжнародного та вітчизняного досвіду дозволяє виявити і сформувати науково обґрунтовані принципи, цілі, методи, конкретні вимоги до подальшого удосконалення українського громадянського суспільства з урахуванням реальних обставин. Сучасне організоване громадянське суспільство повинно характеризуватися продуктивними формами розумного генерування актуальної суспільної думки, обговорюванням нагальних проблем і проектів їх розв'язання, їх презентації обраній громадянами владі в процесі паритетної взаємодії із різними її гілками, дієвими формами самоконтролю і контролю виконавчої діяльності та обопільної відповідальності за результати спільної праці як представників влади, так і громадянських лідерів – заради духовного прогресу, державного розвитку й піднесення благополуччя українського народу.

У соціології та правознавстві вже визначені якості особистості громадянина, які мають забезпечити успішний розвиток і функціонування громадянського суспільства в державі. Вивчені вони також і у психології та педагогіці, тому, спираючись на відповідні наробки, автори ставлять перед собою мету допомогти політикам і громадським активістам, соціальним педагогам і практичним психологам у становленні в навчальних закладах первинних освітянських осередків громадянського суспільства – як органічної складової і генетичного джерела всеукраїнського громадянського суспільства. При цьому визнається необхідність обов'язкової відданості лідерів освітянського осередку громадянського суспільства і представників влади позитивним духовним цінностям гуманістичного Світогляду, Життя, Людини, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси, Істини, і протидії, неприпустимості існування в їх діях впливу негативних цінностей – темряви, смерті, нелюдства, зневір'я, розпачу, ненависті, зла, спотворення, брехні.

Лідери, члени громадянського суспільства і представники влади, діючи на партнерських засадах, мають бути справжніми патріотами України, любити свою країну та її громадян, піклуватися про їх добробут і щастя. За цих умов можлива єдність народу та прогресивний поступ України до миру і благополуччя на засадах демократії. Особливо важливими в цьому плані є, повторимо, професійні зусилля соціальних педагогів і практичних психологів, що сприяють розвитку громадянського суспільства і особистості громадян як його членів.

Узагальнюючи наявні дані з позиції психології і психопедагогіки, автори, враховуючи також власний досвід громадянської участі у подіях останніх років, пропонують певне бачення проблеми побудови громадянського суспільства в Україні, що виявилось, зокрема в розробці орієнтовної програми розвитку і функціонування його освітянського осередку. Ця програма конкретизується, концентрується зокрема в алгоритмі, сценарії тренінгу побудови такого осередку на демократичних засадах. Звичайно,

що всі представлені у посібнику пропозиції потребують додаткового обговорення, навіть експертизи його тексту компетентними читачами.

В посібнику наводяться матеріали здійснених авторами впродовж останніх років наукових експедицій по сільським і міським школам, владиним, медійним і культурним установам Київщини, Полтавщини, Дніпропетровщини, Слобожанщини, Волині, що були представлені раніше у вигляді звітів на сайтах Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України і Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України. Проте у даному посібнику ці дані узагальнені з урахуванням вимог останнього часу і набутого теоретичного та практичного досвіду їх учасників, що дозволяє їх використовувати у подальших наукових експедиціях по теренах України.

Слід зазначити, що описаним у даному посібнику даним наукових експедицій передував цілий цикл наукових поїздок доктора психологічних наук, професора В.В.Рибалки і доктора педагогічних наук, професора А.П.Самодрина, починаючи з 2001 року, по навчальнимкладам ряду районних міст, смт, сіл Полтавщини, Кіровоградщини, Дніпропетровщини, Харківщини, де вони виступали з науковими доповідями перед представниками сільських і міських педагогічних громад. Пунктами цих наукових поїздок стали: міста Кременчук і Горішні Плавні Полтавської області, Новомосковськ, Кривий Ріг, Жовті Води Дніпропетровської області, Світловодськ Кіровоградської області, смт Кочеток Чугуєвського району Харківської області, села Омельник, Піщане і Дмитрівка Кременчуцького району та Галещина і Козельщина Козельщинського району на Полтавщині, Магдалинівка, Котовка і Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області, село Пузикове Глобинського району Полтавської області та ін.

Результати цих наукових поїздок були узагальнені у науковій праці, авторами якої виступили три науковця і чотири директора загальноосвітніх шкіл. Мова йде про наступну працю: Рибалка В.В. Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф., Басанець О.М., Третьякова Т.М., Конюхова Н.М., Гривачевська А.А.; за наук. ред. Рибалки В.В. і Самодрина А.П. – Київ, Кременчук: Талком, 2018. – 452 с., а також – у посібнику: Рибалка В.В. Соціально-педагогічне та психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина: посібник / Валентин Рибалка.– К.: ТАЛКОМ, 2018.– 226 с. Вони стисло представлені у Додатках 1 і 2. Саме на основі цих наукових праць були сплановані і проведені зазначені наукові експедиції.

Для бажаючих обговорити поставлені у посібнику питання наводимо службову адресу, телефон та *e-mail* одного з авторів та редактора даної колективної праці: 04060, Україна, м. Київ, вул. М.Берлінського, 9, ІПОД НАПН України, кімн. 632 (631), (044) 4406388 (дод. 112), valentyn.rybalka@gmail.com

Розділ І. ДОПОВІДІ, ВИСТУПИ, БЕСІДИ, ДИСКУСІЇ, ПІДГОТОВЛЕНІ ТА ПРОВЕДЕНІ В ХОДІ ПСИХОПЕДАГОГІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ДО НАВЧАЛЬНИХ, КУЛЬТУРНИХ, МЕДІЙНИХ ЗАКЛАДІВ

1.1. Психопедагогічна експедиція як метод вивчення проблеми демократизації життя особистості, освіти та громадянського суспільства

В.В.Рибалка

Наукова експедиція (від лат. *expeditio* – *похід*) – одна з організаційних форм наукових досліджень, що зазвичай пов'язана з переміщенням дослідників по території чи акваторії, що вивчається [1].

Вітчизняною предтечею наукової експедиції можна вважати філософські мандри по рідній землі Григорія Савича Сковороди (1722-1794). До речі, видатний філософ народився у сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку, що нині на Полтавщині, а похований в селі Іванівка, нині Сковородинівка на Харківщині, що знаходяться поряд з маршрутом психопедагогічних експедицій авторів посібника.

Розрізняють різні види наукових експедицій, зокрема так звані комплексні та галузеві. Комплексні експедиції охоплюють багато компонентів природнього середовища і суспільства, а галузеві здійснюють цілеспрямовані дослідження одного чи двох компонентів – це геологічні, гідрологічні, ґрунтові, геоботанічні, культурні, етнографічні експедиції тощо. В історії вітчизняної науки добре відомі комплексні наукові експедиції до Центральної Азії, які здійснювали такі вчені, як М.М.Пржевальський, М.К.Періх. В.І.Вернадський проводив геологічні експедиції у Полтавській області, в районі Кременчука. Добре відомі історичні, археологічні експедиції, які спрямовані на дослідження фактів минулого, культурних, літературних, музичних цінностей культури.

У психології метод експедиції використовував у 30-ті роки минулого століття О.Р.Лурія, вивчаючи культурно-психологічні особливості деяких народів центральноазійських республік. В наш час метод експедиції також застосовується, наприклад, у дослідженнях проблем психосемантики, свідомості та підсвідомості людини, прикладом чого є наукові поїздки до Бурятії і зустрічі з ламами відомого психолога В.Ф.Петренка.

Експедиційні дослідження проходять на завчасно запланованих маршрутах, часто мають сезонний характер. Вони використовують різні методи дослідження. Так, якщо говорити про геологічні експедиції, то вони, як правило, включають окомірну і геодезичну зйомку, геологічні пошуки, гідрологічні та метеорологічні спостереження, геохімічні і геоботанічні дослідження та інше. Учасники експедицій звертаються до замальовок, фотографувань, аерофотозйомок і картографування об'єктів, що вивча-

ються. Особливо широким розмахом досліджень відрізняються наукові експедиції, що проводяться за міжнародними програмами, за участю спеціалістів з різних країн.

Сучасні експедиційні дослідження становлять собою складний виробничий процес, який передбачає підготовку особового складу і технічного спорядження, доставку всіх необхідних матеріалів до місця проведення робіт, рекогнітировку і оброблення отриманих матеріалів – як у польових, так і в камеральних умовах. Багато наукових експедицій проводжуються протягом декількох років.

При так званих кущових експедиціях обирається основний населений пункт як базовий. У ньому проводиться найбільш повний, часто комплексний, збір матеріалів. Із такого пункту як певної бази члени експедиції, приміром етнографи роблять короткотермінові виїзди в довколишні села. Там вони збирають факти, а повертаючись до бази, уточнюють, аналізують, узагальнюють зібрані матеріали. При сезонних дослідженнях можуть поєднуватись обидва способи, влаштовуватись маршрутно-кущові експедиції. За таких умов члени експедицій проводять вибіркові та суцільні обстеження населення. Суть вибіркового обстеження полягає у дослідженні побутування якого-небудь одного етнографічного явища, фольклорного жанру чи декількох, об'єднаних спільністю тематики або часом виникнення (наприклад дослідження весільної обрядовості). Інші об'єкти детально не вивчаються. Під час суцільного обстеження учасники експедиції вивчають і детально фіксують всі об'єкти, всі фольклорні жанри (наприклад, всі житла даного поселення, всі сім'ї, балади, історичні пісні й т.п.).

У межах проведеного нами психолого-педагогічного дослідження здійснено дві сезонні експедиції: весняна (травень 2018 року) та осіння (вересень і жовтень того ж року). Були завчасно розроблені за участю сторони, що приймає, маршрут та програма експедиції (див. у Розділі 2), конкретні психопедагогічні заходи, тематика семінарів, круглих столів, тренінгів (див. там само). Пересування по маршруту з під'їздами до його пунктів здійснювалося залізничним, автобусним та автомобільним транспортом. Витрати проводилися на засадах самофінансування. При цьому ми використовуємо у назві типу експедиції термін психопедагогічний, віддаючи данину вдячності академіку Івану Андрійовичу Зязюну (1938-2014), який часто застосовував цей термін в останні роки свого життя. Головні учасники експедиції – професори В.Ф.Моргун, В.В.Рибалка і А.П.Самодрин, за своїм багаторічним професійним досвідом роботи науковцями і викладачами, звикли себе вважати саме психопедагогами.

Як показав досвід проведення впродовж вже майже 20 років службових відряджень, наукових поїздок, турне по сільським і міським школам, професійно-технічним, вищим навчальним закладам, численних бесід з їх керівниками і співробітниками, здійснення наукових експедицій було б неможливо без створення демократичної атмосфери під час зустрічей у наукових та педагогічних громадах. Вивчення такої атмосфери само по собі є дуже цікавим і корисним для спеціалістів. Проте в останні роки, коли поча-

лася вже згадувана реформа децентралізації влади і практичне створення об'єднаних територіальних громад і відповідних до них осередків громадянського суспільства як форми прямої демократії, виникла необхідність переходу до вивчення проблематики демократизації на місцях на професійному психолого-педагогічному рівні. Керівники навчальних закладів почали формувати особливе замовлення перед науковцями, що змусило авторів поступово змінити тематику своїх виступів, доповідей, тренінгів, щоб відповідати цьому замовленню. Тобто предметом експедиційного дослідження все більше стали саме питання демократизації життя особистості учнів та педагогів, в цілому освіти та паростків громадянського суспільства. Цим питанням почали підпорядковуватися наші академічні дослідження, завдяки чому вони природно наблизилися до реального соціального життя народу.

Якщо говорити більш конкретно, то методами психопедагогічних експедицій стали такі, як спостереження за змінами у громадах та у стилі керівництва навчальних закладів, виступи та доповіді в межах круглих столів і науково-методичних семінарів, співбесіди зі спеціалістами різноманітних фахів – педагогами, психологами, службовцями різного профілю (менеджерами, кореспондентами, керівниками навчальних, культурних, релігійних тощо установ), опитування, тестування, інтерв'ю, презентація тощо. Питому вагу у цій роботі стали займати методи практичної психології та соціальної роботи, приміром психологічна просвіта та консультування. Тому підготовча робота до психопедагогічних експедицій передбачала попереднє вивчення наукових джерел, спеціальних літературних та історичних даних, підготовку планів і програм круглих столів і семінарів, текстів виступів, доповідей, планів спостережень, сценаріїв співбесід, тренінгів, підготовки і передачі педагогам на місцях методичних праць тощо. Цьому передували перемовини і домовленості з представниками навчальних закладів, узгодження організаційних питань, бо звичайно експедиції були б неможливими без вирішення, скажімо питань облаштування побуту експедиторів на місці тощо.

А закінчувалися психопедагогічні експедиції звітами у формі, придатній передусім для розміщення на сайтах інститутів Національної академії педагогічних наук України і вищих навчальних закладів, а також у вигляді посібників, що наведені далі та посібника, який представляється читачам.

Перейдемо до викладу матеріалів, зміст яких є результатом узагальнення набутих в експедиціях фактів і джерелом для проведення майбутніх психопедагогічних експедицій шляхами демократизації життя особистості, освіти та громадянського суспільства.

Література.

1.Електронний ресурс: [https://uk.wikipedia.org/wiki// Наукова_експедиція](https://uk.wikipedia.org/wiki//Наукова_експедиція)

1.2. Історичний екскурс у проблему становлення демократії як народовладдя: від народного віча та козацьких рад до об'єднаних територіальних громад і всеукраїнського громадянського суспільства

В.В.Рибалка

Сучасна демократія виникла не на пустому місці, а мала своїми прототипами числені форми спільного обговорення людьми своїх проблем і справ, прийняття та виконання рішень ще у далекі часи. Приміром цього стало передусім так зване народне віче у давніх слов'ян.

У словниках та підручниках історії під поняттям **віче** (від старослов'янського *веть* — рада) розуміються масові народні збори, мітинги населення, що були вищим органом влади у слов'ян в деяких містах середньовічної Русі, що скликалися для обговорення нагальних справ [9]. Князі, хоча і мали велику владу, але в певних питаннях цілком залежали від віча, приміром, вони не могли силою примусити населення йти на війну. В деяких випадках віче набирало характеру загальнонародного протесту проти соціального поневолення людей владою.

В Київській Русі феодальна знать використовувала віче для обмеження влади князя. Вічові збори набули широкого поширення на Русі в часи ослаблення княжої влади в період феодальної роздрібненості в XI-XII століттях. У літописах вперше згадується віче у Білгороді (997 р.), Новгороді Великому (1016 р.), Києві (1068 р.). Вічові збори скликалися зазвичай по дзвону вічового колоколу за ініціативою представників влади або самого населення, вони не мали певної періодичності. На початку зборів у вічовій грамоті, що приймалася на віче, ставилися імена архієпископа, посадника, тисяцького, потім йшла мова про бояр, купців, «чорних людей», «весь пан государ великий Новгород, усі п'ять його кінців...». Учасниками віча могли бути «мужі» — глави усіх вільних сімейств (племені, роду, поселення, князівства). Їх права на вічі могли бути рівними або відрізнятися залежно від соціального статусу.

Віче мало постійне місце збору: у Новгороді – Ярославів двір, в Києві – двір храму Софії, в Пскові – двір храму Трійці. Крім того, збиралися віче окремих частин, «кінців» міста (наприклад, «кінчанське» віче в Новгороді). У разі серйозних розбіжностей, частина містян, незадоволених прийнятим рішенням, збиралася в іншому місці. У Новгороді, таке альтернативне віче скликалося на Торговій стороні. Хоча віче не було повноцінним народовладдям, адже фактично влада належала міським феодальним верхам, проте воно надавало народним масам певну можливість впливати на політичне життя. Тому віче вважається деякими спеціалістами однією з історичних форм прямої демократії на території проживання слов'янських держав [10].

Разом з тим, поняття «віче» у середньовічній Русі було неоднозначним, означаючи не лише легітимні міські, кінчанські або вуличні сходи, але і будь-які багатолюдні збори, приміром, «ринкові зібрання» містян у Києві, Новгороді тощо. Найбільш розвинутим був вічовий уклад у Новгородській (до 1478 р.) та Псковській республіках (до 1510 р.), а також у Вятській землі. Більшість «вічових грамот» склалися від імені усього народу, приміром «Усього Новгорода», оскільки вічовий уклад був багатоступеневим – за рахунок передуючих міському віче народних зборів кінців і вулиць міста. Багатоступеневий, поетапний, представницький характер віча зумовлювався тим, що на місці його проведення могли збиратися відносно небагато, приблизно 500, представників населення міста.

Робота віча проходила просто неба, на вічовому майдані стояла «ступінь», тобто трибуна для посадників та інших керівників «республіки», що займали «магістратські» посади. Площа також була оснащена лавками.

В основі роботи віча був покладений принцип «одностайності», коли для прийняття рішень вимагалася згода переважної більшості присутніх. Проте досягати такої згоди вдавалося не завжди і не одразу. Тоді, приміром, при рівному розподілі голосів часто відбувалася фізична боротьба і повторне зібрання до тих пір, доки не буде досягнута згода. Наприклад, у Новгороді у 1218 році, при обговоренні однієї гострої справи, відбулися сутички, справжня битва одного кінця міста проти іншого, тому віче з цього питання тривало цілий тиждень, доки не «зійшлися браття всі одностайно» [10].

На віче вирішувалися найбільш важливі питання зовнішньої та внутрішньої політики. Так, в Новгороді віче могло запрошувати та виганяти князів, проголошувати війну та укладати мир, союз з іншими державами, займатися законодавчими та судовими справами. На віче нерідко судили та страчували зрадників і злочинців. Зазвичай засуджених за державні злочини скидали з Великого мосту у Волхов. Віче видавало грамоти на володіння землею церквам, боярам і князям. На віче відбувалися вибори посадових осіб – архієпископів, посадників, тисяцьких тощо.

З XIII століття міське віче вироджується у раду представників декількох сотень міських боярських сімей, а у Північно-Східній Русі, де міста були послаблені монголо-татарською навалою, до кінця XIV віку вічові заклади були ліквідовані великокнязівською владою [10].

Феодальні верхи завжди прагнули зменшити значення віче, і тому намагалися скасувати або підмінити вічові порядки. Так, у Новгороді існувала також особлива «рада панів», в яку входила феодальна знать і якому належала фактична влада в місті. Тому у Північно-східній Русі, де з часом міста були ослаблені, зокрема монголо-татарськими поборами, великокняжа влада, що поступово зміцнювалася, вже до кінця XIV століття ліквідувала вічові установи. Проте під час загострення класової боротьби народні зібрання в містах неодноразово набували форми віче

(повстання в Твері в 1293 і 1327 рр., в Москві в 1382, 1445 і 1547 рр. та ін.). Новгород же не зазнавав повною мірою характерної для Русі княжої влади, що створило сприятливі можливості для розвитку демократичних форм управління, в тому числі й успадкованих від додержавного періоду розвитку [2].

Віче як прототип громадянського суспільства не щезло й дотепер – воно зберігається в деяких гірських місцях сучасної Швейцарії, проводилося віче і на майданах в Києві у 2003-2004 та 2013-2014 рр.

Іншими відомими історичними формами громадянського суспільства були козацькі та військові ради – загальні збори козаків як орган козацького управління в Україні у XV-XVIII століттях. На козацьких радах обговорювалися та вирішувалися питання внутрішньої і зовнішньої політики, адміністративні, судові, військові справи, обиралися та скидалися гетьмани і козацька старшина [1; 3; 4].

Козацькі ради почали збиратися з кінця XV століття, з часу виникнення і формування українського козацтва, коли учасники окремих козацьких ватаг, що об'єднувалися для походів та експедицій, радилися з приводу військово-господарських питань. На Запорізькій Січі козацькі ради вважалися найвищим органом влади. Під час народних повстань проти феодального і національного гніту протягом кінця XVI і першої половини XVII століття козацькі ради набували загальноукраїнського значення.

Традиційними місцями проведення козацьких рад з початку XVII століття були урочище Маслів Став (нині село Маслівка Миронівського району Київської області), міста Корсунь і Канів. Ради відбувалися і під Києвом, Переяславом та в інших місцях, а під час походів і повстань у військових таборах.

У козацьких радах могли брати участь всі козаки, представники православного духовенства та ті селяни і міщани, які вступали до повстанського козацького війська. Залежно від участі в них широких мас рядового козацтва («чорні») козацькі ради називалися «чорними», від їх чисельності — «великими», «вальними», а від їх загальноукраїнського значення «генеральними», «явними» тощо [1; 4].

Практикувалися також ради городових козаків окремих міст. Загальновійськові ради об'єднували запорізьких, городових та реєстрових козаків. В разі необхідності козацьку раду скликав гетьман (на Запоріжжі — кошовий). Учасники козацької ради ставали в широке коло, посеред якого розміщувалася козацька старшина, полковники, гетьман. Перед тим старшина скликала свою, так звану Раду старшини, яка заздалегідь готувала рішення для козацької ради.

Як свідчать джерела, козацькі ради і вибори «проходили за складною церемонією, яка формувалася століттями... У визначений день після служби у церкві та обіду запорожці виходили з усіх куренів на майдан. У цей час лунав постріл з гармати, а довбиш, що стояв на майдані, починав бити в литаври. Генеральна старшина, а також курінні отамани з клейно-

дами – символами влади, але без шапок, виходили на майдан за простими козаками. Після складних церемоній відбувалися вибори або перевибори старшини, причому вони нерідко супроводжувалися суперечками та сутичками. Першим обирали кошового отамана, а потім – всю іншу старшину. За звичаєм обраний кошовий отаман мусив двічі відмовлятися від булави і лише за третім разом взяти її до рук. Щоб він не забував свого місця і не зневажав рядових козаків і взагалі козацтво, старі січовики посипали його голову піском або мазали багнюкою. Кошовий же повинен у цей час дякувати за ласку й довір'я товариство і вклонитися на чотири сторони. Зате і козаки присягали бути слухняними вождю і виявляли йому всляку повагу після виборів. Так, коли кошовий говорив, його вислуховували мовчки й підкорялися його рішенням, що стосувалися життя й смерті кожного козака, особливо під час воєнних дій» [3, с. 73-74].

Під час визвольної війни 1648-1654 років, у зв'язку з формуванням української феодальної державності козацька рада вважалася вищим законодавчим органом. На козацькій раді 1648 року було обрано гетьманом Богдана Хмельницького й ухвалено почати повстання проти шляхетської Польщі. Однак зі зміцненням гетьманської влади Богдан Хмельницький став рідше скликати козацькі ради. Останньою була Чорна рада 1663 року в Ніжині. Відтоді в такій раді брали участь лише представники від полків. Козацькі ради звелися до виборів гетьмана і затвердження «статей» договірних пунктів між гетьманським та царським урядами, що визначали соціально-економічне та політичне становище України, як складової частини Російської держави.

В козацьких радах 1659, 1663, 1669, 1672, 1674 років брали участь уповноважені царського уряду (бояри, окольнічі), які санкціонували їхні ухвали, а то й диктували свою волю у формі наказу [4]. Після Андрусівського перемир'я 1667 року на Правобережній Україні, що була під владою шляхетської Польщі, козацька рада у 2-й половині 70-х років XVII століття припинила своє існування (відродилася тимчасово тільки під час відновлення правобережного козацтва під проводом Семена Палія).

На Лівобережній Україні у XVIII столітті козацька рада остаточно втратила своє значення і набула характеру урочистої церемонії обрання гетьманом кандидата, що його призначав царський уряд. Із скасуванням решток автономії України в 60-80-х роках XVIII століття з ліквідацією Запорізької Січі у 1775 році козацькі ради перестали скликатися.

Розповсюдженими в Україні були сільські громади, про які І.Черкаський писав: "Сільська громада південно-західної Русі з її юридичними звичаями і самостійним складом копних судів має ознаки глибокої давнини. Про початок походження цієї установи ми не знаходимо жодних відомостей ні в літописах, ні в писаних законодавчих пам'ятках. З великою ймовірністю можна думати, що сільські громади постали за тих часів, коли слов'янські племена, які заселяли теперішню південно-західну

Русь, ще не були об'єднані в державні спілки під зверхньою владою господарів" [1; 4] .

Головною суспільною функцією громади як з'єднаного і запрограмованого у діяльності звичасвими правовими нормами організму було оберігання інтересів всіх і кожного зі своїх членів від можливих внутрішніх і зовнішніх небезпек кримінального, морального, стихійного, економічного і політичного характеру.

Як стверджують спеціалісти, розквіт міських громад у феодальній Європі відбувався зокрема і в умовах Магдебургського права, яке виникло у XIII столітті в Магдебурзі і поширилося в Чехії, Угорщині, Польщі, Литві, а звідти на території Білорусі й України. Так, Львову Магдебургське право було надано в 1356 році, а Києву – в 1494-1497 роках і було чинним до 1835 року. Магдебургське право мали більшість українських міст. За цим правом міста звільнялися від управління і суду феодалів. Міські громади впродовж століть протистояли утискам феодальної держави. Середньовічні міста з їх самоврядуванням, не закріпаченим працівником, етнічним і релігійним розмаїттям і терпимістю були викликом феодальній політичній роздрібненості і деспотизму. Міста феодальної Європи, що мали Магдебургське право, ставали острівцями громадянського суспільства в межах феодальних країн [4, с. 7]. Цікавим був порядок обрання бургомістрів міст. Вони обиралися з містян із середнім статком (багатії та бідні не висувалися на цю посаду) на річний термін. Якщо справи в місті йшли погано, то вони звільнялися з посади (іноді достроково), а якщо добре, то переобиралися на наступний рік. Керівники міст були підконтрольні громаді і мали регулярно звітуватися перед нею. Частина проблем громадського життя та відповідних рішень влади обговорювалася саме на громадських зборах.

Сільські та міські громади середньовіччя не втратили свого значення і відроджуються в сучасній Україні у формі об'єднаних територіальних громад сіл, селищ та міст, що закріплюється у законодавстві країни. Створення добровільних об'єднань громад вважається першим і необхідним етапом реформи децентралізації влади, що активно здійснюється з 2014 року [5; 6; 7; 8]. Після Революції Гідності Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 року схвалено розпорядженням №333 Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, відповідно до якої визначаються напрямки, механізми, строки формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Ця робота спирається на Закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та на «Бюджетну

революцію», за якою принципово змінилися підходи до фінансування місцевого самоврядування [5; 6; 7].

В цих умовах, в центрі уваги постає так звана спроможна територіальна громада, «утворена на основі територіальних громад сіл (селищ, міст), що добровільно об'єднуються, здатна самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту та житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [6, с. 10-11].

Для забезпечення роботи об'єднаної територіальної громади (ОТГ) слід вирішити низку питань, зокрема створення адміністративного центру громади, формування Перспективного плану утворення ОТГ, врахування рекомендацій щодо складення Паспорту місцевої громади тощо.

По кожній із ОТГ готується аналітична записка, в якій викладається:

- 1) історичне обґрунтування утворення ОТГ;
- 2) вплив об'єднання на умови життя населення;
- 3) місцева ідентичність населення;
- 4) вплив на якість та доступність надання публічних послуг;
- 5) вплив на ефективність управління територією;
- 6) демографічна ситуація;
- 7) вплив на зміну транспортної доступності та комунікації;
- 8) вплив на підприємництво;
- 9) вплив на стан освіти та охорони здоров'я.

На кожну ОТГ має бути сформовано Паспорт громади, тобто мінімальна інформація про: її назву; назву адміністративного центру; кількість населення громади; площу території громади; перелік поселень, що входять до громади з кількістю населення в кожному з них; інформацію про поселення, що є адміністративним центром; наявність та характеристику бюджетних установ, що надають послуги для громади; основна бюджетна інформація – про прогнозовані видатки на виконання повноважень громади тощо; перелік існуючих підрозділів територіальних органів виконавчої влади, функціонуючих на території громади; наявність приміщень для розміщення підрозділів територіальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування рівня громади тощо [6, с. 14].

Отже, можна констатувати, що в ході реформи децентралізації влади державою створюються умови для функціонування об'єднаних територіальних громад по всій країні, і це можна вважати важливим кроком до формування всеукраїнського громадянського суспільства.

Достатньо розповсюдженою первісною формою громадянського суспільства можна визнати **кому́ну** (від франц. *commune* – громада) – це ідейно скріплена асоціація громадян, котрі живуть спільно, мають загальні інтереси, власність, ресурси і, як у найбільш радикальних комунах, загальну роботу і дохід. Інакше кажучи, комуна – це колектив осіб,

що об'єдналися для спільного життя на засадах спільності майна і праці [11]. Для багатьох сучасних комун стають важливими такі принципи, як прийняття рішень за згодою, неієрархічна структура і спосіб життя.

Нині існує багато таких ідейних громад у всьому світі, існує навіть «Рух за ідейні громади» (РЗІГ), в якому комуні визначаються як спільноти людей, в яких доходи та ресурси (майно, власність, засоби до існування, засоби виробництва) спільні повністю або майже повністю. Розроблена класифікація комун, одну з яких запропонував Бенджамін Заблоки: комуні альтернативних сімей; комуні-кооперативи; контркультурні комуні; егалітарні співтовариства; політичні комуні; психологічні комуні, засновані на принципах містицизму або гештальтпсихології; реабілітаційні комуні; релігійні комуні (монастирі); духовні комуні; педагогічні комуні; експериментальні комуні тощо.

Головні риси громадських комун і саме визначення цього поняття з роками зазнали змін. До 1840 року комуні були відомі як «поселення комуністів і соціалістів»; з 1860 р. такі поселення почали називатися «коммунітарні», а приблизно з 1920 р. термін «ідейна громада» або «цілеспрямоване співтовариство» увійшов у вжиток [11]. Відмітимо, що комуна є основною територіально-адміністративною одиницею у Франції, де має багато спільного з громадянським суспільством, є його основою.

Деякі комуні створені на основі певних ідеологій, моральних засад, навколо духовних лідерів. Прикладом останніх є так звані толстовські комуні. Особливо слід виділити педагогічні комуні, прикладом яких є харківська комуна А.С.Макаренка, що, на думку сучасних педагогів, стала прототипом громадянського суспільства, про що йдеться далі.

Що стосується **майдану**, то за цим терміном стоїть чимало значень. Так у монгольській мові це слово означає «встановлювати», в українській мові ним у давнину позначали місце селянських зборів, сходів козаків, станичний круг тощо. Разом з тим, археологи називають майданом певний тип курганів, земляні споруди, що склалися з кільцевого валу, входу у кільцеве заглиблення тощо. Майданом вважають також відкрите місце, прогалину в лісі, на якій розташовувалася смолокурня, поташний, селітряний завод тощо. Майданом називали також місце в корчмі, відведене для азартних ігор. А майданівцем часто визнавали володаря ігрових приналежностей або хазяїна корчми. У тюркських народів майданом позначалося традиційне свято. Всі ці ознаки даного поняття тією чи іншою мірою були притаманні українським майданам останнього десятиріччя [12].

Охарактеризовані вище види народного зібрання, як форм прямої та представницької демократії, не зникають з часом, а трансформуються у неперервний ланцюг соціальних утворень, що постійно удосконалюється. Це можна сказати і про віче, і про козацькі та військові ради, і про сільські та міські громади, і про комуні. Так, повторимо це, в сучасній Україні сільські, селищні та міські громади отримали законодавче закріплення в

умовах реформи децентралізації влади, в процесі якої на перше місце висуваються саме об'єднані територіальні громади, які, як на наш погляд, стають передумовами створення всеукраїнського громадянського суспільства [6].

Література.

1.Гураль П.Ф., Софінська І.Д. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення і конституційно-правове регулювання. Плани семінарських занять для студентів 5 курсу (магістрів) юридичного факультету. – Львів: Юрид. фак.-т ЛНУ ім. Івана Франка.– 2012.– 19 с.

2.Лукин П. В. «Народные собрания» у восточных славян: возможности сравнительного анализа // Древняя Русь. Вопросы медиевистики, 2004. № 3(17). – С. 5-11.

3.Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.С. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків.– 2-ге вид.– Дніпропетровськ: Січ; К.: МП «Пам'ятки України», 1991.– 302 с.

4.Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посібник / Ф.М.Рудич, Р.В.Балабан, Ю.С.Ганжуров та ін.– К.: Либідь, 2008.– 440 с.

5.Ткачук А.Ф.Децентралізація для всіх: від загальної інформації до конкретних порад / Анатолій Ткачук.– К.: ІКЦ «Легальний статус», 2016.– 52 с.

6.Ткачук А.Ф.Місцеве самоврядування та децентралізація. Законодавство (навчальний модуль)/Анатолій Ткачук.–К.: ІКЦ «Легальний статус», 2016.–80 с.

7.Ткачук А.Ф. Стратегічне планування у громаді (навчальний модуль) / Анатолій Ткачук, Василь Кашевський, Петро Мавко.– К.: ІКЦ «Легальний статус», 2016.– 96 с.

8.Указ Президента України №68/2016: «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 року. «Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». Офіційне інтернет-представництво Президента України. <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>

9.<http://vseslova.com.ua/word/> (Віче, народне зібрання на Русі)

10.<https://ru.wikipedia.org/wiki> (Вече).

11.<https://uk.wikipedia.org/wiki> (комуна)

12.<https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Майдан)

1.3. Громадянське суспільство. Механізми створення розвитку, демократично-освітнянського осередку. Дискусія на телеканалі Кременчук у студії «День з Володимиром Ляпотою» *В.В.Рибалка, А.П.Самодрин*

Ведучий програми Ляпота Володимир Іванович. Вітаю вас, шановні глядачі. В студії зі мною Самодрин Анатолій Петрович, доктор педагогічних наук, професор Кременчуцького Інституту Дніпровського університету імені Альфреда Нобеля, і його колега з Києва Рибалка Валентин Васильович, доктор психологічних наук, професор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих та Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України. Дякую, що завітали до нас у Кременчук. Ми продовжуємо тему, розпочату раніше з Анатолієм Петровичем про громадянське суспільство, і будемо говорити про механізми створення демократичного освітянського осередку такого суспільства. Але для того, щоб розпочати нашу розмову, наш діалог, давайте краще зрозуміємо наші задачі і головну мету, яку ви ставите перед собою.

Анатолій Самодрин. Зараз треба насамперед визначити термін «демократія». Він означає народовладдя, народне самоврядування. Хотілося б нагадати слова Володимира Івановича Вернадського, які найбільше підходять до нашого часу, про те, що демократія – це по суті процес, який утворюється шляхом освіти, але цією освітою треба забезпечити розвиток народу, підняти народ до рівня свого часу, щоб народ усвідомлював власне Я і розумів осередок, в якому Він мешкає. Осередок цей сьогодні збільшується не тільки до якогось там межового фактору держави. Сьогодні осередком є космос, сьогодні осередком є планета Земля і треба це усвідомити. І сьогодні осередком постає біосферна область регіону, в якому нам треба фактично налагоджувати співпрацю. Сьогодні наш уряд і президент задали такі вектори розвитку: треба, по-перше, будувати демократичне суспільство і, по-друге, треба створювати умови нового управління через децентралізацію влади. І сьогодні на наших очах відбувається цей процес, який ми називаємо об'єднані територіальні громади – утворюються осередки із маленьких, може неперспективних, на перший погляд, громад, але вони стають перспективними об'єднаннями громад і цими громадами треба вже управляти на засадах централізації, регіональної централізації. Тому для того, щоб перейти до нового стану життя, потрібна обов'язково демократична організація суспільства. Це такий стан, де кожна людина наближається до іншої. І ці грані треба будувати схожими або рівними в кожній особистості. І другий елемент – треба усвідомити, що це явище забезпечується ніби двома шляхами, дуально, зверху через лідера, управлінця, науково обґрунтованими управлінськими рішеннями, і знизу, організацією демократичного суспільства через само-

врядність народу, через самоорганізацію народних мас – як казав той самий Володимир Іванович Вернадський. І ще третій елемент, хочу сказати, що в усіх країнах Європи це питання стояло в свій час на часі і по суті вся прогресивна думка, наукова в соціальному аспекті велася навколо демократизації суспільства. Таким чином, ми приходимо до того, що відходячи, так би мовити, від радянського способу організації нашого життя, де декларувалися, але не вирішувалися до кінця демократичні важелі, і питання, як їх збудувати, ми повинні сьогодні навчитися дійсно демократизувати нашу суспільну діяльність і розвиток України.

Володимир Ляпота. Як Ви сказали, є вже державні рішення щодо побудови громадянського суспільства і головна задача зараз – займатися і просвітництвом і освітою так, щоб було зрозуміло і поняття «громадянське суспільство», і що це дає простому громадянину, так? І от Ви вже маєте відповідні напрацювання, я так розумію, знаєте, як це робити. І як подвижник Ви вже книгу презентуєте, як вона називається, це вже я до Валентина Васильовича?

Валентин Рибалка. Вона має назву «Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина». Цей посібник щойно вийшов у київському видавництві ТАЛКОМ у Міжнародному університеті розвитку людини «Україна».

Володимир Ляпота. Я так розумію, що Ви ініціюєте через Національну академію педагогічних наук України просвітницьку роботу передусім серед педагогів так, щоб європейський досвід, світовий досвід, наш вітчизняний досвід систематизувати. І саме про це у вас вже є відповідні напрацювання, і Ви намагаєтеся понести їх в маси, щоб було розуміння того, що зроблено, і про це я хотів би вас запитати.

Валентин Рибалка. Я зараз хочу приєднатися до думки Анатолія Петровича і сказати, що метою науковців, зокрема психологів і педагогів, є допомога нашому народові і владі у розбудові громадянського суспільства. Громадянське суспільство розуміється як форма прямої демократії, тобто як безпосередня влада народу. Так, демократія – це народовладдя. І зараз, після отримання майданівського досвіду, а це була спроба самим народом отримати владу реально, адже влада народу забезпечена Конституцією, в якій записано, що народ є джерелом влади. Але вже під час проведення майдану стало зрозуміло, що самому народові досягти цієї мети дуже важко. В цьому йому потрібна допомога з боку правознавців, соціологів, політологів, психологів, педагогів. І у нас після узагальнення майданівського досвіду з'явилися певні нароби в цьому плані. Ми не спостерігали пасивно, що відбувалося на майдані, а аналізували і наш вітчизняний досвід, і дуже поширений фундаментальний досвід зарубіжних країн зі створення громадянського суспільства. Відмічу одразу ж, а пізніше я про це скажу докладніше, що в європейських країнах, в Євросоюзі і в США вже багато років діє, і дивно, що ми не знаємо докладно про це,

дуже потужне громадянське суспільство. Найкраще, і це теж парадоксально, що ми цього практично не знаємо, громадянське суспільство розвинуте у Сполучених Штатах Америки і Швейцарії. Про це я скажу докладніше пізніше. Разом з тим, досвід Європи та Америки свідчить також про те, що головна мета – громадянське суспільство – може бути досягнута значною мірою через освіту.

Володимир Ляпота. Тобто Ви розглядаєте переважно освітянський аспект цієї проблеми?

Валентин Рибалка. Так, і тут треба навести один приклад. Коли був останній майдан, Євромайдан, то одного разу в пресі з'явилася фотографія барикади, на якій зверху сиділи студенти, а внизу висів великий транспарант: «Ми – громадянське суспільство». Це дуже цікава фотографія, але вона свідчить більше про бажання, але не про вміння, а тим більше про результат дії майдану. Як стало очевидно після майдану, сидячи на барикадах, побудувати громадянське суспільство неможливо, треба вчити молодь цьому, залучаючи до цієї складної справи науку, освіту, потужний міжнародний досвід, і ті наробки психологів і педагогів, які є в нашій освіті, в історії її становлення.

Володимир Ляпота. Тобто ви об'єднали зусилля педагогів і психологів, визначили психологічні та педагогічні аспекти цієї проблеми і зараз вже дещо можете запропонувати. Як я розумію, є ініціативна група, яка реалізує від імені Національної академії педагогічних наук України відповідні ідеї. Але сьогодні ви в Кременчуці, де у нас є можливість з вами поспілкуватися і цікаво, чому саме це місто ви обрали для зустрічі з Анатолієм Петровичем і для виступу у нас.

Валентин Рибалка. Трішки ще додам до того, що сказав раніше. Справа в тому, що два з половиною років тому назад, 26 лютого 2016 року, був виданий Указ Президента, яким затверджується Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Після виходу цього Указу Кабінет міністрів України видав розпорядження усім міністерствам України, в тому числі і нашому Міністерству освіти і науки, розробити ряд заходів з реалізації вказаної Стратегії. Тому ми з Анатолієм Петровичем підключилися і від власного імені, і від імені цих установ, де ми працюємо, до вирішення даної проблеми. Але тут є така суперечність, що плани дослідження в Академії верстаються на три роки, але через три роки підключатися до цієї справи буде дуже запізно, тому ми вирішили розробити отакий свій стиль роботи у вигляді наукової експедиції. І вже третій рік після Указу Президента ми здійснюємо наукові психопедагогічні експедиції по сільським і міським школам, проводимо лекції, заняття, тренінги з розвитку громадянського суспільства.

Володимир Ляпота. І основна ваша мета – ознайомити, просвітити і дати поштовх розвитку в освітянському середовищі громадянського суспільства як форми прямої демократії.

Анатолій Самодрин. Так. Я хочу кілька слів додати до цього. Треба сказати, що в нетрах наукової думки сьогодні з'являється такий термін, як психопедагогіка. Психопедагогіка – це веління часу. Це те, що фактично на часі – через те, що ми виходимо на такі рівні, які Володимир Іванович Вернадський називає вершинами ноосфери. Якщо в ноосфері раніше, а це 7000 років тому, ідеї розвивалися дуже повільно і, скажімо так, мало помітними змінами, то починаючи з середини ХХ століття йде вибух, вибух, який спонукає розвиток науково-технічного прогресу. Змінився стиль мислення, змінився погляд на життя, змінилася особистість. Подивитися, сьогодні в одній сім'ї три покоління і вони часто не розуміють один одного, часто буває так, що і ми в своїх сім'ях теж маємо суперечки, в основі чого лежить те, що ми маємо несхожу освіту в поколіннях. Треба робити щось негайно. І от ми з Валентином Васильовичем щось намагаємося робити в цьому плані. Зізнаюся тут, що ми з ним вихідці з одного регіону, наші пращури із села Котовка на Магдалинівщині, тобто Магдалинівського району Дніпропетровської області, де колись був маєток графа Алексеєва. Ми зустрілися майже випадково в Києві, через незабутнього академіка Івана Андрійовича Зязюна, працюючи над однією проблемою – профільного навчання школярів. І поріднилися знову, стали фактично такими сродниками, котрі, як про це казав Григорій Савич Сковорода, шукали кращого життя, а потім зустрілися, обнялися, і виявляється, що вони йдуть до рідної хати. Два брати, які розійшлися по всьому світу, ходили-ходили, а тоді зустрілися і питають одне одного: ти куди – до дому, і той – до дому. Їх зустрічає батько і каже: куди б ти не йшов у житті, ти йдеш додому, щоб ти не робив, ти йдеш до батька, до розуму. По суті сьогодні наступає той час, коли ми розуміємо, що ноосфера має три складники: це труд, доданий розум, а потім доданий творчий актив розуму, особистість. І оця особистість починає працювати на розум. В Україні мало ресурсів, ми кажемо, що немає нафти, недостатньо газу, але в Україні є майже не культивований достатньо ресурс розумності. Оця цілина сьогодні повинна вже бути зораною, задіяною для виробництва цього ресурсу.

Володимир Ляпота. І мабуть невідповідно, що Кременчук опинився на початку вашої експедиції по осередкам громадянського суспільства?

Валентин Рибалка. Це так, але можна я поясню ще. Минулого року ми вже помітно відчули, що внаслідок реформи децентралізації влади у наших земляків котовців та у пузиківців (мешканці села Пузикове, де живе Анатолій Самодрин) створюються, відповідно до реформи децентралізації влади, об'єднані територіальні громади. І нам директори шкіл замовили самі теми виступів і методичні матеріали по громадянському суспільству. До того ж наше Міністерство освіти і науки України вже запланувало і виконує певні заходи щодо створення громадянського суспільства. Минулого року воно ввело у загальноосвітні навчальні заклади новий предмет «Основи громадянського виховання». Це необхідно, але

тут не все так просто. Досвід нашого вітчизняного педагога Макаренка, який набувався тут на Кременчуччині, свідчить про те, що треба формувати не просто громадянина як ізольовану особу, а найкраще формувати його особистість у громаді, організованій як громадянське суспільство. І вчителі це розуміють. Правильно сказав Анатолій Петрович, що йде ініціатива знизу. На щастя, зараз і зверху це розуміють, про що свідчить прийнята Указом Президента Стратегія і план нашого Міністерства освіти і науки. Вони, ці ініціативи, мають поєднатися. Але ми особисто вирішили трішки прискорити цей процес і тому відправляємося вже п'ятий раз у таку експедицію й отримуємо величезне задоволення від зустрічі з педагогами сільських і міських шкіл, і звичайно – з нашою котовською батьківщиною. Бо там жили наші предки і ми якраз намагаємося потрапити туди на гробки в кінці квітня або на початку травня. Але це задоволення передусім від того, що наші наукові заходи, теми досліджень відповідають потребам нашого народу, наших земляків. Ми відвідуємо і сільські, і міські школи, так ми плануємо днями провести круглий стіл в Новомосковському колегіумі №11. При цьому ми реалізуємо ідеї щодо демократизації освіти, висловлені зокрема американським філософом і педагогом Джоном Дьюї, що реалізовані Антоном Семеновичем Макаренком в його педагогічній системі, а також сучасних філософів і педагогів, передусім ідеї академіка Івана Андрійовича Зязюна тощо. Це ідеї щодо того, що демократичну державу треба будувати демократичною освітою.

Володимир Ляпота. Подивіться, ви згадуєте Макаренка, який працював в період авторитаризму та тоталітаризму, а зараз ви говорите, як використати його надбання в побудові громадянського суспільства.

Валентин Рибалка. Так, і тут слід сказати, що Антон Семенович Макаренко – це унікальний український філософ, педагог, інтелектуал, який фактично перехитрив авторитарну систему. Але тоді склалися дивні обставини, які треба зараз краще усвідомити. Виявляється, що він став фактично першим і найбільш активним, хто зреалізував ідеї Джона Дьюї, який у 1916 році видав в Америці книгу «Демократія і освіта». Ця книга потрапила через брата Віталія Макаренка, який емігрував до Парижу, до Антона Семеновича, який, враховуючи ці американські дані і народні традиції, зокрема досвід народного віче і сільських громад, комун, розробив свою власну педагогічну систему, яку втілював у ковалівську колонію та курязьку комуну. До речі, він розумів свою колонію в Ковалівці більше як поселення громадян однієї держави в іншій, а комуну в Куряжі під Харковим як прототип французької комуні, що у Франції виступає одиницею територіально-політичного устрою країни. І прикро те, що зараз у нас багато людей не розуміють Макаренка. Я можу розповісти про один епізод, який трапився нещодавно у рідному селі Котовці. Я зайшов до сільської ради і мене хтось запитав, про що ми будемо розмовляти з педагогами у Котовському навчально-реабілітаційному центрі обласного підпорядкування, куди ми були запрошені на семінар. Я відповів, що серед

інших тем буде і виступ про Макаренка. І тут хтось сказав, що він же комуняка. Тоді я запитав цього працівника сільради, чи знає він, куди Антон Семенович Макаренко планував разом з учнями перевести колонію із села Ковалівка під Полтавою. А чи можете Ви, пане Володимире, відповісти на це запитання? Даний епізод описаний Антоном Семеновичем в його «Педагогічній поемі», але майже ніхто з читачів не звернув на це увагу. Не пам'ятаєте? Тоді я скажу: він ходив перевести колонію за бажанням колоністів на один з островів Дніпра. А на який острів? Не можете сказати? Макаренко з колоністами вирішив перевести колонію і вже вислав туди квартир'єрів на ... Хортицю (!), тобто на місце нашої Запорозької слави. От який це комуняка. Недаремно в Наркомпросі його називали отаманом Запорозької ватаги. Антон Семенович Макаренко був дійсно народним учителем, який фактично переіграв більшовицьку систему. Але треба також сказати про дивні історичні факти, про які мені розповів дуже компетентний дослідник американської освіти – пан Пилинський Ярослав Миколайович. Він подарував мені дві свої фундаментальні книги, які я цитую у посібнику, про роль освіти у побудові американської держави. Зокрема він розповів про те, що з 1921 по 1937 рік в Радянській Росії працювали більше трьохсот тисяч американських інженерів і кваліфікованих робітників, дехто з них навіть отримав ордени за свою працю. Так от був такий період і в системі Наркомпросу, як це не дивно, коли за зразок були взяті деякі елементи американської освіти. Американські спеціалісти будували промислові об'єкти, приміром Дніпрогес, Харківський тракторний завод, центральну площу Харкова, яка зараз носить назву Площі свободи, що побудована за американським проектом, і так далі. Але дивним стало те, що самого Джона Д'юї Наркомпрос запросив у 1928 році радником в питаннях демократизації радянської освіти... Але пізніше все це закінчилося драматично, бо у 1937 році, коли в Америці працювала спеціальна комісія по розслідуванню роботи сталінських судів і там виступав Д'юї, який був одним із тих, хто звинувачував радянську владу у фальсифікації і злочинах. Комісія навіть виправдала Л.Троцького. Після цього, зрозуміло, американізація була негайно припинена, а більшість педагогів, хто став на шлях демократизації школи, були репресовані.

Володимир Ляпота. Дуже погано, коли ідеологія втручається в еволюційний процес становлення освіти.

Валентин Рибалка. Так. І ці репресії торкнулися самого Антона Семеновича Макаренка, «комуняка». Цю помилку слід виправити, треба негайно зробити це і не нехтувати ніколи нашими видатними діячами. Макаренко дізнався, що є ордер на його арешт, його вже чекали, щоб арештувати, і 1 квітня 1938 року вмирає від інфаркту. Отака історія. А потім були ідеологічні хвилі авторитарної системи, які закрили від нас правду про Макаренка і багатьох інших подвижників освіти. Але Макаренко – народний вчитель, справжній демократ на ниві освіти! Ми знаємо це і починаємо нашу експедицію саме з Кременчука, з педагогічного

училища, де він починав свою професійну діяльність як видатний педагог. Звідси він був запрошений до Ковалівки, де створив всесвітньо відому колонію і пізніше хотів перевести її до Хортиці, але переїхав з колоністами до Куряжу під Харковом, тодішньої столиці України, де створив славнозвісну комуну. Ми плануємо відвідати ці заклади в ході експедиції. Отака історія про нашого українського генія Антона Семеновича Макаренка, якого ми фактично не знаємо як демократа. Підкреслимо це, що він розумів колонію не стільки як виправний заклад, а як поселення громадян в іншій країні, такою іншою для нього, як для народного вчителя і демократа, була авторитарна система, в якій він спромогся створити, а в Куряжі утвердити у формі комуні фактично демократичний освітянський осередок громадянського суспільства.

Володимир Ляпота. Отже ми говоримо сьогодні про європейський, світовий досвід, але треба не забувати і про свій досвід, досвід великого педагога Антона Семеновича Макаренка.

Анатолій Самодрин. Можна я скажу кілька слів. Я теж услід за Валентином Васильовичем надихнувся і задумався паралельно над цими питаннями. Був такий феномен в історії розвитку педагогіки – педологія, коли місія педагога визначалася, як продукт синтезу педагогіки і психології. Це було поширено у нас до 1936 року, коли вийшла відома постановка ВКП(б) про збочення в системі Наркомпросу, що означало фіаско педології й утвердження адміністративного підходу в освіті. Демократичні тенденції тоді фактично забороняються. І тільки в 60-х роках минулого століття відроджується психологічний напрям розвитку в освіті. Валентин Васильович якраз належить до того покоління студентів, яке відроджувалося саме на цій хвилі в новій науковій школі. Він закінчив факультет психології Московського державного університету імені Ломоносова й надихався під час навчання скоріше за все відомою зараз в світі психологічною школою Льва Семеновича Виготського. А Виготський по суті розробив узагальнюючу теорію над досвідом Макаренка. Адже на початку 30-х років ці особистості декілька років перебували у Харкові і вірогідно за все зустрічалися. Друге, що я хочу сказати, щоб не упустити. Дивіться, ще на початку 20-х років Михайло Сергійович Грушевський, а це перший президент України, пише таку роботу: «Хто такі українці і чого вони хочуть?» В цій роботі Він задумався приблизно так само, як задумався і Макаренко, але з точки зору організації життя народу через адміністративні важелі. Він каже, що землі на Україні сформовані не тим шляхом, який треба щоб вони були сформовані, тобто раніше були нав'язані формальні межі. А треба так, щоб народ сам намацував, це його слова, свої території. Отоді ті повіти й уїзди, які є, розпадуться і прийде до влади народне самоврядування. Це говорив перший президент України. І що хочу до чого підвести, що з тридцяти чотирьох таких земель, які він наводить в цій роботі, він описує одну цікаву землю. Це земля, яка має центром Кременчук, а розклад цієї землі, уявіть собі, від Лубен до Ново-

московська. От Валентин Васильович згадував, що ми були і будемо в Новомосковську. Ось чому і ми намагаємося теж, говорячи словами Грушевського, намацувати центри й підказувати людям, щоб вони правильно шукали ці межі громад в межах території, де б діяла правильно, гармонійно організована система освіти. І тепер найголовніше. Що таке феномен Макаренка? Макаренко, не знаючи формально про громадянське суспільство, створював у своєму освітянському середовищі, рівно і в учнів і серед учителів, нову модель цивілізації. В цій моделі освіта відіграє ключову роль, коли освітою фактично створюється така цивілізація, в основі якої постає народовладдя. І оце він фактично нам це підказує, і ми сьогодні мусимо підняти досвід його і його послідовників, зокрема Сухомлинського тощо, опертися на цей досвід, який вже був втілений в освіту, перевірений в її умовах. Але були предтечі Макаренка, той же самий Д'юї та інші. Я хочу сказати також, що коли ми з Валентином Васильовичем, а він старший за мене, я молодший, працювали в науковому пошуку, то ми не знали один одного близько. Ми зійшлися над однією проблематикою – профільного навчання школярів і його докторська дисертація дала змогу мені створювати на засадах профільності і за моделями, так би мовити лекалами, Макаренка, школу в Кременчуці, це ЗОШ №3. І набутий в цій школі, а я був її директором, досвід склав основу моєї докторської дисертації під назвою «Система профільного навчання в умовах регіону як суто біосферної території». Тому я хочу сказати ще про такий момент. Біосферна територія проживання і мислення категоріями екології, з одного боку, повинні бути присутні сьогодні у всіх – і в адміністративного верху, і у народного так би мовити віча. А з іншого боку – повинно бути психолого-педагогічне мислення як засада, що дає нам реальну мету.

Валентин Рибалка. Я хочу додати до цього, що історично проблема побудови громадянського суспільства з'явилася ще раніше, приміром, у працях Гегеля. І один з перших, хто в українській освіті закликав до побудови громадянського суспільства, фактично був Микола Петрович Драгоманов. Ще у 1876-1889 роках, коли він емігрував до Швейцарії, він стверджував у своїх працях, що треба будувати таке суспільство, яке насичене розвинутими особистостями. Він першим серед наших українських філософів і педагогів наголошував на цінності особистості і розвинутого суспільства для держави. Треба підкреслити, що у своєму збірнику «Громада» він закликав співвітчизників звернути увагу на суспільний і політичний устрій тогочасної Швейцарії та Сполучених Штатів Америки. Тому я зараз скажу трішки про громадянське суспільство у Швейцарії і Сполучених Штатах. До речі, це відкриті дані. Я вперше почув про громадянське суспільство влітку 2013 року. Тоді довелося працювати в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України, при якому існує Українська асоціація політичних психологів. Так от, на одному із засідань цієї асоціації я вперше почув про громадянське суспільство. Звернувся до Інтернету і знайшов дані про те, як працює громадянське суспі-

льство в Швейцарії. А воно працює і у вигляді народного віче в гірських муніципалітетах, і у формі народних зібрань в кантонах, і шляхом застосування сучасних інформаційних технологій на федеральному рівні. На всіх цих рівнях громадяни систематично висувують та обговорюють актуальні проблеми життя, голосують і приймають рішення щодо пріоритетних проблем та пропозицій щодо їх вирішення, розробляють відповідні проекти і ставлять їх на референдуми. Результати їх проведення є обов'язковими для виконання владними структурами на місцевому чи федеральному рівнях. Громадянське суспільство і референдуми вважаються формами прямої демократії. Щорічно у Швейцарії відбувається 200-300 референдумів різного рівня. Тобто за 100 останніх років відбулося близько 20000 референдумів. Три чверті проектів, затверджених референдумами, стають предметом виконання обраною громадянським суспільством владою – законодавчою, виконавчою і судовою її гілками як державними інститутами, що служать народові. Тобто йде неперервний процес вирішення актуальних проблем, розвитку народу і держави. Як результат – зараз середня заробітна плата в Швейцарії дорівнює 3855 доларів (дані за 2017 рік), тобто є найвищою в світі. Одна з найвищих в країні тривалість життя громадян – в середньому 83 роки. Високий рівень розвитку науки і освіти. Країна не знає фактично 500 років, що таке війна, там немає страйків тощо. Ось так діє народовладдя, народне самоврядування в цій країні. Але для мене стала справжнім відкриттям демократична Америка, коли я прочитав вже згадувані роботи Ярослава Миколайовича Пилинського. В них він описав, як працює американське громадянське суспільство. В США існують фантастично великі осередки такого суспільства. Так в громадському осередку пенсіонерів налічується 37 мільйонів членів, створені при цих осередках фонди мають десятки мільярдів доларів. Є також аграрний осередок, релігійні громади тощо. Вони збираються, їх члени висувують актуальні проблеми життя, обговорюють їх і виробляють за допомогою спеціальної технології конструктивні пропозиції. Ця технологія зветься деліберацією – тобто це демократичне, вільне, раціональне обговорення проблем, на основі чого формуються відповідні проекти. Ці проекти передаються на вирішення конгресменам, представникам від даної громади в судовій, законодавчій та виконавчій владі, їх виконання контролюється представниками громад. Так працює громадянське суспільство і в Євросоюзі, зокрема в Німеччині, в Швеції тощо. Це дуже цікава технологія, вона описана в даному посібнику.

Використовуючи цей досвід, ми розробили послідовність дій, загальний алгоритм роботи громадянського суспільства та відповідний тренінг на його основі й зараз апробуємо його в школах. Так, в одній із сільських шкіл, не буду тут називати її, було проведено тренінг осередку громадянського суспільства серед 40 вчителів і старшокласників, які опанували навчальний предмет «Основи громадянського виховання». Спочатку я звернувся до учасників з пропозицією уважно подумати і послідов-

но назвати три-чотири проблеми, актуальні зараз для нашого народу. Виступили по черзі чотири учасники, які сформулювали чотири проблеми. Це проблеми: а)війни та миру; б)територіальної цілісності країни; в)бідності і г)культури населення. Після цього ми запропонували учасникам проголосувати і визначити пріоритет, значущість висунутих проблем. Голосування, як відомо – важлива демократична процедура роботи громадянського суспільства. Воно дало такі результати: дві перші проблеми отримали більшість голосів, а дві інші – меншість. Тому услід за цим було проведено обговорення двох найбільш значущих проблем – припинення війни і встановлення миру та забезпечення територіальної цілісності країни. При цьому висувалися різні пропозиції, в тому числі і такі, що були пов'язані з вирішенням двох проблем, висунутих меншістю. Тобто враховувалася думка меншості, що відповідало ще одній демократичній процедурі. На основі конструктивного обговорення двох перших проблем було розроблено два цікаві проекти. Але коли ми поставили ці проекти на референдум, то жоден з них не набрав більшості голосів, тобто не був прийнятий до виконання. Я вважаю, що такий негативний результат є наслідком слабкості нашого громадянського виховання, свідченням чесності вчителів і учнів, а також проявом недостатнього розвитку, фактичної відсутності дорослого громадянського суспільства.

Володимир Ляпота. І що з цим робити?

Валентин Рибалка. Треба працювати далі і створювати громадянське суспільство засобом неперервних малих справ. Передусім робити це еволюційно, послідовно, зокрема включаючи в навчальні плани, скажімо, того ж самого предмету «Основи громадянського виховання», елементи демократії. Наведу один приклад до цього. Так, в мене старша донька Анна зараз отримує другу вищу освіту в Швеції. Вона зацікавилася проблемою виховання малюків і опановує професію вихователя дошкільних закладів. Я показав їй (по Скайпу) мій посібник і звернув її увагу на останній його розділ, тобто на заключення, яке називається «Демократична парадигма освіти та розвиток громадянського суспільства і особистості громадянина». На це вона одразу ж відповіла мені: «Тату, переді мною зараз лежить типовий план, так званий курикулоном, для дошкільної освіти Швеції. Цей план висить у кожному дитячому садочку країни. І в ньому слово «демократія» зустрічається дев'ять разів». Тобто в ньому містяться дев'ять принципових положень про демократичні цінності, про демократичні методи, про демократичний спосіб життя тощо, котрі покладені в основу шведської дошкільної освіти...

Володимир Ляпота. Тобто демократизація починається вже з малих дітей?

Валентин Рибалка. Так, вже з дошкільників, які ще не є в повному розумінні громадянами країни, але вчаться демократії. Я попросив доньку знайти і вислати мені курикуломи для загальноосвітньої школи та для освіти дорослих. Коли я отримав їх, то виявилося, що в типовому плані

для середньої школи містилося вже 12 принципових положень про демократію, а в курикулумі для освіти дорослих – три положення. Отже треба діяти і методом малих справ, а з іншого боку – треба діяти принципово, на основі складання відповідних навчальних планів. Тобто слід звернутися до нашого Міністерства освіти і науки з пропозицією створити такі ж самі принципові плани демократичної спрямованості, як в Швеції. Я не знаю, який стан з цим в освіті Швейцарії, але думаю, що там це на належному рівні, таких положень не менше. Це питання треба вирішувати принципово, щоб і наші діти вже в школі опановували демократичний спосіб життя! Чому в Європі освіта формує демократичний стиль життя вже у дошкільників, а у нас, в демократичній за Конституцією країні, в цьому плані майже нічого не робиться? Я, вибачте, не хочу критикувати наш щойно прийнятий «Закон про освіту», він, в цілому, прогресивний, але там слово «демократія» зустрічається лише один раз і тільки у другорядному контексті. Треба створювати такі законодавчі документи, які б демократично розвивали молодь і дорослих.

Володимир Ляпота. Але дітей повинні демократично виховувати передусім вчителі, які мають отримувати демократичну просвіту...

Валентин Рибалка. Так. Приміром, одне з положень шведських курикулумів підкреслює, що вихователі в своїй демократичній поведінці мають бути зразком для дітей!

Володимир Ляпота. Я розумію так, що ви з Анатолієм Петровичем займаєтеся демократичним просвітництвом як вчителів і вихователів, так і учнів.

Самодрин Анатолій. Так. Нам треба мати соціальну мету, в якості якої сьогодні вимальовується соціальна держава світу. Соціальна держава світу має вибудовуватися ніби зверху управлінськими рішеннями, розробленими на науковій основі. З іншого боку, ми повинні створювати умови усвідомлення цієї мети, а усвідомлення мети відбувається в особистості. Таким чином, ми повинні пройти ніби три кроки. Перший крок – це підняти коефіцієнт корисної дії кожної особистості. Кожна людина талановита, кожна людина індивідуальна, і кожна людина може творити у напрямі реалізації органічної спроможності свого індивідуального особистісного та соціального потенціалу. Другий крок – підняти коефіцієнт корисної дії суспільства в цілому і тих макросуспільств регіонів, які є у нашому полі зору, тобто об'єднаних територіальних громад. І третій крок у цій тріаді – утворення нових соціальних інститутів, при цьому слід не боятися, що утвориться самоврядна група ініціативних діячів, не боятися цього руху знизу. Не обов'язково те, що зверху, правильне, треба обговорювати те, що зверху, рухом знизу. Це з одного боку, а з іншого боку, якщо брати на рівні особистості, на рівні індивіду, то треба розуміти, що індивіду треба подати корисний суспільний сигнал. Тобто необхідно підвищувати органічну спроможність особистості діяти у громадянському суспільному світі і творчо діяти, зменшити опір її діям, а це значить, що

школа не повинна руйнувати та гальмувати своїми власними нерозумними діями розвиток такої особистості громадянина, не чинити тиск на здоров'я, на творче начало особистості. Треба бачити цю народну самоврядність в кожній особистості, в кожній людині. І ще один елемент – треба будувати демократичні важелі управління, треба щоб кожний керівник, який керує суспільними процесами, щоб він уміло управляв ними, забезпечував прояв демократичних свобод, прав і обов'язків громадян на всіх рівнях, у всіх ланках. І треба, щоб ініціатива не була наказувана, треба, щоб, якщо ти в цьому напрямі гідний і досягаєш чогось корисного, то помітити і підтримати тебе. Треба вчити кадровий потенціал, готувати його до демократизації. І найголовніше – треба створити умови, щоб наукова думка стала основою державного управління. Я згадав зараз, що думка дореволюційної харківщини складалася так, що в ній з 11 членів було 9 докторів наук. Таким чином, це не говорить про те, що треба штучно задавати ці параметри, але треба на засадах демократизації висувати тих людей, які будуть гідно нести свій управлінський хрест до загальної маси.

Валентин Рибалка. Є такий європейський філософ Алмонд, який мріяв про створення всесвітнього громадянського суспільства. І ця мрія втілюється у світовому масштабі. Тобто ця тенденція є світовою і ми, хочемо ми це чи не хочемо, раніше чи пізніше, але будемо долучатися до цієї тенденції. Ми з Анатолієм Петровичем та деякими іншими колегами складаємо таку ініціативну групу допомоги нашим педагогам в цій справі. Але слід сказати, що є Інститут громадянського суспільства в Києві, який очолює досвідчений юрист Ткачук Анатолій Федорович. А в кінці листопада цього року, це я вже роблю певну об'яву, в Києві відбудеться VI Всеукраїнський форум організаційного розвитку громадянського суспільства. Минулого року на такому ж форумі було представлено 1700 учасників з різних громадських організацій. Перший форум у 2014 році не дозволили проводити так звані активісти, але зараз цей рух поширюється за підтримки Євросоюзу та США. Тобто це світова тенденція, яка прокладає собі шлях в Україні. І через освіту розвиток громадянського суспільства є цілком можливий.

Володимир Ляпота. Єдине, що я можу сказати на завершення, що це не остання наша зустріч. Я думаю, що про громадянське суспільство треба говорити більше, щоб розуміння його важливості для України поширювалося. Успіхів вам в цій потрібній справі. Всього доброго, дякую вам, до побачення.

1.4. Демократичні засади педагогіки А.С.Макаренка

В.Ф.Моргун

Видатний управлінець Англії XX століття Вінстон Черчилль дуже своєрідно визначив демократію (народовладдя) як найкращу форму правління: «Демократія – препогана форма правління, але нічого кращого

людство поки не придумало». Дещо іншої думки був український патріот, журналіст, поет і культурний діяч Володимир Данилейко: «*Деток* – наростень на шкірі, *demos* – не народ, а наріст на тілах націй, сиріч «метиси», «приплід»; ...Націям потрібні не звироднілі демократії, а вистояні **націократії**, – за ними майбутнє історії» [3, с. 132].

Отже, якщо нам до вподоби демократія за Черчиллем, то, з поправкою Данилейка, – це влада народу титульної нації з пропорційним представництвом національних меншин.

Оглянувши вертикаль влади в Україні – від керівників держави до керівників колективів низової ланки (Васютинський В., 2005; Зязюн І., 2000, 2014; Моргун В., 2018; Тополов, 2011 та ін.) знаходимо, принаймні, два «викривлених дзеркала» нашої демократії, аналіз яких є *завданнями даної роботи*:

по-перше, це ілюзія демократії у верхніх ешелонах влади;

по-друге, ілюзія демократичної влади у керівників низових колективів, що мають власну печатку;

третім завданням є аналіз демократичних засад досвіду А. С. Макаренка як основи громадянського суспільства в Україні.

Перша ілюзія демократії (яка для топ-менеджерів країни не є ілюзією, бо більшість із них або самі олігархи, або – найманці олігархів) – це просто фіговий листок демократії, що прикриває безсоромну надексплуатацію «олігархатом» власного народу і надр України [2; 5; 6; 17]. Вона розвіюється, принаймні, трьома основними контраргументами:

1) ігнорування соціології: за даними авторитетного соціолога Євгена Головахи провідний Інститут соціології НАН України за останні роки не отримав жодного замовлення на соціологічне дослідження чи моніторинг громадської думки з боку владних структур (?!); тоді як, наприклад, Ангела Меркель починає кожен робочий день із вивчення даних соціологічних опитувань німецького народу;

2) відсутність закону про місцеві референдуми; завдяки і цьому, зокрема, ми втратили Крим і ризикуємо втратити Донбас; доходить до трагікомічного: народний депутат Юрій Бублик вимушений... судитися з апаратом Верховної Ради, аби зареєструвати цей закон і подати до розгляду (?!);

3) відсутність виборів народних депутатів за відкритими списками, адже кукловодам олігархату потрібні «свої» люди, а не найдостойніші представники народу (хоча тут є зрушення, бо новий закон про вибори з «прозорими списками», нарешті, прийнято у першому читанні!).

Саме дефіцит цих основних механізмів демократії й виводить людей на Майдан, де пряме мирне народовладдя межує з... бунтом, революцією та громадянською війною [2; 5; 6; 16; 17; 19].

Розглянемо тепер картину в рамках «керівник – народовладдя трудового колективу» на рівні організацій низової ланки [10; 17; 18; 19]. Тут ми стикаємося з другим викривленим дзеркалом демократії, коли остання

перетворюється на охлократію на чолі з «кухаркою», яка прагне влади. (Зауважимо, стать представниці / представника «кухарату» не має ніякого значення; як, власне, і професія). На озброєння береться метод виживання колеги з будь-якого колективу за... власним бажанням.

У народі він називається «цькування», а в психології – «мобінг», або «булінг». Мобінг (від англ. *mob* – юрба), за німецьким індустріальним психологом Хайнцем Лейманном, – форма психологічного тиску, зниження авторитету, що включає систематично повторюване вороже поведіння одного або декількох людей, спрямоване проти іншої людини з метою її виключення з колективу, звільнення «за власним бажанням».

Отже *резюме щодо демократії в управлінні низової ланки*: 1) керівництво закладу перебуває під чарами двох ілюзій – що його колектив керований і демократичний; 2) реальну владу часто мають «кухари / кухарки», але ця влада швидше охлократична і не налаштована на найкращі рішення. Тому закон проти булінгу (з елементами фізичного насилля) у школах, який внесений на розгляд у Верховну Раду, слід розширювати до масштабів боротьби з булінгом в будь-яких колективах країни (сімейних, учнівських, трудових тощо).

Якщо звернутися до кращого вітчизняного і світового досвіду демократичного управління, який із фігових листків прикриття неподобств влади повинен перетворитися на кращу профілактику псевдодемократії «олігархату» та охлократії «кухарату», то, по-перше, заслуговують на увагу блискучі природні експерименти видатних освітян України – Антона Макаренка [8; 12; 13; 15; 18], який у своїй роботі завкола (завідуючого колонією в с. Ковалівка під Полтавою) керувався *прямою демократією рішень загальних зборів учорашніх злочинців (!)*, та Олександра Захаренка [1; 12; 13], який у Сахнівській школі (що на Черкащині) *долучив до спільної роботи у школі всіх мешканців села* (брали участь навіть ті, в кого не було дітей!), за що одну із статей про нього редактор журналу «Педагогіка толерантності» Ярослав Береговий озаглавив не «Директор школи-толоки», а «Директор Сахнівки» (!). Автор продовжив аналогію, і свою оду, присвячену пам'яті великого педагога, назвав «Директор... Землі». Остання строфа цього вірша:

Не знаю, чи дадуть, свої, Героя?
І Нобеля, не наші, – чи дадуть?
Найголовнішим титулом вдостою –
«Директора Землі», де діти хай ростуть!

Українські опоненти Макаренка, що чіпляють на великого педагога ярлики «тоталітариста, сталініста» [9; 14; 17], не є оригінальними, адже вони переспівують безпідставну критику його російських хулителів – від Н. Крупської до Ю. Азарова. Дивно, що в часи «червоного терору», на чолі якого стояли ЦК ВКП(б), ВЧК, НКВС, за пряму демократію загаль-

них зборів «різновікового загону колоністів» Макаренка не арештували і не знищили ще в Ковалівці під Полтавою (?!).

До речі, у ті часи спроби демократизації освіти були не поодинокі. Зокрема, попередник Макаренка, Федір Данилович Іванов, що отримав медичну освіту в Психоневрологічному інституті імені В. Бехтерева в Петербурзі, очолив у 1919 році у Трибах під Полтавою Сільськогосподарську колонію імені В. Г. Короленка. Великий демократ і письменник-гуманіст, засновник «Ліги порятунку дітей» Володимир Короленко сформулював два основних принципи діяльності колонії: по-перше, пріоритетність праці, причому праці продуктивної; по-друге, – організованість колективу як провідного чинника демократичного виховання безпритульних дітей (Ільченко, 2018 [7, с. 81-82]).

Данський освітянин Ганс Кофод, нічого не знаючи про здобутки Макаренка, паралельно у ті самі часи пропонує аналогічну систему демократичної «педагогіки самопомочі» для молоді та дорослих (від 18 років і до пенсійного віку) [11].

Антон Макаренко, який прочитав усе, що видавалося російською мовою з психології та майже все – з педагогіки, запровадив низку конкретних демократичних форм управління колективами [5; 8; 12; 14; 18].

Демократичне трудове виховання. Новенькому колоністу завкол Макаренко радить тижнів два походити по колонії, придивитися до всіх трудових колективів, бригад, ланок і обрати найбільш підходящу для себе. Що це, як не вільний вибір професії? І він не обмежується тільки робочими спеціальностями. Другий вибір – це самовизначення у вищій освіті, яку отримало понад 90% вихованців великого педагога. Згадаємо, як одного з вихованців друзі переконували не «заривати» свій талант коміка і «йти в артисти».

Не Сталін, не очільник НКВС, не особисто Макаренко нав'язали комунарам у Харкові виробництво електродрилів та фотоапаратів, які пізніше стали всесвітньо відомими ФЕДами, цей *вільний вибір виробництва* зробили самі вихованці!

Методом трудової «толоки» Захаренко з учителями, дітьми і родинами с. Сахнівка збудували найкращу в світі школу, яка має сьогодні: корпус початкових класів зі спальнями, дендропарк, стадіон зі спортивними майданчиками, парк атракціонів, землю в оренду, парк сільгоспмашин, теплицю, майстерню слюсарну, майстерню столярну, двоповерховий шкільний музей, два плавальних 25-метрових басейни, планетарій, обсерваторію... Столиці – задрять!

Демократичне сімейне виховання. Старшим хлопцям дозволялося зустрічатися з дівчатами, але їм нагадують про наслідки передчасного батьківства, що заспокоює. Дівчатам грали весілля і дарували «придане».

Демократичне правове виховання. Макаренко порушує монополію педагогів на оцінку і залучає колоністів до участі у... товариських судах. Фактично він моделює суди присяжних у дорослій юриспруденції та фо-

рмує правову свідомість вихованців як профілактику проти самосуду (лі-нча, революційного терору чи розлюченого натовпу).

Педагог практикує прийом «*відтермінованого покарання*», про яке «забуває», коли спостерігає зміни у поведінці винуватця на краще.

Гуманний карцер. Колонія за статутом повинна утримувати карцер. За браком вільних приміщень Макаренко під карцер відводить... свій кабінет, який обладнаний трьома «засобами покарання»: диван (аби «шибеник» відіспався), шафу (з хорошими книгами) і стіл (за яким їх можна почитати). Враховуючи, що «білий будинок» із кабінетом-карцером розташований майже на березі найчистішої річки України Коломаку, маємо скоріше не карцер, а... кабінет психологічного розвантаження та відпочинку.

Демократичний менеджмент. Макаренко для забезпечення життєдіяльності колонії створює систему тимчасових загонів, які очолюють за чергою... всі вихованці («чергові командири»). Він долає розподіл колективу на «актив» та «болото» і залучає кожного до опанування ролі лідера. Якось один із перевіряючих колонію закинув докір, що, мовляв, як не прийдеш до вас, то чергують... ті самі колоністи (?!). Завкол дав просте пояснення: досвід чергових командирів отримують усі вихованці. Як і в будь-якій справі, в одних це виходить краще, в інших – гірше. Але коли приїдять гості чи якась перевірка, ми ставимо на чергування найкращих. Вважаємо, що хороші люди заслуговують на найкраще!

Демократичне економічне виховання. Випускники Макаренка одержували перед виходом у доросле життя чотири документи: атестат про освіту, посвідчення про кваліфікацію, трудову книжку, ощадну книжку (стартовий капітал). Виникає питання: чому колишній шпані Макаренка це все було можна, а сучасним дітям – не передбачено? Щодо ощадної книжки, діти самі вирішували долю прибутку, отриманого за працю: яку частку перерахувати на потреби закладу (колонії, комуни), яку частку – на кишенькові витрати, яку частку – заощадити для власного майбутнього.

Демократичне дозвілля. Діти самі планують подорожі на канікулах. У своєму театрі ставлять не тільки класику, а і «капусники» про власне життя-буття, які за пристрастями не поступаються класиці [5; 8; 12; 14; 18].

Приклади демократичної свободи вибору в системі видатного українського педагога можна множити і далі. Зокрема, описано цікавий сучасний досвід упровадження ідей Макаренка щодо формування громадянськості учнів у країнах Європейського союзу (Дзюбенко, 2018 [4]). Наведене переконує у тому, що педагогіка Антона Макаренка – це потужна школа громадянського суспільства, на що справедливо вказує В. В. Рибалка [18] в своїх фундаментальних розробках із цієї проблематики.

Висновки у цілому:

1) монополія на правління олігархату, що рядиться в тоги демократії, ось перше викривлене дзеркало топ-менеджменту в Україні, яке

спотворює наше життя і веде народ до зубожіння, еміграції та депопуляції;

2) правління «кухарату» в організаціях низової ланки також не афішується, але нікуди не поділося; якщо зброєю олігархів є корупція і підкуп, то знаряддям «кухаря» часто стає мобінг / булінг (пряме чи приховане цькування) кваліфікованих кадрів, «псевдodemократичною вершиною» якого є... заява на звільнення «жертви» за власним бажанням;

3) блискучі природні експерименти видатних освітян України – Антона Макаренка, який у своїй роботі керувався *прямою демократією рішень загальних зборів учорашніх злочинців (!)*, та Олександра Захаренка, який у Сахнівці (що на Черкащині) *долучив до спільної роботи з учнями всіх мешканців села – це потужна школа громадянського суспільства в сучасній Україні.*

Україна, немов той древній богатир, стоїть на роздоріжжі: один шлях веде до колонії (аж ніяк не до макаренківської), другий – до третього Майдану і громадянської війни (у підсумку – до розчленування держави і чергових колонізацій), третій шлях – до громадянського суспільства і справжньої незалежності.

Вільний демократичний вибір за нами!

Література.

1. Академік із Сахнівки / О. А. Захаренко; за ред. А. І. Кузьмінського. – Черкаси: ВВ ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 448 с.
2. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади / В. Васютинський. – К., 2005. – 492 с.
3. Данилейко В. Думки / В. Данилейко; зібрав та узгодив О. Ханко. – Полтава: видавець О. Ханко, 7514 (2006). – 516 с.
4. Дзюбенко І. Ідеї А. Макаренка щодо формування громадянськості учнів та їх упровадження в країнах Європейського союзу / І. Дзюбенко // Витоки педагогічної майстерності. Зб. наук. праць / за ред. М. В. Гриньової. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. – С. 66-69.
5. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. Наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
6. Зязюн І. А. Гуманітарна політика Федора Моргуна в полтавському регіоні / І. А. Зязюн // Вернадськіанська ноосферна революція у розв'язанні екологічних та гуманітарних проблем. Зб. матеріалів IV Всеукраїнських Моргунівських читань із міжнародною участю / за ред. В. І. Аранчій та ін. – Полтава: Дивосвіт, 2014. – С. 332-340.
7. Ільченко О. Сільськогосподарська колонія імені В. Г. Короленка: досвід виховання безпритульних дітей на Полтавщині / О. Ільченко // Витоки педагогічної майстерності. Зб. наук. праць / за ред. М. В. Гриньової. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. – С. 80-86.
8. Макаренко А. С. Педагогические соч. В 8 т. / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983. – 1983-1986.

9. Моргун В. Ф. Три іпостаси А. С. Макаренко: соціаліст, демократ, сталиніст. Где истина? / В. Ф. Моргун // Использование педагогического наследия А. С. Макаренко в работе пропагандиста / под ред. Ж. И. Передерия. – Полтава, 1990. – С. 5-10.

10. Моргун В. Ф. Психологія керівництва первинним колективом / В. Ф. Моргун // Трибуна. – К., 1997. – № 9-10. – С. 19-21.

11. Моргун В. Ф. Педагогіка А. С. Макаренка і соціальна реабілітація молоді та дорослих у копенгагінській школі-господарстві Г. Х. Кофода / В. Ф. Моргун // Постметодика. – Полтава, 2000. – № 4. – С. 59-62.

12. Моргун В. Ф. Психологія особистості в педагогіці А. С. Макаренка / В. Ф. Моргун. – Полтава, 2002. – 84 с.

13. Моргун В. Ф. Антон Макаренко – герой та ізгой української педагогіки / В. Ф. Моргун. – Полтава, 2018. – 34 с.

14. Моргун В. Ф. Демократичні засади педагогіки А. С. Макаренка / В. Ф. Моргун // Школа – духовний осередок розвитку особистості, демократичної територіальної громади і держави. Звіт про наукову психолого-педагогічну експедицію по навчальних, культурних і медійних закладах Волині, Київщини, Полтавщини і Слобожанщини (10 вересня – 8 жовтня 2018 р.) [Електронний ресурс] / учасники-укладачі професори: В. В. Рибалка, А. П. Самодрин, В. Ф. Моргун; за ред. В. В. Рибалки. – К.: ІПОД НАПН України, 2018. – С. 72-75 / 104 с. – Режим доступу: https://docs.google.com/document/d/1vX2P6ykWR9Us-66wS-2jqwr2Rxm6amE3brK35_Bj08Q/edit

15. Моргун В. Ф. Три тасмніці педагогіки А. С. Макаренка, або Спогади про педагогіку майбутнього / В. Ф. Моргун // Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави. Посібник / В. В. Рибалка, А. П. Самодрин, В. Ф. Моргун та ін.; за наук. ред. В. В. Рибалки, А. П. Самодрин. – К.: ТАЛКОМ, 2018. – С. 132-148

16. Моргун В. Ф. Україна: Майдан чи... ешафот? Думи скорботи та надії на психопрофілактику війни слов'ян до останнього українця / В. Ф. Моргун; епіграф Л. В. Костенко; замість післямови: В. В. Рибалка, Ю. Ч. Кім, Л. М. Овдієнко. – 2-е вид., доп. – Полтава, 2018. – 50 с.

17. Моргун В. Хто управляє в Україні: олігархи та «кухарки» під фігмовим листком демократії / В. Моргун // Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення. Зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16-17 березня 2018 р.) / за ред. В. П. Мельника; відповід. за вип. Н. І. Жигайло, М. О. Кохан, Ю. В. Максимець. – Львів: СПОЛОМ, 2018. – С. 137-141.

18. Рибалка В. В. Соціально-педагогічна система А. С. Макаренка як освітянська модель розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина та спроба втілення демократичної парадигми в освіту // Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина. Посібник / В. В. Рибалка. – К.: ТАЛКОМ, 2018. – 226 с.

19. Тополов Є. В. Професійна агресивність особистості. Моногр. / Є. В. Тополов. – К.: ВД «Слово», 2011. – 400 с.

**1.5. Соціально-педагогічна система А. С. Макаренка
як освітянська модель розвитку і діяльності громадянського
суспільства та особистості громадянина на демократичних засадах
*В.В.Рибалка***

Аналіз соціально-педагогічної системи А.С.Макаренка в контексті реалій сьогодення призводить до думки, що його теорія і практика виховання особистості у колективі має пряме відношення до проблеми розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина. Про це свідчать вже його слова: «Я був просто народним вчителем», – що викарбовані на фронтоні музею його імені в Куряжі під Харковом, де розташовувалася відома на весь світ комуна великого педагога. До такого висновку в останні роки приходять різні науковці. Так, Л.І.Гриценко у своїй статті «Педагогіка А.С.Макаренка: виховання, спрямоване у майбутнє», надрукованої 2014 року у збірнику Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка «Витоки педагогічної майстерності», стверджує, що «відношення, які функціонують у закладах педагогів-новаторів, ...створили, по суті, прообраз моделі майбутнього громадянського суспільства» [7].

Ми вважаємо, що А.С.Макаренко творчо втілює у свою соціально-педагогічну систему демократичні ідеї побудови освіти і громадянського суспільства, які у попередні століття і десятиліття висловлювали Монтезк'є, Руссо, Гегель, Д'юї, з якими він безумовно був знайомий і які поєднав з відомим йому досвідом народної педагогіки. На наше переконання, великий педагог створив саме демократичну освітянську модель розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина, яка продемонструвала свою незаперечну ефективність. Про це ми фактично писали у розділі «Теорія і практика виховання особистості у колективі колонії та комуни А.С.Макаренка» в монографії «Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці», що вийшла 2009 року [4].

Зараз ми можемо стверджувати, що в соціально-педагогічній системі нашого видатного педагога майстерно втілені демократичні тенденції, властиві українській народній педагогіці, і демократичні засади розвитку світової освіти, представлені зокрема в демократичній концепції освіти американського філософа і педагога Дж.Д'юї [8]. В цьому плані цікаво розглянути систему А.С.Макаренка саме в контексті сутнісного розуміння громадянського суспільства як форми прямої і розширеної демократії, а також властивих для його функціонування демократичних принципів і процедур. Порівняємо охарактеризовані вище демократичні засади функціонування громадянського суспільства з тими, що були реально втілені у соціально-педагогічній системі великого педагога. Для цього наведемо в даному місці деякі положення про громадянське суспільство і демократичні засади його функціонування.

Так, під громадянським суспільством сучасними спеціалістами розуміється «...недержавна частина суспільства, яка базується на автономії індивідів (сім'я, школа, добровільні організації та союзи, духовним виразником інтересів яких є суспільна думка). Громадянське суспільство поєднує економічні, соціальні, культурні, духовні, родинно-побутові відносини та інститути, а також передбачає певні свободи, права та обов'язки особистості як необхідні умови її самоствердження та самореалізації у громадському житті.

Зріле громадянське суспільство характеризується високим рівнем самоврядування, у ньому концентрується творчий потенціал соціальності. Суспільні зв'язки, інтереси та цінності виявляються в різноманітних суспільних рухах, об'єднаннях та асоціаціях, творчих спілках. Порівняна незалежність громадянського суспільства від держави в управлінні окремими соціальними процесами характеризує пластичність суспільного життя, його здатність до саморегулювання, відкриває простір творчим зусиллям громадян» [1, с. 38].

Основні засади громадянського суспільства, принципи його взаємовідносин із державою, характеристика базових інституцій громадянського суспільства накреслені у «Декларації прав людини і громадянина», що була проголошена ще 26 серпня 1789 року під час Французької революції. Мова йде про такі засади, як свобода, рівність у правах; приватна власність; нація як джерело верховенства влади; закон як засіб обмеження державної влади на користь громадянського суспільства; право, за яким суспільство може вимагати звіту кожної посадової особи та ін. [1, с. 88].

Громадянське суспільство керується у своїй діяльності такими цінностями, як плюралізм, самообмеження, самоосмислення, особистість, громадянин, наділений чітко визначеним у законодавстві комплексом прав, свобод і обов'язків.

Для функціонування громадянського суспільства характерні соціально-політичні принципи та норми політичного життя, такі як існування в державі реальної пріоритету прав людини та громадянина в державно-правовій системі, а також чітко налагоджені механізми й юридичні процедури захисту прав людини, забезпечення соціального захисту громадян, їхніх прав на гідне життя та розвиток тощо» [1, с. 220].

Цінності громадянського суспільства у соціальній сфері становлять: «родина, суспільні та релігійні організації та рухи, недержавні засоби масової інформації, органи громадянського самоврядування тощо. Це механізм формування та вияву суспільної думки, а також розв'язання соціальних конфліктів, усе це складає практику інституційованого оформлення інтересів громадян та їх спільнот» [1, с. 220-221].

До функцій громадянського суспільства відносяться:

1. Соціалізація індивідів, тобто процес засвоєння індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, тобто розвиток політичної культури;

2.Самоорганізація та самоврядування у сфері приватних інтересів;

3.Стимулювання правової нормотворчості, шляхом висування вимог юридичної фіксації тих громадянських і політичних прав і свобод, усвідомлення яких визріває у громадянському суспільстві;

4.Інтеграція суспільства через систему горизонтальних зв'язків і каналів інформації;

5.Утворення базових форм громадянської солідарності, заснованої на спільних чи особистих інтересах, вироблення механізму узгодження різнопланових інтересів і врегулювання конфліктів, а також досягнення стабільності.

6.Захист прав і свобод окремих громадян та їх спільнот від неправомірного втручання з боку держави, влади [1, с.208-211].

Зазначені вище засади, цінності і функції реалізуються через перевірені часом демократичні процедури, такі як:

а) здійснення громадянської поведінки у суспільстві на основі правових засад демократії, що містяться передусім в Основному законі країни, її Конституції, та інших законах;

б) організація зборів, зібрань, з'їздів громадян, виборів керівних органів таких зборів, визначення повноважень обраних осіб та утворень, встановлення порядку їх роботи;

в) обговорення та узагальнення актуальних інтересів громадян та їх спілок, нагальних питань і проблем життя громадян та їх об'єднань, формулювання пропозицій щодо покращення життя народу, прийняття підсумкових рішень (резолуцій) шляхом голосування, референдуму та їх затвердження більшістю голосів;

г) розробка планів, проектів здійснення рішень зборів як обов'язкових для виконання компетентними інстанціями держави, владою, самою громадою;

д) здійснення контролю за виконанням прийнятих рішень, планів, проектів;

е) звітування виконавців перед громадою за виконання рішень, здійснення відповідних планів і проектів та визначення форм їх оцінки і міри відповідальності.

З точки зору зазначених вище засад, цінностей, функцій, процедур роботи громадянського суспільства та зіставлення з ними основних засад побудови соціально-педагогічної системи А.С.Макаренка можна визнати її саме як демократичну за своєю сутністю! До такого твердження призводить розуміння педагогом основних принципів створення і функціонування у колонії та комуні колективу, які складають своєрідну **педагогічну конституцію** [4, с. 83-106]:

1.Колектив об'єднує людей не тільки спільною метою і спільною працею, але і загальною організацією останньої.

2. Колектив виступає частиною усього суспільства і пов'язаний з усіма його іншими колективами, тому через даний колектив кожний його член включається у суспільство.

3. Оскільки колектив є соціальний організм, то він володіє органами управління і координації, які уповноважені представляти інтереси колективу і суспільства, забезпечувати досягнення цілей колективу, здійснювати спільну працю, презентувати обов'язок і честь колективу. Досвід колективного життя включає в себе дуже складні колективні рухи, що базуються на функціях розпорядження, обговорення, підпорядкування меншості більшості, товариша товаришу, відповідальності і узгодженості.

4. Шкільний колектив має враховувати і більш широкий цивілізаційний та історичний контекст, у який включається його країна.

Важливим вихідним пунктом цієї конституції є спрямованість педагогічної системи на досягнення виховного ідеалу, в якості якого А.С.Макаренко вбачав особистість «культурного працівника» і громадянина. Досягнення цього ідеалу можливе тільки у колективі – як соціальному організмі у здоровому людському суспільстві; як вільній групі трудівників, що об'єднані єдиною метою, дією, організована, оснащена органами управління, дисципліни і відповідальності; як цілеспрямований комплекс особистостей, що володіють органами організації колективу. В організації колективу повинні діяти відношення уповноваженості довірених осіб колективу, відповідальної залежності між його членами. І що принципово важливо – педагогічний колектив має не готуватися до майбутнього життя, а жити ним! Інакше кажучи, особистість, людину виховує саме суспільне життя у всій його багатогранності і складності. І призначення вихователя полягає в організації цього складного, багатостороннього явища, ім'я якого – життя. Життя індивідуального в соціальному, індивідуального в колективному, суспільному, народному житті. В контексті проблематики розвитку громадянського суспільства – це життя особистості громадянина, що включається, розвивається, здійснюється і включає, розвиває, здійснює складне суспільне, громадське життя як вищу форму буття людини.

А.С.Макаренко розумів особистість як органічну складову суспільства і виховував її на основі певного культурного проекту у колективі. Головним для здійснення проекту виховання громадянина і працівника є впевненість педагога в тому, що здоров'я, благополуччя, щастя окремої особистості можливі лише за умови їх наявності у мільйонів інших людей. Інакше кажучи, виховання молоді має носити альтруїстичний, колективний, демократичний характер. Дії ж егоїста завжди призводять до горя. Тому треба думати про колектив, про особистість у колективі, про роботу з колективом особистостей у здоровому людському суспільстві. В цьому **«демократична таємниця»** педагогічної системи великого вченого і практика, за якою стоїть величезна виховна й екзистенційна ефективність виховання і життя юної особистості як громадянина у колективі

як освітянському осередку громадянському суспільстві, що є формою прямої розширеної демократії, народовладдя – вона у А.С.Макаренка набуває величезної виховної та життєвої сили!

В системі А.С.Макаренка втілюється ще одне, дуже важливе філософсько-психологічне положення, що постає як головний “нерв” його педагогічної системи: “Захищаючи колектив в усіх точках зіткнення з егоїзмом особистості, колектив тим самим **захищає** і кожен особистість і забезпечує для неї найбільш сприятливі умови розвитку. Вимоги колективу є виховуючими головним чином по відношенню до тих, хто бере участь у вимаганні. Тут особистість виступає у новій позиції вихованця – вона не об’єкт виховного впливу, а його носій – суб’єкт, але суб’єктом вона стає, тільки виражаючи інтереси всього колективу” [4, с. 76], тільки вмючи “виявити безкомпромісні вимоги до особистості дитини, що має певні зобов’язання перед суспільством і відповідає за свої вчинки” [4, с. 79]. З цим пов’язане й таке відоме конституююче положення А.С.Макаренка, що визначає його ставлення до виховання: «Максимальна вимогливість до учня і максимальна повага до нього!»

Відповідно до зазначених принципів положень здійснюється **організація** шкільного колективу як розвиваючої юну особистість життєтворчої соціально-педагогічної демократичної системи.

Видатний педагог вважав, що процес виховання у своїх безпосередніх формах, спрямованих на юну особу, не є ефективним, оскільки при цьому залишається поза увагою соціальна форма існування особистості, тобто колектив. Більш ефективними є опосередковані дії педагога на особистість через колектив, “як колиску особистості”, в якій особистість утворюється і взаємодіє з іншими особистостями, підсилюючи свої життєві можливості існування.

Тому розвиток особистості неможливий без членства у різноманітних соціальних об’єднаннях. Вже у момент свого народження немовля стає членом сім’ї, роду, нації, держави і це відбувається без її відома і бажання – на основі природного і державного права. У різних формах об’єднань зустрічаються ознаки добровільного чи примусового, тією чи тією мірою, входження особистості в ті чи ті групи. В цьому місці слід зазначити схожість поглядів А.С.Макаренка, М.П.Драгоманова, Дж.Д’юї, В.М.Бехтерева і Л.С.Виготського.

Так, можливо, через знайомство педагога із соціально-політичними ідеями М.П.Драгоманова щодо громади, народне самоврядування, його закликами краще зрозуміти особливості суспільної організації розвинутих держав, таких, як... США і Швейцарії, А.С.Макаренко прийшов до усвідомлення ролі демократичних засад в своїй системі.

Це твердження базується на тому вірогідному припущенні, що А.С.Макаренко не міг не знати про демократичну концепцію освіти Дж.Д’юї, що була викладена в його працях «Школа і суспільство, опублікованій в США у 1899 році, і «Демократія та освіта», що вийшла там само

у 1916 році. Нагадаємо, що ці книги у 1921-1925 роках були перекладені і декілька разів перевидавалися в СРСР, а сам великий американський філософ і педагог був навіть запрошений 1928 року Наркомпросом в якості радника з питань побудови нової радянської школи... [8].

Слід також додати, що педагогічна система А.С.Макаренка повністю відповідає висловленим ще на початку XX століття поглядам на особистість та умови її розвитку і здоров'я у суспільстві іншого видатного вченого, академіка В.М.Бехтерева, який у своїй колективній рефлексології стверджував, що розвинута особистість може з'явитися тільки у розвинутому суспільстві і навпаки [4]. Саме таким і є громадянське суспільство.

Л.С.Виготський в цей же час стверджував, що новонароджена дитина вже в перші дні свого життя характеризується саме максимальною соціальністю, без якої не зможе прожити жодного дня [4]. Закони соціалізації, опосередкування, інтеріоризації, ідентичності індивідуальної поведінки соціальній та зони найближчого розвитку особистості були сформульовані і висловлені великим психологом саме в цей час. До речі, у харківський період роботи А.С.Макаренка, тобто в куряжській комуні, Л.С.Виготський неодноразово бував у Харкові і, вірогідно, що між ними міг бути встановлений як мінімум опосередкований контакт. Про близькість їх наукових позицій переконливо говорить також український психолог В.Ф.Моргун.

Відповідно до вказаних вище наукових поглядів видатних зарубіжних і вітчизняних мислителів, А.С.Макаренко визначає засади своєї соціально-педагогічної системи, зокрема наступні принципи своєї “педагогічної техніки”.

По-перше, об'єктом виховання вважається не окрема особистість, а цілий колектив, на який спрямовується “організаційний педагогічний вплив”. При цьому реальною формою роботи з особистістю має стати утримання особистості в колективі, за якого б вона вважала, що знаходиться у колективі добровільно, а колектив добровільно вміщав би у собі особистість.

По-друге, виступаючи у своїй виховній функції, колектив має незаперечну перевагу перед педагогами у своєму виховному впливі на окрему особистість. “Педагог в комуні остільки може впливати на окрему особистість, оскільки він сам є член колективу...” [4, с. 72].

По-третє, педагоги не можуть залишатися осторонь цих процесів, а, навпаки, як керівники колективу, мусять “кожну хвилину мобілізувати нашу думку і досвід, наш такт і волю, щоб розібратись у різноманітних виявах, бажаннях, прагненнях колективу і допомогти йому порадою, впливом, поглядом, а іноді навіть і нашою волею. Це дуже складний комплекс робочих напружень».

Все це визначає демократичні засади організації, побудови колективу як розвиваючого юну особистість соціального педагогічного

організму. Головною умовою його організації А.С.Макаренко вважає наявність педагогічного виховного центру колективу. На його думку, “активізація суспільних начал шкільного колективу і поєднання виховних заходів і системи стягнення вимагає обов’язкового посилення ролі виховного центру в школі. Таким центром може бути лише директор, як саме відповідальна у школі особа, як уповноважений державою керівник... Директор має передусім бути одноосібним і правомочним вихователем школи. Усі інші шкільні працівники мають діяти за його безпосереднього керівництва і за його прямою вказівкою.

...Педагогічна майстерність директора школи... саме в тому і полягає, щоб, зберігаючи жорстке співвідпорядкування, відповідальність, дати широкий простір суспільним силам школи, суспільній думці, педагогічному колективу, шкільній пресі, ініціативі окремих осіб і розгорнутій системі шкільного самоврядування” [4, с. 82].

Виділяючи в школі особливий центр, яким є директор навчального закладу, А.С.Макаренко розглядає його як посередника життєвих процесів, як кваліфікованого організатора життя особистості в організованому житті колективу, суспільства! І багато чого залежить від здатності директора і вихователя до здійснення такого опосередкування найвищого демократичного рівня!

Отже, організація і керівництво органами шкільного самоврядування має складати головну турботу директора як педагогічного, виховного і господарчого центру шкільного колективу. Як підкреслював А.С.Макаренко, “якщо є єдине керівництво, скоріше за все може бути і єдиний колектив” [4, с. 83]. Працюючи 16 років керівником колонії імені О.М.Горького та комуни імені Ф.Е.Дзержинського, він головні свої сили витрачав на розв’язання саме питань побудови єдиного колективу, його органів, системи повноважень і відповідальності. І будував він такий колектив, свідомо чи несвідомо, на зразок громадянського суспільства!

І, головне, з чого слід починати цю роботу – це ставити загальну колективну мету, формулювати план її досягнення, але не перед окремим класом, а обов’язково перед цілою школою, як єдиним колективом. “...Для цього потрібні єдині шкільні інтереси, єдина шкільна норма роботи, єдине шкільне самоврядування і, нарешті, спілкування, зіткнення (членів) цього колективу...” [4, с. 85]. Мова йде фактично про загальношкільний проект, що об’єднує весь колектив. А.С.Макаренко реалізував у своїй системі проекти завтрашньої радості, середньої і дальньої перспективи.

Першим же практичним кроком на шляху побудови єдиного шкільного колективу має стати створення первинного колективу, адже безпосереднього переходу від цілого колективу до особистості немає, проте є тільки перехід через первинний колектив, соціально організований з педагогічною метою” [4, с. 85].

Під первинним колективом великий педагог і соціальний психолог розуміє “такий колектив, в якому окремі його члени опиняються у постійному діловому, дружньому, побутовому й ідеологічному об’єднанні”. При цьому А.С.Макаренко йде нетрадиційним шляхом і розглядає як первинний колектив не клас або виробничу бригаду, для яких властивий або фактичний ухід від інтересів цілого шкільного колективу, або поглинання цих інтересів – через замикання дітей у зайвій дружності або родинності, а загін, в який входять учні різних класів й школяри – працівники різних виробничих бригад. Такий загін має різновікову характеристику і складається із самих старших, найдосвідченіших, розвинутіших і грамотніших школярів і самих маленьких комунарів, включаючи й середніх підлітків. Такий різновіковий первинний колектив, у складі 10-15 дітей, як свідчить досвід комуні, приносить найбільший виховний та життєвий ефект, адже, за наявності різнотипових захоплень, організувати його значно важче, він вимагає значно серйозніших вимог і знань. Такий первинний колектив А.С.Макаренко пропонував організовувати за принципом “хто з ким хоче”, як найбільш природний, здоровий і вільний. Відмітимо тут, що за цим стоїть феномен дитячої дружби, який природно підсилює дію педагогічного впливу.

Отже, повторимо це, окреслені вище вимоги, правила і норми побудови колективу й утворюють “неписану конституцію”, що визначає увесь уклад і перебіг життя у колонії та комуні.

На чолі зазначеного первинного колективу, загону, має стояти єдиноначальник, одна особа, котра уповноважена цим колективом. «Тривалість діяльності такого колективу могла сягати 7-8 років при складі 10-15 чоловік, що змінювався не більше як на 25%. Спочатку в якості командира загону обиралися найсильніша особистість, здатна до командування. Пізніше командиром ставав черговий старший, що не відрізнявся від усякого іншого, здатного тримати загін у руках, керувати, наполягати, досягати поставленої мети. Кінець кінцем, впродовж 16 років роботи, А.С.Макаренко дійшов такого рівня “педагогічного щастя, що міг будь-якого комунара в будь-якому колективі призначити старшим і міг бути впевненим, що він буде блискуче керувати...” [4, с. 92].

Головним органом самоврядування є **загальні збори членів усього колективу**, які збираються в період організації і проривів у роботі установи, але не рідше одного разу на тиждень, а в інші часи не рідше двох разів на місяць. Тобто загальні збори виступали засобом неперервної соціальної, демократичної роботи вихованців!

На початку півріччя загальні збори обирають такі органи самоврядування, як рада колективу (рада командирів), санкомісія, госпкомісія тощо. Особовий склад цих органів попередньо визначається навчально-виховною частиною і комсомольською організацією у вигляді списку

кандидатів. З їх числа і обираються найбільш гідні лідери загонів, які входять у раду командирів.

Усі органи самоврядування цілого колективу працюють точно **за перспективним планом**, окрім центрального органу, ради колективу, котрий розв'язує безліч поточних справ, які не можна передбачити планом. Вирішальним для успішної діяльності усіх органів самоврядування є регулярність роботи, інакше вони втрачають власний авторитет. Тому для підвищення ролі і авторитету органів самоврядування необхідно дотримуватися ряду вимог [4, с. 93]:

а) адміністрація педагогічного закладу ні в якому разі не повинна підміняти органи колективного самоврядування, навіть якщо рішення шкільного керівництва здавалися б правильнішими і скорішими;

б) **кожне прийняте органами колективного самоврядування рішення має бути обов'язково виконане** без відстрочки і зволікання;

в) якщо адміністрація вважає за неможливе виконати помилкове рішення того чи іншого органу самоврядування, то вона мусить не просто відмінити рішення, а порадитись із загальними зборами колективу;

г) основним методом роботи адміністрації має бути вплив, що базується на авторитеті в самих органах самоврядування, інакше педагог не придатний до роботи в навчальному закладі;

д) робота вихованців в органах самоврядування не повинна віднімати в них багато часу, перетворювати їх на "чиновників";

е) органи самоврядування не треба завантажувати дрібними справами, котрі можуть бути розв'язані адміністративно в поточному порядку;

є) **має бути налагоджений точний облік роботи всіх органів самоврядування, всі рішення мають бути записані секретарем ради колективу. Функція перевірки, контролю виконання рішень органів самоврядування може бути довірена всім первинним колективам по чергово і тривати протягом одного місяця.**

Отже, центральним органом учнівського самоврядування у соціально-педагогічній системі А.С.Макаренка є **рада командирів**, яка проводить усю поточну роботу у навчальному закладі. Рада командирів складається різними способами – залежно від структури і специфіки закладу, відсутності або наявності виробництва, його специфіки, від активу і віку.

Рада командирів складається переважно із комсомольців, її рішення узгоджуються з бюро комсомольської організації і за її наявності включає в себе всіх командирів загонів, голів усіх комісій, керівника навчального закладу, помічників з навчально-виховної роботи, лікаря, секретарів комсомольського бюро і вожакого піонерської організації. Працездатність ради підвищується, якщо до її складу входять уповноважені первинних колективів, класів і виробничо-побутових загонів. **Вибори членів ради** відбуваються на загальних зборах шляхом **голосування** персонально по кожному кандидату.

Рада командирів бере на себе функцію **органу уповноважених усього колективу**, є провідником усіх прийнятих нею рішень у колектив, ефективність чого забезпечується наступними умовами [4, с. 96-97]:

а) рада командирів дійсно є представником інтересів усього колективу в цілому та усіх його первинних загонів, що наближує її до вихованців і характеризує її як демократичне (!) утворення;

б) у раді дуже легко і швидко **розв'язуються усі питання**, що стосуються як окремих первинних колективів, так і окремих осіб, оскільки в ній завжди є можливість отримати необхідну інформацію і сформулювати відзив у вигляді **оперативного прийняття рішень** відповідальними особами колективу – командирами;

в) рішення ради негайно стають відомими в усіх загонах безпосередньо від їх командирів, які за необхідності пояснюють ці рішення членам своїх загонів;

г) кожний командир відчуває себе уповноваженим загону, оскільки мусить негайно інформувати свій загін про прийняті радою рішення, за виконання яких він відповідає перед радою командирів;

д) сформована таким чином рада стає гнучким органом, здатним до швидкого маневрування цілого колективу, до швидкого виконання абияких рішень у найкоротший строк;

е) цьому сприяє та обставина, що самі члени ради, командири, є учасниками виробництва, побутового господарства, ділового життя загону й усього закладу;

є) оскільки командири презентують виробництво по усім його наявним видам, цехам і відділам, то на раді можна ставити і вирішувати усі питання виробничої і господарчої діяльності навчального закладу.

Засідання ради відбуваються, як вже вказувалося, не рідше одного разу на тиждень, але можуть скликатись і в екстреному порядку, якщо в цьому виникає потреба. Фактично рада може скликатись кожної хвилини – для цього розроблені конкретні форми оповіщення та спеціальні сигнали.

Цікавим є перелік питань, що входили до компетентності ради командирів колонії і комуні і обговорювалися на засіданнях ради командирів – мова фактично йде про різноманітні **поточні і перспективні плани і проекти**, про які в той час писав як про метод навчання земляк А.С.Макаренка по Полтаві Г.І.Вашенко, професор Полтавського інституту народної освіти [4, с. 97-98]:

1. Керівництво роботою усіх інших органів самоврядування і постійне спостереження за їх діяльністю.

2. Підготовка всіх питань до загальних зборів.

3. Вирішення усіх поточних справ основного виробництва, побуту, клубної роботи, спортивної роботи, постачання, матеріального забезпечення вихованців, дисципліни.

4. Питання розподілу справ із прибирання приміщень і території, додаткових робіт, організації суботників тощо.

5. Усі поточні розпорядження по колективу залежно від обставин.
6. Виконання усіх постанов загальних зборів.
7. Проведення усіх кампаній і заходів у закладі.
8. Організація культпоходів, свят, екскурсій і літньої відпустки вихованців.
9. Розподіл і перерозподіл приміщень установи.
10. Переміщення вихованців з одного загону до іншого.
11. Спостереження за бюджетом вихованців і регулювання витрат ними власних грошей.
12. Керівництво змаганням між загонами вихованців і регулярне преміювання найкращих загонів.
13. Керівництво веденням робочого дня в установі через свого уповноваженого – чергового командира закладу.
14. Загальне спостереження за виконанням кошторису витрат колективу і прийняття заходів з економії і скорочення зайвих витрат.
15. Забезпечення допомоги випускникам закладу і керівництво фондом ради для допомоги колишнім вихованцям.
16. Прийняття рішучих заходів з ліквідації окремих негативних угруповувань, тенденцій і явищ у колективі.
17. Попередня проробка пропозицій з питань звільнення і випуску вихованців навчального закладу тощо.

Головою – секретарем ради командирів на загальних зборах обирається окрема особа, вихованець, на термін не менше півріччя (може і на декілька місяців). Він звільняється від інших обов'язків і навіть від виробничої роботи, але за наявності нормальних показників успішності навчання.

Повноваження ради командирів з ділових міркувань і при позитивній роботі можуть бути продовжені на наступний повний або неповний термін. І навпаки, якщо рада не виявляє успішної активності і не відповідає новим завданням колективу, то вона може бути переобрана достроково або у повному складі, або частково. При цьому функції **контролю і відповідальності** органічно вплетені у діяльність колективу, в якому успіх або невдача відбувається на очах комунарів. Відповідно до цього, керівництво закладу у випадках незадовільної роботи ставить питання про **переобрання через голосування** ради. За відсутності міцної суспільної думки у колективі, склад ради командирів може призначатися керівництвом закладу і поступово доповнюватися новими членами шляхом кооптації. Але усяке рішення щодо змін у складі ради командирів має бути обов'язково доведене до відома загальних зборів. Особливий склад ради командирів після обрання оголошується наказом керівника установи. Рада командирів звітується за свою діяльність перед загальними зборами колективу [4, с. 98-99].

В додаток до ради командирів, в колонії і комуні у кожний момент життя існував так званий **шкільний центр** – звичайно, у кабінеті

завідувача, який ніколи не залишався без відповідальної особи. Як зазначає А.С.Макаренко, кожний комунар знав, “що у мою відсутність на моєму місці сидить особа, яка відповідає за установу, усі мої комунари знали, що є центр, який не зупиняє роботу, і що завжди є кого покликати, до кого звернутись. А від цього центра йдуть уповноважені особи. Як такою уповноваженою особою в мене у комуні був черговий командир. Це хлопчик, самий звичайний, який чергує два рази в місяць. Взагалі він не має ніяких прав, але коли він одягає пов’язку, він отримує дуже великі права, ... тоді ваш черговий командир робить велику справу. Це особа, що відповідає за робочий день, за кожний випадок впродовж робочого дня... Серед вихованців або школярів цей хлопчина уміє провести власну владу як владу колективу, не поступившись цією владою, не образивши її, не дозволивши її нікому зневажати... Такий хлопчик у комуні мав право наказу, і наказу безапеляційного... Повноваження цього хлопчика були настільки почесними, що загальні збори ухвалили: рапорт чергового командира перевіряти не можна, повна довіра його рапорту” [4, с. 99-100].

Поряд зі структурою, колектив характеризується також **системою взаємодій та взаємозалежностей**. Особистість вихованця має узгоджувати свої особисті прагнення з прагненнями інших. Це стосується її досить складних взаємозалежностей як у великому цілому колективі, так і у своєму первинному колективі, найближчій групі. Це узгодження має виключати антагонізм між особистими і загальними колективними цілями, навпаки – загальні цілі мають визначати й особисті цілі.

Однак на практиці на кожному кроці виникає протиставлення особистих і колективних цілей та їх узгодження, гармонізація з-поміж собою. Пов’язані з цим численні питання можуть бути розв’язані лише буденною практикою суспільного життя кожного окремого комунара і кожного окремого колективу. А.С.Макаренко називає цю практику стилем роботи. “В нашій педагогіці можна говорити про виховання товариша, про відношення членів одного колективу до членів іншого колективу, котрі не вільні, котрі не обертаються у пустому просторі, але котрі пов’язані своїми обов’язками чи відношеннями з колективом, своїм обов’язком щодо колективу, своєю честю щодо колективу, своїми рухами щодо колективу. Це організоване відношення членів одного колективу до членів іншого колективу має бути вирішальним у постановці виховання... Особливо цікавим є відношення... тих товаришів, де залежність не однакова, де один товариш підпорядкований іншому товаришу. В цьому... найбільша трудність – створити відношення підпорядкування, а не рівностояння... Товариш повинен уміти підпорядковуватися товаришу, не просто підпорядковуватись, а уміти підпорядковуватись... І товариш має вміти наказувати товаришу, тобто доручати йому і вимагати від нього певних функцій і обов’язків” [4, с. 103-104].

На думку А.С.Макаренка, таке уміння підпорядковуватись і наказувати товаришу як рівноправному члену колектива – надзвичайно важке

завдання як для дитячого, так і для дорослого суспільства. Адже це той вид взаємозалежності, що базується не на підпорядкуванні багатству або силі, а на стосунках колективної доцільності. Дитина лише тоді може наказати товаришу або підпорядкуватися йому, спонукати його до дії і відповідальності за її наслідки, коли сама може відчувати відповідальність перед колективом за виконання волі колективу у власній підпорядкованій їй дії.

А.С.Макаренко йшов далі в цьому плані і намагався якомога більше переплести взаємозалежності, взаємодії членів колективу. Він будував систему первинних колективів, причому на правах єдиноначальства, котрі надавав їх командирам. Він намагався подрібнювати колектив на загони по 10 чоловік, щоб число уповноважених було якомога більше, створювати якомога більше різних комісій, а в останній час роботи в комуні дійшов до форми доручення окремих особистості. І діти йшли назустріч своєму вихователю, отримуючи від цього задоволення, вбачаючи, що в комуні є центр, який керує ними, організовує і відповідає за них. Як це було не важко, не запізно в часі, він ніколи не втрачав нагоди вислухати звіти уповноважених і командирів, визнати роботу задовільною, доброю або незадовільною, підтримуючи, підсилюючи таким чином додатково систему точності, дисциплінованості, відповідальності, по-справжньому організованої та ефективної **демократичної роботи**, з чого власне і складався **демократичний стиль** діяльності колективу [4, с. 105-106].

Підсумовуючи, слід підкреслити основне положення соціально-педагогічної системи А.С.Макаренка про те, що “правильне ... виховання має бути організоване шляхом створення єдиних, сильних, впливових колективів. Школа повинна бути єдиним колективом, в якому організовані усі виховні процеси, і окремих член цього колективу має відчувати свою залежність від нього – від колективу, має бути відданий інтересам колективу, відстоювати ці інтереси і в першу чергу дорожити цими інтересами. Такий же стан, коли кожному окремому члену надається вибір шукати собі більш зручних і більш корисних людей, не користуючись для цього силами і засобами свого колективу, – такий стан я вважаю неправильним... Я є прибічник такого колективу, в якому весь виховний процес повинен організовуватися... Це все стосується самої сітки колективу. Я... схильний наполягати, що єдиним дитячим колективом, що керує вихованням дітей, повинна стати школа. Й усі інші заклади мають бути підпорядковані школі” [4, с. 107-108].

Таким чином, педагогічна робота у шкільному колективі є не просто виховною, навчальною, а організаційною, управлінською, екзистенційною, демократичною – вона за своєю суттю постає своєрідним життєстворюючим демократичним педагогічним менеджментом. На жаль, сучасні розробки проблеми менеджменту у системі освіти значною мірою обминають цей важливий аспект виховного процесу, зміщуючи

акцент на інші сторони функціонування школи. А через це втрачається ефективність суспільного навчально-виховного процесу як чинника розвитку особистості учня. Школа перестає бути демократичним організатором життєдіяльності, життєтворчості дітей. На відміну від цього, А.С.Макаренко показав, що особливий демократичний тип організації шкільного дитячого колективу може виступати ефективним механізмом, певною суспільною, демократичною за своєю суттю, матрицею, чинником розвитку сутнісних людських якостей, соціальним геномом, організмом, завдяки чому репродукуються, створюються особистості із суто людськими характеристиками, що випускаються у доросле суспільство як повноцінні громадяни.

Отже, у соціально-педагогічній системі А.С.Макаренка передбачені і діють конкретні психолого-педагогічні принципи, методи і технології, демократичні за своєю суттю ефективні процедури розвитку особистості від рівня неповнолітнього правопорушника до статусу комунара, громадянина, трудівника як суб'єкта громадянського суспільства і культурного працівника. Згадаємо лише методи мотиваційно-сміслового перетворення юної особистості (виховний «вибух»), техніку цілепокладання через формування перспектив (завтрашньої радості, середньої і дальньої) життя особистості у колективі та суспільстві, інформаційно-пізнавальні методи систематичного вивчення особистості вихованця у колективі, конституційно-організаційні методи паралельної дії та психолого-педагогічного впливу на розвиток особистості у колективі, естетично-стверджуючі методи створення позитивного емоційного тону (мажору), краси колективної дії, громадянської поведінки та трудової діяльності особистості, методи організації системи колективних, суспільних діяльностей дітей та юнацтва на засадах громадсько-господарського самоврядування як засобу становлення і самовиявлення здорової, щасливої особистості

Як наслідок відданості учительського таланту А.С.Макаренка національним і загальнолюдським, демократичним цінностям, самовіддана творча праця народного Педагога стала чинником його перемоги над авторитарною посередністю чиновників. По відношенню до останньої вона виступала як **суто демократична система**. Оцінюючи в даному контексті цю систему А.С.Макаренка з позицій початку XXI століття, треба переглянути деякі стереотипи, що вже встигли скластися як у її прибічників, так і у критиків, особливо тих, хто оцінював її здебільшого формально.

У зв'язку з цим, слід одразу ж зазначити, що неупереджений аналіз засвідчує, що розроблена і блискуче втілена великим педагогом у життя система менш за все за своєю сутністю відповідає ... авторитарним канонам комуністичного виховання, яке панувало у Радянському Союзі, до якого її штучно прив'язували його апологети у 50-80-ті роки минулого століття і за що її зараз піддають критиці з позицій сучасної демократії. Зазначимо той відомий факт, що система великого педагога у моменти

свого найвищого розвитку неодноразово відкидалася, піддавалася репресіям з боку ортодоксальної більшовицької освіти („наркомпросу”). Як інакше можна оцінювати факт зняття А.С.Макаренка з посади завідувача колонії імені О.М.Горького у 1928 році. До речі, це відбулося на наступний день після від’їзду російського письменника з колонії, де він перебував у гостях три дні влітку. Про це засвідчує також усунення А.С.Макаренка з посади завідувача комуни ім. Ф.Е.Дзержинського у 1935 році. Про це свідчить також передчасна смерть педагога у 1939 році і ліквідація комуни в той же час.

Цілком очевидно, що суть створеної великим педагогом гуманістичної, демократичної системи виховання і життя молоді різко суперечила реальному стану справ в авторитарній країні. За ступенем вірності національним, загальнолюдським ідеалам, ідеям народної демократії А.С.Макаренко був набагато вище офіційних носіїв комуністичної ідеології, які популістськи використовували принципи «демократичного централізму» для обману народу, а насправді зверталися до варварських, людиноненавистницьких дій. Це і є справжньою причиною зміни відношення влади до педагога, що кінець кінцем стало причиною його смерті і припинення педагогічного експерименту. Власне, фактичний бік стислого у часі існування і ліквідації соціально-педагогічної системи та її творця повною мірою відповідає трагічній долі мільйонів чесних, порядних, відданих ідеалам гуманізму людей, що були репресовані в ті лиховісні часи.

Сам педагог і мислитель щиро вірив у силу здорового суспільства, колективу, дієву силу ідей гуманізму, демократії, коли стверджував: „...Ідея солідарності захоплює усі сфери життя: життя є боротьба за кожний завтрашний день, боротьба з природою, з темрявою, невіглаством, із зоологічним атавізмом, з пережитком варварства; життя – це боротьба за освоєння невичерпних сил землі і неба” [4]. Ця віра і відданість ідеям гуманізму робить А.С.Макаренка апологетом аж ніяк не вождів „реального комунізму”, а скоріше – відомого автора утопічного комунізму, англійського мислителя Томаса Мора, французьких комунарів та зарубіжних і вітчизняних демократів, до числа яких відносилися Т.Г.Шевченко, М.П.Драгоманов, І.Я.Франко, Дж.Д’юї, В.І.Вернадський та ін.

Проте, може бути висунуте ще одне припущення, за яким народний Вчитель зреалізував у своїй педагогічній системі ідеї волі, солідарності, злагоди, взаємодопомоги, організованості, народної демократії, що були властиві українському народу – особливо у буремні, надзвичайно важкі часи його існування. Саме в такий „революційний” час довелося жити і працювати А.С.Макаренку і, головне, піднятися над його жорстокістю і трагізмом – завдяки надзвичайному гуманістичному, демократичному, раціональному потенціалу його соціально-педагогічної системи. Врешті-решт це і призвело до перемоги над авторитарною посередністю тогочас-

ного режиму, до зайняття гідного місця у культурному просторі і часі людства.

А.С.Макаренко не міг будувати свою систему, обминаючи народну мудрість, здоровий глузд життя свого етносу, найефективніші форми народної організації освіти, що виконувалися століттями і тисячоліттями боротьби за існування – звичайно оновлюючи їх відповідно до вимог сучасної освіти, критеріїв власного педагогічного досвіду, таланту і майстерності. Тому доцільно шукати витoki його педагогічної системи і у таких історичних формах народного життя, як старослов'янське віче, козацька рада Запорізької Січі, сільська громада, толстовська комуна, навіть... народна армія Н.І.Махна. При цьому нам слід сміливо відмовитися від сформованих потужним ідеологічним пресом царської Росії та більшовицького режиму стереотипів, від створюваних впродовж десятиліть фальсифікованих образів народного життя – іноді відверто ворожих, іноді карикатурних, і завжди – штучно викривлених у народній свідомості і пам'яті. Рішуча відмова від них дозволить відшукати справжні народні витoki демократичної виховної системи українського педагогічного генія.

Так, читаючи твори А.С.Макаренка, не можна аж ніяк позбутися думки, що колонія і комуна значною мірою повторювали у своїх рисах “права вольності” та організацію Запорізької Січі, особливо у таких аспектах її життя, як виборність козацької старшини, кошових і курінних отаманів, суддів, писарів, осавулів, діяльність військових, курінних і паланочних козацьких рад, організація військової, освітньої і господарчої тощо справи, сам демократичний устрій Запорізької держави на території середнього і нижнього Подніпров'я, де власне і розташовувалися колонія і комуна [4].

Парадоксальність, навіть фантастичність такого припущення значною мірою зменшуються, якщо згадати, що при формуванні устрою колонії вихованці пропонували замість терміну „командир” використовувати слово „отаман”, а самого А.С.Макаренка діячі наркомпросу відверто й іронічно називали „отаманом ватаги безпритульних”. Запорізький дух де не де, тією чи тією мірою, проривається, відтворюється у думках і мріях вихованців, у самому громадсько-господарчому житті колоністів і комунарів. Так, плани щодо переїзду з-під Полтави з метою подальшого розвитку, оновлення свого життя, колоністи певний час пов'язували із переміщенням саме на... Запоріжжя, а один з варіантів розташування там „юних запорожців” прямо асоціювався з островом Хортицею на Дніпрі. Від Запоріжжя колоністи відмовилися з величезним жалем. Тодішня республіканська і міська влада злякалася перспективи відкритого відродження народних і козацьких традицій „ватагою безпритульних злодіїв” на чолі з „Дон Кіхотом Запорізьким”.

Можна припустити також, що свідомі чи несвідомі спроби педагогічного втілення запорозьких традицій А.С.Макаренком і

колоністами спиралися на успадковані і стимульовані революцією гасла про волю, мир, труд, щастя, на суспільні, етнічні архетипи. Цьому ж безумовно сприяли ще свіжі враження і спогади про громадянську війну і повстання селянських мас проти більшовицького свавілля, які пізніше були представлені ідеологією у вигляді жорстоких „банд”, „батьків”, „отаманш Марусь” тощо. Втім, народний визвольний рух у сприйнятті українського населення мав привабливий вигляд, отримував симпатію і підтримку, одним із проявів чого стало прийнятне ставлення до народної армії Нестора Івановича Махна, до речі – теж вчителя, як і А.С.Макаренко.

Відмітаючи усі брехливі ідеологічні нашарування, що дуже нелегко зробити спотвореній громадській думці, згадаймо, як підсумував у липні 1921 року перед бійцями Революційної Повстанської Армії наслідки свого діалогу з лідером більшовиків В.І.Леніним останній отаман неозапорізького українського козацького війська Н.І.Махно: „Комунізм, до якого ми прагнули, передбачає: свободу особистості, рівність, самоуправління, ініціативу, творчість, достаток... Ми мали можливість і спробували будувати суспільство на ненасильницьких анархічних принципах, але більшовики не дали нам цього зробити. Вони боротьбу ідей перетворили на боротьбу людей. Ненависний народу державний апарат з його представниками, в'язницями тощо не ліквідований, а лише реорганізований. Більшовики проголосили насильство своїм правом...” [4]. Як свідчать історики, над цими словами в кінці своїх днів серйозно задумувався і сам В.І.Ульянов [там само]. І чи не збігаються ці слова народного ватажка з деякими положеннями системи А.С.Макаренка, з основними ідеями побудови громадянського суспільства?

Відмітимо, що на час проголошення Н.І.Махном цієї заяви, колонія проіснувала вже цілий рік... А якщо уявити, що вона розташовувалася під Полтавою, в самому осередку вільного народного життя і поповнювалася фактично сиротами чи дітьми батьків, серед яких були і нащадки запорозького духу, і учасники народних повстань, то висловлене вище припущення втрачає свою неправдоподібність. В цей час в Україні з'явилися також так звані толстовські трудові комуні, артілі, кооперативи, громади, які були засновані на засадах добровільної праці, рівноправ'я, самоврядування, справедливості, правди тощо. Ця обставина теж сприяла розробці А.С.Макаренком виховної системи на засадах „здорового глузду” і новаторської демократичної педагогічної думки. І чи не була протиставлена громадянській війні в Україні педагогічна модель мирного громадянського суспільства у закладах видатного гуманіста?!

Отже, ми бачимо у геніальній, добре адаптованій до драматичної реальності і значною мірою інтелектуально, мудро захищеній А.С.Макаренком від цієї реальності, системі спробу побудови талановитим педагогом на новому витку розвитку освіти, універсальної демократичної теорії і практики відтворення людяності – від рівня людського

„дна” до статусу особистості громадянина, культурного робітника, майстра. Ця теорія блискучо підтверджена практикою, є перспективною для людства, яке знову і знову стикається з проблемами дегуманізації і регуляції молоді – у широкому діапазоні співвідношення між Злом і Добром. Запропонована і перевірена геніальним педагогом система демократичної організації колективу як суспільного вихователя особистості виступає як певна соціально-генетична матриця, соціальний геном, що здатний відтворювати людяність у повному значенні цього терміну, піднімати особистість громадянина і кваліфікованого працівника до рівня творця людських цінностей у найкризисніших умовах життя. Можна стверджувати, що в соціально-педагогічній системі А.С.Макаренка втілено освітянську модель громадянського суспільства, демократичну парадигму розвитку освіти, що базується на реалізації певним чином засад, цінностей, функцій, процедур роботи такого типу суспільства. Здійснене ним дивним чином перегукується із сучасними даними про особистість громадянина і громадянське суспільство, про їх характеристику в таких успішних країнах, як Швейцарія, Німеччина та ін.

Цю думку тільки підсилює та обставина, що дана система виникла і показала свою ефективність в жахливих умовах відбудови Росії та СРСР, що найбільше постраждали від першої світової і громадянської війни, від революційних експериментів, де проходили найстрашніші битви і відбувалися найжахливіші масові людські трагедії. Не дивно, що соціально-педагогічна система А.С.Макаренка була створена саме в Україні, яка опинилася в цей час у самому пеклі соціальних, політичних, військових катастроф. Тільки така демократична освітянська система могла протистояти їх драматичним наслідкам і врятувати молодь.

Зрозуміло і те, чому після другої світової війни ця система була затребувана у Німеччині та Японії – в тих країнах, які розпочали цю війну, зазнали в ній нищівної поразки і в яких найбільш гостро постала проблема ефективного відтворення економіки, добробуту народу, культури, демократії, що врешті-решт і було зроблено.

Логічно стверджувати, що соціально-педагогічна система А.С.Макаренка виступає у контексті трагічного ХХ століття як своєрідний гуманістичний, демократичний, освітянський „вибух”, котрий дає змогу швидко й інтенсивно долати прірву між варварством і людяністю, між Злом і Добром, утверджувати цінність творчої, духовно розвинутої особистості громадянина і працівника. Не викликає сумніву, що і у наш час, коли проблеми занепаду і відродження культури неперервно виникають у житті як окремих країн, та і усього світу, глобальне гуманістичне значення теорії і практики А.С.Макаренка щодо розвитку особистості у колективі як складової суспільства буде неодмінно зростати. Більш того – система великого педагога має розглядатися у сучасних умовах дійсно як освітянська модель громадянського суспільства, як прояв демократичної парадигми розвитку освіти, що має величезне значення

для соціального, економічного, духовного прогресу кожного народу і всього людства. Тому необхідно здійснювати практичні інноваційні кроки щодо реалізації величезного творчого потенціалу соціально-педагогічної системи А.С.Макаренка як освітянської моделі розвитку громадянського суспільства, як зразка успішного втілення демократичної парадигми у вітчизняній системі освіти. При цьому сучасні педагоги і психологи мають реалізувати «Стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», затверджену відповідним Указом Президента України ві 26 лютого 2016 року [6].

До речі, про перспективність такої роботи свідчать також праці інших видатних педагогів і психологів – В.О.Сухомлинського, А.В.Петровського, І.П.Іванова, І.А.Зязюна, І.Д.Беха, О.А.Захаренка, М.П.Щетиніна та багатьох інших науковців і практиків, ідеї яких можуть бути корисними для побудови не тільки освітянської моделі, але і дієвого всезагального громадянського суспільства в Україні. Зазначені дані слід використовувати при створенні інноваційних форм їх втілення, зокрема у вигляді освітянських проєктів побудови шкіл нового демократичного типу, у розробці спеціальних тренінгів розвитку освітянського осередку громадянського суспільства тощо [2; 3; 5].

Література.

- 1.Основи громадянського суспільства: Словник: Для студ. вищ. навч. закл./ Н.Г.Джингарадзе, М.А.Ожеван, А.В.Толстоухов та ін.– К.: Знання України, 2006.– 232 с.
- 2.Рибалка В.В.Соціально-психологічний тренінг розвитку первинного освітянського осередку дієвого громадянського суспільства у партнерській взаємодії з представниками державної влади // Антрагогічний вісник: Науковий електронний журнал (заснований у 2012 році, виходить 1 раз на рік). Випуск 8, 2017. Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, Житомир.– 218 с. – С. 150-158.
- 3.Рибалка В.В. Сприяння розвитку особистості громадянина і дієвого громадянського суспільства засобами практичної психології: метод. реком.– К.: Талком, 2017.– 90 с.
- 4.Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогії: Навчальний посібник. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009.– 575 с.
- 5.Рибалка В.В. Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф., Басанець О.М., Третьякова Т.М., Конюхова Н.М., Гривачевська А.А.; за наук. ред. Рибалки В.В. і Самодрина А.П.– К.: Талком, 2018.– 452 с.
- 6.Указ Президента України №68/2016: «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 року. «Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». Офіційне інтернет-представництво Президента України. <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>.

7.<https://www.google.com.ua/search>(стаття Л.І.Грищенко «Педагогіка А.С.Макаренка: виховання, спрямоване у майбутнє»).

8.<https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Дьюи, Джон)

1.6. Три тасмниці Антона Макаренка, або Спогади про демократичну педагогіку майбутнього

В.Ф.Моргун

Звичка обґрунтовувати елементи знань на основі законів природи формує переконання, що все в природі підлягає її необхідним законам, що порушувати їх – означає опинитися поза природою, в тому числі і поза суспільством, оскільки в широкому розумінні поняття природи включає і суспільство. Тобто процес формування природничо-наукової картини світу є водночас і процесом формування екологічної культури майбутніх членів суспільства, їх громадянськості – громадянин у всіх випадках має діяти по закону, а для цього під час навчання в школі у нього має бути сформовано переконання в необхідності таких дій.

**Академік НАПН України В. Р. Ільченко,
доктор педагогічних наук К. Ж. Гуз [2; 5].**

Ставлення до постаті Антона Макаренка і до його педагогіки в Україні – різне. Але, судячи з масової педагогічної свідомості, на жаль, швидше негативне, ніж позитивне. По-перше, Макаренко втрачений як письменник [8; 10]. Світовий бестселер «Педагогічна поема» виключений зі всіх курсів літератури в школі (тоді як за кордоном «Педагогічна поема» перевидана без купюр і стала товщою в 1,5 рази!). По-друге, його педагогіка або виключається з історії української педагогіки, або признається частково. Відновлено, наприклад, знак Макаренко (а була медаль!) – за успіхи в інтернатних установах для дітей без батьків. По-третє, його досвід начебто і визнається, але нічого не робиться на практиці. Зокрема, українськими закладами проігноровано багаторічний міжнародний конкурс імені А. С. Макаренка на кращий заклад, що поєднує навчання з продуктивною діяльністю дітей [14].

Кілька років тому на безпрецедентному семінарі, коли за круглим столом зібралися три «товариства»: товариство Ващенко на чолі з А. Погрібним, товариство Макаренка на чолі з тодішнім його ІІІ президентом Г. Хіллігом (Марбург, Німеччина) і товариство Сухомлинського на чолі з академіком О. Сухомлинською, яка в НАПН України відповідала за все виховання в державі.

Виступ першого учасника можна назвати «плачем Погрібного». Він поскаржився на те, що про Макаренка знають майже всі вчителі, про Сухомлинського – менше, а про Ващенко – майже ніхто (що і не дивно, бо став колабораціоністом, після війни оселився у Мюнхені, його праці були

заборонені в СРСР). Автор заспокоїв колегу таким питанням: «Назвуть Макаренка, можливо, багато, а чи можете ви назвати школу, де працює його педагогіка»? Відповіді не надійшло. Хоча колишній заст. міністра освіти повинен був би назвати хоч би школу О. А. Захаренка в Сахнівці, що на Черкащині.

...Коли вірменському радіо поставили питання: «Чим наша педагогіка відрізняється від макаренківської?», то отримали відповідь: «Макаренко з «шпани» виховував людей, а ми з дітей дуже часто виховуємо «шпану». Світовою громадськістю не оцінено два рекорди Гіннеса, що належать Макаренку: по-перше, безрецидивність його перевиховання; по-друге, двотомник директора Крюківського музею-садиби Макаренка Г. Лисенка «Долі вихованців Макаренка», де цей рекорд, встановлений 3000-м колективом колоністів та комунарів, зафіксований.

Досвід більш ніж 30-річного інтересу автора до педагогіки Макаренка, зустрічі з його вихованцями і макаренкознавцями СРСР, Європи, США і Японії дозволили:

по-перше, зробити узагальнення, що були сформульовані як «три таємниці педагогіки Макаренка». Саме вони, перш за все, забезпечили успіх його демократичних навчально-виховних установ;

по-друге, розкрити демократичні надбання сучасних діячів, послідовників Макаренка: лідера Полтавщини протягом п'ятнадцяти (1973-1988) років, який опікувався і освітою в області, – Федора Моргуна; директора ЗОШ с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкащини – Олександра Захаренка; ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, Міністра освіти України – Івана Зязюна; які осоромили тих, хто вважає досвід Макаренка можливим тільки для дітей та ще й без батьків, та ще й за ґратами.

Три основні принципи («таємниці») педагогіки Макаренка мають такі... відомі всім формулювання: 1) все краще – дітям; 2) якомога більше пошани до людини (дитини), якомога більше вимогливості до неї; 3) різновікові зағони [8; 9; 10]. Розглянемо їх більш докладно.

Таємниця 1: Все краще – дітям. Цей відомий всім принцип великий педагог зрозумів не банально-споживацькі (кращі цукерки – дітям, кращі іграшки – дітям, кращу одіжу – дітям...), а зробив два істотні доповнення:

– кращі види праці – дітям;

– кращі види спілкування з кращими людьми довкілля і світу – дітям.

Судячи з літератури міжнародних захисників дитинства, весь світ бореться з працею дітей. *Але світ, одночасно, і не проти трудової педагогіки Макаренка.* Де ж істина? А вона в тому, що в назвах книг такого роду часто економлять фарбу на словосполученні – «найшкідливіших». Якщо розставити всі крапки над «і», то світ бореться не з працею дітей, а з «найшкідливішими її видами» (відлученням від школи, перевантаженням, дитячою проституцією, недоплатою за роботу і тому подібне).

Не перераховуватимемо всіх ремесел і видів сільської праці в макарівській колонії імені М. Горького під Полтавою, не нагадуватимемо про виробництво електродрилів або фотоапаратів у Харкові, зупинемося на сучасних прикладах с. Сахнівки О. Захаренка [3; 10; 16].

Найяскравішим борцем проти «трудового насильства над людьми» з боку Захаренка, за його словами, виступила сахнівська вчителька астрономії. Її листи-скарги перевіряли найавторитетніші комісії, аж до ЦК КПУ та КПРС.

Врятуватися Захаренкові вдалося тільки завдяки тому, що він: а) працюючи толокою не зірвав жодного уроку астрономії (як, втім, і з інших предметів); б) ніколи особисто не просив учительку працювати на будівництві; в) за 30 років школи-толоки не допустив жодної виробничої травми у дітей. На питання комісії до вчительки – чому ж вона виходить на толочну роботу, відповідь була дещо несподіваною: «Так всі ж виходять, ось і я – теж». За такої відповіді підстав для зняття директора з посади комісії не знаходили.

Найцікавіше трапилося, коли методом толоки побудували обсерваторію і планетарій. Вчителька астрономії заповідала Захаренка, визнала толоку як важливий засіб трудового виховання і перестала скаржитися. Як бачимо, і вихованню «всі віки покірні».

На питання: «Де бралися матеріали, обладнання?», – дає відповідь історія з телескопом. Якось у газеті «Правда України» вийшла велика стаття про успіхи Кримської обсерваторії, де встановили новий телескоп. Була там і ложка дьогтю – фраза: «А старий телескоп валяється під баштою й іржавіє». Статтю прочитали багато директорів шкіл і вчителів астрономії України, але тільки у Захаренка народилася безумно-авантюрна (або дуже розумна!) думка звернутися в обласне управління освіти в Черкасах і попросити лист, адресований директорові Кримської обсерваторії, з пропозицією передати старий телескоп з балансу кримської науки на баланс черкаської освіти, що і було зроблено. Тут доречно нагадати не про геніальність Захаренка, а про дві народні мудрості («Не проходите мимо того, що погано лежить»; «Хто хоче щось зробити – шукає компаньйонів, способи і засоби; хто не хоче нічого робити, легко знайде купу причин для байдикування»). Захаренко мимо телескопу, що валявся в Кримській обсерваторії, не пройшов і... отримав прекрасний технічний засіб навчання для хутірської школи!

І останнє про працю в Сахнівці: справа не закінчується тяжкою і брудною будівельною роботою. Коли об'єкт здано, його треба обладнати. Потім – устаткування (телескоп, система планетарію, експозиція музею, наприклад) треба експлуатувати, займатися ремонтом, а це вже – сучасні тонкі технології.

Краще спілкування – контакти з кращими людьми села, району, області, країни, миру. Пригадаємо, як колоністи Макаренко списалися с

М. Горьким і долистувалися до того, що той прибув із особистим візитом. Чи мало це виховне значення? Колосальне!

На всі керівні посади, пов'язані з роботою і дітьми, педагог прагнув ставити кращих людей, кращих фахівців. То ж стосувалося і кола неформального спілкування, гурткової роботи і т. п. Кращі лідери забезпечували успіх справи, а успіх («мажор») надихав дітей із поганим минулим – ми не гірші за інших!

За часів шаленої диктатури ВКП(б), ВЧК, НКВС Макаренко ризикує застосувати в колонії Горького пряме демократичне управління: головним органом влади він робить загальні збори колонії, де більшість належить колишнім бандюкам. Фактично це був Майдан в окремо взятому закладі, який обходився без підпалу шин і братовбивства.

І останнє риторичне питання: чому Макаренко випускав у життя юну людину з чотирма документами (атестат, трудова книжка, кваліфікаційна книжка, ощадна книжка із стартовим капіталом), а ми жаліємо кращим випускникам гімназичних або ліцейських, наприклад – математичних, класів дати окрім атестата ще й кваліфікацію оператора ЕОМ? Невже дармоїство і безробіття претендують на виховні ідеали?

Тасмниця 2. Якомога більше пошани до людини (дитині), якомога більше вимогливості до неї. Міняти місцями зміст цієї біблійської істини не радив сам Макаренко. Ми вже задавалися питанням, чому батьки не дуже охоче відвідують навіть батьківські збори, а в Сахнівці – готові щодня працювати на школу у вільний час, якого, до речі, ні у кого немає?

Саме тому, що Захаренко реалізує тезу про «пошану до кожної людини» в кожному шкільному (класному, вчительському) заході. Захід просто не планується, якщо в ньому не продуманий прояв пошани до людей села (або як глядачів, або як учасників цього заходу).

Випадки з життя: а) всі уроки оголошені відкритими для батьків, дідуся і бабусь;

б) як виник шкільний музей? Приїхала комісія приймати кабінет історії. Прийняла, але з одним критичним зауваженням: «Доробити музейний куточок кабінету». Звичайний вчитель попросив би принести декілька експонатів і куточок був би зроблений. Але реалізація принципу «пошани до кожної сім'ї» привела до того, що звернулися до всіх учнів, які нанесли стільки реліквій, що і в кабінет не вміщалися. Тобто двоповерховий музей виник не для показухи перед начальством, а з поваги до жителів сіла.

Автора потряс епізод з життя селян, коли в робочий день біля школи підслухав розмову між двома групами жителів: одна – в парадній, а інша – в робочій одежі.

- Здрастуйте.
- Добридень.
- Чого такі святкові в робочий день?

- Відпросилися з роботи, перевдягнулися з нагоди приїзду родичів і йдемо до шкільного музею вклонитися сімейним реліквіям.

Селяни розійшлися, а я подумав: «Не було б таємниці-2 Макаренка, не було б школи-толоки Захаренка, не було б шкільного музею. А що було б? Приїхали б родичі, дістали б із погрібу самогонку і до часу візиту в неіснуючий музей горланили б серед робочого дня пісні (в кращому разі) або вже викликали б дільничного міліціонера (у гіршому).

З музеєм пов'язаний ще один епізод, що уразив автора. Захаренка викликали несподівано до телефону, і він попросив провести екскурсію по музею п'ятикласницю, що пробігала мимо. Дівчинка мала вільний час і погодилася приділити нам 30-40 хвилин. Вона, як справжній екскурсовод, із знанням справи блискуче справилася зі своїм завданням (ось вам і профілізація і профорієнтація!);

в) влітку в річці Рось тонуть двоє дітей не під юрисдикцією школи (тому директора не зняли з роботи). У вересні Захаренко збирає різновіковий загін ради школи і ставить питання: «Що потрібно зробити, щоб всі діти уміли плавати і знали, як поводитися на воді?».

Будувати басейн. Було побудовано два басейни – літній і зимовий! І знову звертаю увагу на співвідношення мотивів: на першому місці – турбота про життя і здоров'я дітей, на другому – спортивні досягнення.

...Перед смертю О. Захаренко встиг підготувати до видання чотиритомник, в якому були простежені родоводи (генеалогічні дерева) 30 поколінь випускників школи! І не випадково за цю пошану до людей головний редактор київського журналу «Педагогіка толерантності» Ярослав Береговий одну із статей про Олександра Захаренка назвав так – «Директор Сахнівки».

Таємниця 3: різновікові загони. По бідності ми ввели в шкільних класах вікову сегрегацію: 25-30 однолітків намагаються навчитися під керівництвом вчителів, які можуть знаходитися на досить віддалених вікових дистанціях від дітей. Чи варто дивуватися, що в боротьбі за душу дитини різновікові вуличні угруповання часто перемагають сегреговані за віком класні «колективи»?

Макаренко широко використовує різновікові об'єднання дітей у різних видах діяльності: від різновікових тимчасових загонів до дружби старших з молодшими. Толочна праця у Захаренка за визначенням – різновікова. Макаренківський принцип самоврядування єдиного різновікового колективу (на відміну від ізоляціоністського дитячого, учнівського, студентського самоврядування) в школі Захаренка використовується не тільки у виховній роботі. Під керівництвом відомого педагога Л.І. Новікової цей принцип був розповсюджений і на навчально-дидактичний процес школи [6; 7]. Так, учений-дослідник Новікова і новатор-практик Захаренко, наприклад, зробили замах на святу-святих монополію вчителя – оцінку успішності і демонополізували її, демократично залучивши до цього таїнства оцінювання не тільки колективи класів, школи, сім'ї, але і в цілому – села!

(Нехай вибачають ті, хто намагається зробити з центрів незалежного тестування монополістів на істину в оцінюванні. Автор не проти центрів, а лише проти їх претензії на монополію).

Четвертний табель учня був поділений на два розділи. Перший – це список предметів, що вивчаються, проти яких до графі оцінок вчителя додалося три нових. По кожному предмету учневі виставляв оцінки такий різновіковий колектив: вчитель (У), клас (К), він сам (Я) (самооцінка); у четвертій графі виводилася узагальнена підсумкова оцінка (для звітності). Цікаві колізії виникають у разі таких комбінацій: У-3, К-5, Я-5 (помста вчителя за що-небудь за допомогою оцінки, що неприпустимо); У-5, К-3, Я-5 (помста учнів однокласникові – феномен «Опудала» або необ'єктивне благовоління вчителя, який невинувато завищує оцінку улюбленцеві, що також неприпустимо) і тому подібне

Але найцікавіше знаходимо в другому розділі, який присвячений бідолашній поведінці. Бідолашній тому, що оцінки і з поведінки, і зі старанності зникають з табелів українських школярів. Відбувається це не тому, що немає проблем з поведінкою, а внаслідок ухилення школи від виховання (мовляв, нехай виховують сім'я, масмедіа, вулиця, міліція, а нам і за навчання недоплачують!?). У Сахнівській школі – навпаки, поведінка не тільки не виключена з табеля, а розширилася до цілої сторінки. Конкретні види поведінки групуються в три підрозділи:

- види поведінки в школі (оцінюються класним керівником, однокласниками, самим вихованцем);
- види поведінки вдома (оцінюються батьками, класним керівником і самою дитиною);
- види поведінки на території сіла, мікрорайону (оцінюються територіальним органом місцевого самоврядування, класом і самим юним громадянином).

Деякі батьки спочатку сміялися над цим нововведенням. Мов, ми своєму рідному чаду завжди посприяємо і поставимо п'ятірку. Але ось яка сценка розігралася в одному з класів Сахнівської школи. Перед кінцем чверті приходять мама однієї з учениць у засмучених почуттях і скаржитися класному керівникові, що у неї рука не піднімається поставити дочці-підліткові п'ятірку з такого виховного «предмету», як «допомога батькам у прибиранні житла», за тією простою причиною, що дочка протягом чверті жодного разу за собою не вимила навіть блюдця.

Скептики можуть заперечити проти такої системи оцінювання – тотальний контроль!? Три контраргументи знімають побоювання: по-перше, це краще, ніж безпритульність при живих батьках; по-друге, ми ж не відмовляємося від покупок у сучасних маркетах на тій підставі, що там встановлені камери постійного спостереження; по-третє, якщо дитину відлучати від контролю і оцінювання, якщо не порівнювати оцінки тих, що її оточують з її власними, то звідки з'являться такі найважливіші

особистісні новоутворення, як «самосвідомість», «саморегуляція», «адекватна самооцінка» особистості?

...Допитливий читач знайде опис методів роботи з різновіковими учнівськими і виховними колективами в роботах Макаренка, Захаренка, Іванова, Дьяченка й інших авторів.

У період децентралізації влади і передачі багатьох повноважень із столиці на місця (в регіони, територіальні громади), великого значення набуває досвід демократичного регіонального менеджменту, який коротко розглянемо на прикладі діяльності колишнього керівника Полтавської області Федора Моргуна [11; 12; 13]. Основні положення його демократичного інноваційного менеджменту такі:

1. *Вивчення історії питання та найпередовішого світового і вітчизняного досвіду.* Великомасштабному впровадженню ґрунтозахисної природної системи землеробства, наприклад, передувало знайомство з досягненнями у цій галузі корифеїв вітчизняної аграрної науки (Докучаєва, Ізмайльського, Овсинського та ін.), і сучасних вчених та практиків Канади, США, Казахстану, України, Росії (Фолкнера, Лисенка, Мальцева, Барсаєва, Шикуди та ін.).

2. *Впровадження інновацій із залученням кваліфікованих фахівців не волюнтаристським примусом, а демократичним прикладом.* Для впровадження екологічної системи землеробства на Полтавщині була створена система базових господарств, на прикладі яких вчилися фахівці всієї області (а згодом – України, СРСР і світу). Блискучим взірцем такого господарства й досі є «Агроекологія» (с. Михайлики Шишацького р-ну Полтавської обл.), що очолює Герой Соціалістичної Праці, Герой України С. С. Антонєць, який разом із доктором сільськогосподарських наук Ф. Т. Моргуном, професорами і докторами наук М. К. Шикудою (Київ), В. М. Писаренком (Полтава) та ін., розробили екологічну систему органічного землеробства без застосування гербіцидів, пестицидів та мінеральних добрив.

Для порятунку сільських шкіл, української мови і культури була зроблена ставка на програму «Учитель: школа-педвуз-школа», розробку і впровадження якої було доручено ректору Полтавського педагогічного інституту І. А. Зязюну (запрошеному з Києва), зав. кафедрою педагогіки М. П. Лебедику (запрошеному із Запоріжжя), зав. кафедрою психології В. Ф. Моргуну (запрошеному з Москви), зав. кафедрою педагогічної майстерності Н. М. Тарасевич (із Полтави) і всім членам колективу вишу. До неї долучилися і багато шкільних учителів, які очолили «Школи юного педагога» на місцях. Пізніше, на межі XX-XXI століть, ця програма була покладена в основу Всесоюзної програми «Вчитель сільської школи» (на чолі з академіком І. Зязюном) і, в незалежній Україні, Всеукраїнської програми «Учитель» (на чолі з академіком В. Кременем) [2; 4; 5; 11].

Саме наполегливості Федора Моргуна ми завдячуємо відродженню музею-заповідника А. С. Макаренка, відкриття якого відбулося 13 берез-

ня 1988 року на честь 100-річчя від дня народження видатного українського педагога зі світовим ім'ям.

3. *Використання елементів прямої демократії (засобами обласних радіонарад).* Знамениті «радіоняні» Федора Моргуна (своєрідний аналог козацького Віче чи сучасного Майдану) не тільки економили пальне керівних «Бобіків» («Волг», «Таврій» тощо) і спиртне керівників (яке раніше часто розпивалося у посадках після поїздок в обласний центр). Ці радіонаради дозволяли оперативно залучити до прийняття рішень із будь-яких питань увесь актив області, а інтерес до їх змісту «простих селян і робітників» був настільки великим, що приходилося організовувати трансляцію в сільських клубах. Радіонаради грали роль і соціологічного моніторингу громадської думки регіону, що є також важливим елементом демократії.

4. *Масове і регулярне залучення преси, радіо, телебачення, діячів культури і мистецтва до життя області.* Сьогодні ми з сумом констатуємо відставання у масмедійно-психологічному компоненті гібридної війни. А Ф. Моргун превентивно (з випередженням) і систематично залучав діячів масмедіа, науки, культури і мистецтва до головних подій у всіх сферах життя області – від нарад, конференцій, семінарів локального масштабу до Сорочинського ярмарку, який набув тепер Всеукраїнського статусу.

5. *Пряме включене спостереження і спілкування з людьми методом піших прогулянок без запрошень.* Один із місцевих міфів, який особливо дратував Ф. Моргуна – буцімто його часто бачили на гвинтокрилі, на якому він літав ланами, а також ганяв у лісосуках керівників, аби не випивали. Насправді гелікоптером скористався один раз за 15 років, коли його терміново доправили до Кременчука, у якому назривала загроза техногенної аварії. Регулярно подорожував Полтавщиною пішки (без охорони, без краватки, без водія, який за декілька кілометрів очікував у домовленому місці, хіба – з палицею від собак). Так було ближче і до людей, і до істини, і до землі (без якої агроном – не агроном!). Сьогодні подорожувати без «броньованого членовоза» і озброєної охорони, на жаль, стало не прийнято.

Як найвища подяка сприймаються слова душі українського народу Ліни Костенко у дарчому надписі на титульній сторінці свого роману у віршах «Маруся Чурай» (Київ, 1982): «Дорогому Федорові Трохимовичу Моргуну з побажанням доброго врожаю на кожній ниві його невтомної творчої праці».

Блискуче доводить високу ефективність демократичної педагогіки у вищій освіті (на прикладі формування душі й педагогічної майстерності майбутніх учителів) колишній ректор Полтавського педагогічного, міністр освіти України, другий президент Міжнародної макаренківської асоціації – Іван Андрійович Зязюн [4].

По-перше, свій досвід керівництва студентськими будівельними загонами Київського університету Зязюн продовжує, коли, на запрошення і

за підтримки очільника області Федора Моргуна, стає ректором Полтавського педагогічного інституту. Студентські загони інституту беруть участь у розбудові нового навчального корпусу, спортивного залу, трьох корпусів гуртожитків, облаштовують ботанічний сад, механічні й столярні майстерні, біологічну станцію й оздоровчий табір в Лучках (при впадінні Ворскли у Дніпро), допомагають селянам у збиранні врожаю, займаються самообслуговуванням тощо. Зязюн розширює коло спілкування студентів з кращими людьми всесвіту. Гостями інституту були й знамениті педагоги-новатори (Ш. Амонашвілі, І. Волков [1], В. Шаталов та ін.), й чисельні делегації освітян не тільки країн СНД, але й дальнього зарубіжжя – Америки, Канади, Німеччини, Японії та ін.

По-друге, Зязюн надавав приклад поєднання високої поваги і водночас вимогливості до студентів. Він особисто зустрічався з абітурієнтами і з кожним потоком студентів кожного факультету. Більше того, у часи, коли «сексу в СРСР ще не було» – мав батьківські бесіди з дівчатами й хлопцями на кожному потоці окремо, виховуючи в них жіночу гідність і чоловічу відповідальність. Його мінімальні вимоги до академічної форми одягу майбутнього вчителя дехто піддавав критиці, але вони не були примхою сваволі ректора, а ще одним засобом покращення іміджу вчителя в суспільстві та й у власних очах – формування поваги і самоповаги особистості. Повагу до попередників демонстрували чисельні кімнати-музеї: Ю. Кондратюка (Шаргея), А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін.

По-третє, Зязюн систематично втілював принцип різновікових загонів у всіх видах роботи: починаючи від представництва студентів у керівних органах інституту і навпаки (адже Макаренко закликав не захоплюватися дитячим самоврядуванням, а підніматися до самоврядування єдиного різновікового навчально-виховного колективу!). За різновіковим принципом у Полтавському педагогічному формувалися студентські науково-дослідницькі групи, різноманітні гуртки художньої самодіяльності, спортивні секції та команди, будівельні загони тощо. Бо саме за цих умов опанування соціальним досвідом відбувається в «зоні найближчого розвитку» особистості (за Л. С. Виготським), коли творчий інтерес до справи підкріплюється ще й успіхом у цій справі.

Висновок. Якщо в педагогічному «коктейлі» геніальності лідерів української й світової педагогіки і скромності їх послідовників прибрати перебільшену концентрацію і того, й іншого, то вийде «напій» під назвою «школа-господарство», який буде цілком вживаним для будь-якого вчителя, в будь-якій школі, в будь-якій країні СНД і світу. Близкучі приклади поєднання навчання з продуктивною працею показали С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Захаренко, М. Андрієвський, І. Волков, І. Ткаченко, А. Самодрин [15], І. Зязюн (у вищій школі) та ін. У далекому зарубіжжі – американець Дж. Дьюї, німецький педагог Р. Вінекен, представники і послідовники Вальдорфської школи Р. Штайнера, данський педагог Ганс Кофод, який отримав незаперечне

підтвердження успішності макаренківської педагогіки і на дорослому контингентові вихованців (від 18 років і до пенсійного віку!).

Чому ж більшість із нас гірша за них, принаймні – в частині використання й творчого втілення народної трудової педагогіки в сучасних навчально-виховних установах? На думку вчителів праці, навіть сучасна шкільна програма трудового навчання не здатна забезпечити оволодіння базовими трудовими вміннями і навичками, а має оглядово-ознайомчий характер (!?). Чому ми довели масу дітей до безпритульності при живих батьках? Чому не береться на озброєння трудова педагогіка Макаренка, Ващенка, Захаренка, Сухомлинського, Зязюна? Адже вона не тільки реабілітаційна, але перш за все – профілактична (Я. Береговий, Л. Гриценко, В. Ільченко, Б. Наумов, С. Невская, Н. Ничкало, М. Окса, В. Рибалка, А. Ткаченко [14], А. Фролов, Г. Хіллїг, М. Ярмаченко та ін.).

Не потрібно доводити, що виховувати – набагато дешевше, ніж перевиховувати. Невже сумна мудрість – «Ніхто так не затоптує сліди попередників, як їх послідовники» – виявиться справедливою і в нашому випадку?

Література.

1. Волков И. П. Цель одна – дорог много. Проектирование процессов обучения / И. П. Волков. – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.

2. Гуз К. Ж. Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу: моногр. / К. Ж. Гуз. – Полтава: Довкілля-К, 2004. – 472 с.

3. Захаренко О. А. Школа над Россией / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. – К.: Рад. школа, 1979. – 150 с.

4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії / І. А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

5. Ільченко В. Р. Образовательная модель «Логика природы». Концептуальные основы интеграции естественно-научного образования / В. Р. Ильченко. – М.: Народное образование. Школьные технологии, 2003. – 206 с.

6. Новикова Л. И. Педагогический коллектив и его воспитательные функции / Л. И. Новикова // Теоретические проблемы воспитательного коллектива / под ред. Л. П. Бугеовой и др. – Тарту: ТГУ, 1975. – С. 43-48.

7. Новикова Л. И. Школа и среда / Л. И. Новикова. – М.: Знание, 1985. – 80 с.

8. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8 т. / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983-1986.

9. Моргун В. Ф. Виховні ідеали Макаренка, Ольжича, Ващенка: від мінливих кентаврів до абсолюту гуманності / В. Ф. Моргун // Гуманітарна освіта як важливий фактор формування національної самосвідомості студентів та учнів. Матеріали Всеукраїнської наук. конф. 4-6 травня 1995 року / за ред. М. І. Степаненка. – Полтава, 1995. – С. 178-181.

10. Моргун В. Ф. Психологія особистості в педагогіці А. С. Макаренка / В. Ф. Моргун. – Полтава, 2002. – 84 с.

11. Моргун Ф. Т. Безсмертна душа України. Задовго до салютів / Ф. Т. Моргун; І. Бокий: Особистість. Замість передмови; П. Загребельний. «...Хіба єдина совість». Передмова до част. 2: Задовго до салютів. Правда про генерала Кирпоноса. – Полтава: Полтавський літератор, 1995. – 472 с.

12. Моргун Ф. Т. Керівники держав, не бійтеся бути святими. – 2-е вид., доп. / Ф. Т. Моргун; І. Зязюн. «Засвідчую, що найкращі слова про Ф. Т. Моргуна ще не сказані». Замість післямови. – Полтава: Полтавський літератор, 2003. – 246 с.

13. Моргун Ф. Т. Куди йдеш, Україно? Національна ідея, рідна мова і українка. – 2-е вид., доп. / Ф. Т. Моргун; В. Женченко. Україна ловила Федора Моргуна, та не спіймала. Замість передмови. – Полтава: Полтавський літератор, 2003. – 396 с.

14. Положение о Международном конкурсе имени А. С. Макаренко (постоянными организаторами Конкурса являются Автономная некоммерческая организация «Редакция “Народное образование”» и Международная Макаренковская ассоциация: тел./факс: 345-52-00; e-mail: konkurs@narodnoe.org, narodnoe@narodnoe.org) // Народное образование. – М., 2006. – № 6. – С. 25-28.

15. Самодрин А. П. Профільне навчання в середній школі / А. П. Самодрин. – Кременчук: Вид. Центр СГЕ, за участю РВЦ ПНТУ, 2004. – 384 с.

16. Світличний К. К. Лелеки над Сахнівкою / К. К. Світличний. – К.:Рад. письменник, 1987. –191 с.

17. Ткаченко А. В. Професійний розвиток особистості в практиці А. С. Макаренка: історико-педагогічний аспект (1920-1935 рр.). Моногр. / А. В. Ткаченко. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 342 с.

Додаток

У додатку «Антиномії Макаренка» зміст цієї глави подано автором у форм міні-поєми.

АНТИНОМІЇ МАКАРЕНКА

*Антонові Макаренку – українському генію педагогіки
і психології особистості та виховного колективу
присвячується*

Сам видатний український і радянський педагог та соціальний психолог зі світовим ім'ям Антон Семенович Макаренко (13.03.1888-1.04.1939) категорично відкидав підозри у власній геніальності. Якщо він і був генієм, то – геніальним втілювачем... трудової народної педагогіки, а метод педагогічного «вибуху» став передтечею, на думку автора, «психодрами» Дж. Морено.

У часи «червоного терору», голодоморів і репресій Макаренко ризикує і йде на втілення прямого («майданного») народовладдя на регулярних загальних зборах колективу, де більшість складають... колишні безпритульні злочинці.

Ми вилучили працю з української системи освіти, за виключенням деяких шкіл, зокрема – Павлишської В. О. Сухомлинського, Богданівської І. Г. Ткаченка на Кіровоградщині (невдовзі – Кропивниччині), Сахнівської «школи-толоки» О. А. Захаренка на Черкащині, і псуємо здоров'я наших дітей (малорухомих, згорблених і зажатих за партами) у шкільних класах. Макаренко ж залишив працю наріжним каменем соціалізації дитини і, опершись на нього, встановив світовий рекорд Гіннеса – досяг і в селі Ковалівка під Полтавою, і в крупному місті Харкові *безрецидивного перевиховання понад 3000 неповнолітніх правопорушників.*

Автор

Саме про нігілістичне ставлення до спадщини великого вітчизняного педагога багатьох наших сучасників в Україні, вірш В. Ф. Моргуна про А.С.Макаренка.

Редакція журналу «Практична психологія та соціальна робота»¹

1. Український чи російський педагог?

Макаренко – великий педагог!?
Та хто вас надував, шановні друзі?
Він для хлоп'ят своїх – завкол і бог!
А нам, нащадкам, – «пугало» Союзу!?

«Премудрий» академік наш верзе:
Макаренко – «російський» педагог!?
Полтаву, Суми, Харків, хіба вже
в України відібрав жорстоко Бог?!

Та скільки ж можна нам і досі
розкидатися своїми талантами!?
Меншовартості долаємо перекоси:
Антонів місце – між України грандами!

2. Диктатура чи Майдан?

З Америки несуть – він... педофіл (!!).
Ви «Педпоему» не давайте дітям (!!).
Насправді, він жінок таки любив,
і не одну, на цьому білім світі...
Він діточок у карцер заганяв (!!), –
хулила Крупська, – й «вибухав» там круто (!!).
Але у карцері – канапка, щоб послав,
і книги теж – усе для баламута.

Азаров Ю.² брюзжить: він – автократ,
що колективом нищив особистість!?
Хоча насправді, був він – демократ,
якого так любили колоністи!

В ті часи диктатури суворі –
ЦК ВКП(б), «ЧК» й НКВС³ –
в Макаренка «Майдан» загальних зборів –
народовладдя краший був взірець!

3. Хронічні хвороби дітей чи праця?

Нам брешуть, що дитяча праця – «бьяка»,
і для щасливого дитинства, прям, біда!?
Насправді ж праця для дитини – благо!
Хай згине лиш – експлуатація труда.

Він працею дітей замордував
і на заводах змушував гнобити!?
Ні, на робфаки краших посилав,
щоб потяг до освіти підхопити!

В нас дармоїдства з безробіттям – о-го-го!
Невже Антон – король, що без вбрання!?
Кушнір же конкурс імені його
проводить... дружби – праці й навчання!

4. «Педагогічна поема» чи «Парфумер»?

До слави Горького примазатись хотів
й самому у письменники пробитись (?!).
Доля ж Альошки – приклад був живий,
та й «Педпоемі» геній свій дав сотворитись!

Манкурт ⁴ в Україні – «Педпоему» геть
повиключав зі всіх літератур?!
Парфумщик Зюскінда – злочинців контингент,
зате в програмі – криміналу трубадур!?

«Культурентрегер» ⁵ з Укрмінкульту дав наказ,
щоб «Педпоему» із бібліотек повилучали!?
А Невська, Хіллів і Фролов – на раз
без сталінських купюр надрукували!

5. Тільки знедолені діти чи все людство?

Він отаман сиріт-одинаків,
ми ж не втнемо з батьками що робить?!
Та ні, Антон у «Книзі для батьків»
дорослих вчив, як чад своїх любить!

«Книгу... батьків» Захаренко читав –
родинна педагогіка навзаєм,
усіх сахнівців до толоки залучав,
і **КРАЩУ В СВІТІ ШКОЛУ** тепер маєм!

Ганс Кофод, данець, світові довів,
що педагогіка Макаренка годиться
не тільки для зелених отроків,
й дорослим – з вісімнадцяти й за тридцять!

Іван Зязюн теж душу приложив
і за Макаренком виховував... студентів,
яких до праці хутко прилучив
і шанував як колектив інтелігентів!

6. Музейний порох чи педагогіка майбутнього?

Мер харківський ⁶, немов дикун-вандал,
якому раптом вулиць стало мало,
Макаренка вмить скинув з п'єдестала (!!),
спасибі ФЕДівцям – сховали за паркан.

Вірменське радіо спитали якось в лоб:
– Чим наші педагогіки відмінні?
– Макаренко з «шпани» ростив народ,
а ми з дітей – шпану, як це не прикро!?

...Макаренко – то порох старини!?
Йому в музеї місце, не інакше!?
Не так! Він – у майбутнє провідник!
До нього ще, як в Київ... «на карачках»!

P.S. Цього вірша почато 2.04.2004 р. у вагоні потягу «Харків-Єсентуки», їдучи на заснований російськими педагогами V Міжнародний конкурс імені А. С. Макаренка на кращий освітній заклад, який поєднує навчання з продуктивною діяльністю вихованців. У жодному з них українські школи участі не брали.

Володимир Моргун

2.04.2004 – 10.01.2019, м. Полтава

¹ Див. також: Практична психологія та соціальна робота, 2011, № 1, с. 77; Педагогіка толерантності, 2010, № 2, с. 118-119.

² Ю. Азаров – російський доктор педагогічних наук, який захистив дисертацію, співаючи панегірики Макаренку, але пізніше, у гонитві за славою Герострата, написав погромну книгу-пасквіль на педагогіку Макаренка під промовистою назвою: «Не подняйся тебе, старик».

³ ЦК ВКП(б) – Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії більшовиків; «ЧК» – Всеросійська «чрезвычайная» комісія по боротьбі з контрреволюцією та саботажем, яка в той час ліквідовувала й дитячу безпритульність; НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ – головні каральні органи ленінсько-сталінської так званої «диктатури пролетаріату».

⁴ *Манкурт* – людина, що тортурами позбавлена пам'яті (за Ч. Айтматовим).

⁵ *Культурентрегер* – носій культури (з німецької).

⁶ Строфа дописана автором 12.11.2011 р., виходячи з нових фактів і під враженням мерського вандалізму харківського градоначальника Г. Кернеса, який 24.10.2011 р. демонтував пам'ятник А. Макаренку на вулиці Сумській, перед входом у центральний парк (хоча Макаренко ні тоді не був комуністом, ні під новий закон про декомунізацію не потрапив) !? Дякувати сучасним ФЕДівцям, що граніт не пішов на бруківку, а був встановлений за забором колишнього заводу-комуні ФЕД, який тепер є режимним підприємством і замість фотоапаратів випускає паливні системи для всіх типів сучасних літаків, зокрема, військових (тому – без вільного доступу городян і гостей міста на його територію).

Драматична іронія долі полягає в тому, що великий український педагог зі світовим ім'ям А. Макаренко поклав кращі роки свого життя на те, аби вихованці були **звільнені з-за парканів** із колючим дротом, а його «вдячні» нащадки, які довели безліч дітей України до безпритульності при живих батьках (прирікаючи мільйони останніх на вимотуюче «заробітчанство» у себе або за кордоном), **заховали за паркан** пам'ятник його самого (!?).

До того ж, за знесення пам'ятника Леніну в Охтирці (Сумщина) Кернес у програмі Савіка Шустера (22.02.2013) на всю Україну погрожував «повідривати винуватцям руки-ноги», але що ампутує собі за знесення пам'ятника Макаренко в Харкові – мер умовчав?! Історія, що гідна пера Гоголя і Салтикова-Щедріна!

Зараза дурного прикладу докотилася й до кременчуцьких «металістів», які вночі 7 листопада 2016 намагалися поцупити і здати на металобрухт бронзове погруддя Макаренка у крюківському музеї-садибі батьків педагога, але, дякуючи небайдужим перехожим і поліції, вивезти звалений із п'єдесталу бюст їм не вдалося. Мер Кременчука Віталій Малецький пообіцяв реставрувати тріснутий пам'ятник, а музею призначити охоронця.

1.7. Гносеологічний та аксіологічний виміри демократизації освіти і суспільства

А.П. Самодрин

Висунемо робочу гіпотезу: передбачувана освітою на планеті Земля система інтеграційної взаємозалежності культурних людей уможливить вирішити нагальні проблеми не тільки в економіці, але і в соціальній і екологічній сферах, у сфері монокультури планети, дозволить побудову цивілізаційної демократії. Одночасно, демократія, як прояв часу з допо-

могою освіти, має бути підпорядкована екологічному мисленню часу ноосфери.

Ноосфера, становлення якої на Землі відбувається через те, що людина свій простий труд доповнила розумом, триває понад сім тисячоліть поспіль як досить неспішний підйом народного добробуту з придумуванням і використанням технік і технологій, з ХХ ст. – прискорилося, а нині переживає стрімкий розвиток – схожий на експансію Розуму у біосфері із-за вселеної у свою діяльність наукової мислі, помноженої технологіями. Освіта часу ноосфери є ноосферною. Той із її каналів, який окреслює шлях еволюції Розуму на тлі Космосу, носія якого позначаємо терміном «*людина істинна*», становить *профільна освіта*. Профільність – закон природи. Якщо життя невпинно вносить асиметрію в симетрію мінерального світу, то профільність – в найкращий спосіб (оптимальний шлях) дозволить людині посередництвом науково оформленого розуму особистісно намагатися відновлювати цю симетрію, побудувавши свідомість як простір-час, що передбачає «сорт дії» в напрямі «освітня мета – світова ноосфера». Сорт дії – проект, штучно створений на основі розпізнання приналежності індивіду до провідного виду діяльності в його родовому доробку.

Демократія, забезпечена профільною освітою, забезпечує профільність соціуму. Педагогічні доробки на шляху до демократії виростають зі школи, формуючи демократизм відносинами вчитель-учень.

Демократизму суспільства сприяє процес демократизації системи освіти.

Освітнянське середовище розвивається за демократичним принципом тоді, коли діє дух законів, збалансованість усіх гілок влади на всіх рівнях організації, повага до особистості насамперед. Ноосферна профільна освіта в такій школі реалізує синтез природного та історичного процесу, враховує темпи формування глобальних демократичних суспільних відносин як синтез праці, розуму і наукової думки в інтересах цивілізації.

Демократизм освітянського середовища є предтеchoю демократичного суспільства. В ньому: налагоджуються механізми створення атмосфери діяльності, що виключає страх бути покараним за недоліки в роботі, пов'язані з ризиком; формується індивідуальна потреба як соціальна необхідність надання всебічної допомоги тому, хто проявляє ініціативу і творчість, хто намагається вносити новизну в трудове життя. Демократичне освітянське середовище містить нескінченну потребу в розумних (ноосферних) людях, в зацікавленому і активному партнері в особі кожного співробітника організації, її прибічника-функціонера професіонала чи волонтера – оператора певного рівня кооперації. В його інтересах – творча еволюція всієї системи освіти, створення постійно діючої системи навчання всіх співробітників за правилом: витрати на навчання не знижують прибуток, а підвищують його, оскільки неосвіченість дорого коштує.

Демократизація передбачає виховати в освітянському осередку органічну єдність персональної функціональної відповідальності за свою ланку діяльності з колективними формами роботи, застосування колегіальності й делегування повноважень. Держава має сприяти державному управлінню освітою трансформуватися в публічне адміністрування освіти. У школі при цьому діє принцип демократизації педагогічної дії – означає істотне розширення прав учителів і педагогічних колективів щодо розробки і запровадження відповідних дидактичних одиниць (тем), створення комфортного морально-психологічного клімату, доброзичливих стосунків між адміністрацією закладу й учителями, педагогами й учнями, педагогічним колективом і батьками; одночасно посилюється відповідальність учителів «за доставку» сучасної картини світу до особистості.

Демократична школа випереджає час тим, що діє на індивід не лише ідейно, а й психологічно, саме ці психологічні зміни і становитимуть основи ідеології майбутнього особистісно-громадянського суспільства, його свідомість. Профільність особистості – один із таких законів, що пов'язує появу великої особистості з наслідками регіоналізації і космізації освіти, утворенням всепланетної екологічно мислячої демократії як навігатора розвитку і суспільства, і біосфери – коеволюції.

Тотальна заплутаність освіти настає як проблема для відшукування шляху повернення кожного до себе – Бог в нас і такий же на Небі? У рамках гносеологічної системи теоретизування помічаємо, що в основі процесу будь-якого пізнання лежить соціально-історична практична діяльність спільноти людей в її різних аспектах. Аналіз її на сьогодні далеко не втішний, особливо, що стосується біосфери на мікрорівнях... В.А. Ткаченко пише: «мене бентежить сумнів і я не можу зрозуміти, хто править світом – люди некомпетентні, але чесні, чи розумні, які роблять із нас дурнів» [1, с. 47]. Чом не освітній принцип для аналізу нашого часу? Тож і поміркуймо...

Аксіологічним виміром майбутнього демократичного суспільства по суті є віра в краще майбутнє, посіяна соціальними інституціями. Посередництвом вірувань стан свідомості суспільства мусить бути налаштований діяти синергетично і проектно в напрямі його духовності, в іншому випадку – деградація, посіяна ворожнечею і війнами, які би вони не були за характером протікання: кривавими чи інформаційними. Криза людства – в стані його освіти, що не відповідає часу. Людина створює довкілля й одночасно його знищує, знецінюючи по суті себе саму. А все тому, що задаються взаємо протилежні напрями думки в освітній парадигмі, не пророковуються канали освіти, не дивимося в майбутнє далеко...

Тут доречно поговорити про дух «епохи культури-цивілізації» і дух «епохи цивілізації-культури», які трансформуються одна в одну в наш час – початок XXI ст.

Тож, наш час характеризує кризовий стан всієї духовної культури, напружені конфлікти й локальні криваві протистояння, гібридні війни – все це вимагає від освіти пояснень причин ворожнечі між людьми, поглибити основи аналізу причинно-наслідкових зв'язків, що утворюють кризову свідомість, віднайти й указати розумний вихід із трагічно небезпечного стану. Будь-яка людина, що наважилась зрозуміти сенс того, що відбувається навколо неї, постійно мислить у шуканому напрямі й думає за принципом причинно-наслідкового зв'язку, вростаючи думкою у Всесвіт, але від цього шлях до Гармонії стає ще більшим – все тече і все змінюється... І все ж, вірячи, покладаючись на молодь, слід і далі максимально охоплювати єдиним поглядом людський театр життя і намагатися висвітлити всі ті принципи пізнання, що призводять до протистоянь людей між собою і людей і Природи.

На початку ХХ ст. соціальне загострення українського походження (події сепаратистського характеру в Криму і на Донбасі) локалізувало найбільш чутливе духовно-релігійне протистояння в складі соціокультурного руху до цивілізації, яке оминула освіта і наука. По суті, система освіти України і в її складі педагогічна наука не зуміли попередити цей конфлікт науковим проривом.

Поміркуємо. Біологічна модель розвитку О. Шпенглера (розроблялася в 1918-1922 рр.) передбачає перехід культури органічної в цивілізацію, що триває в межах близьких до *тисячоліття*. Історик А. Тойнбі (1954 р.) говорить про цивілізації і виділяє їх локальні типи, є автором теорії цивілізації (теж стверджує *тисячолітній цикл*). Задовго до них (в 1881 р.) М.Я.Данилевський висловився про культурно-історичний тип (до 600 років), що повторюється в історії людства. За М.Я.Данилевським, Європа – союз слов'янських народів + Константинополь (цьому синтезу сьогодні виповнилося 1000 років – автор). За А. Тойнбі, Європа – це Захід, який як тисячолітню цивілізацію романо-германська культура (культурно-історичний тип М.Я.Данилевського) буде біля 600 років. Україна – східна межа, яку в ХХІ ст. досягає цивілізаційна хвиля – *зона цунамі: зіткнення з майбутнім*.

Створена Заходом теорія прогресу, якою міряли ми цивілізацію, сьогодні добігає тупика як одномірний процес. На часі – новий перехід, процес багатовимірний – розвиток, націлений подолати культурну біфуркацію минулого через синтез. Ми стоїмо на порозі великого освітнього синтезу «релігія, філософія, наука», який складатиме монокультуру світу умовою екологічного мислення. Але, на цій дорозі, нині (автор пише ці рядки в грудні 2018-го) Україні випала історична місія – обрати культурно-історичну традицію як шлях освіти:

Напрямок 1: синтез «слов'янських народів України (Русь) + Константинополь» – становить початок нового 1000-літнього циклу; за цього аспекту бачення шляху Україна започатковує Нову цивілізацію на планеті. У свою чергу на цьому шляху існує ще один вибір: а) або пристосуємося

до Космосу (1000-ліття Україна-Русь) і розпочнемо українську весну в Світі, можливо прийнявши естафету Другого Риму (Константинополя) – розмістивши в Києві представництво Вселенської православної церкви і стаючи Третім Римом, б) або підкоримося Космосу, продовжуючи допит природи, сліпо добуватимемо блага й при цьому можливо *розчинимося* як народ культурний в інших культурах, стаючи культуральним космополітом, ресурсним доповненням інших народів на планеті.

Напрямок 2: синтез «слов'янських народів України + Захід» – натикаємося на перехід: «культура-цивілізація» – «цивілізація-культура» на своїй території з перенесенням центру духовних скріплень нації в Київ та необхідністю біосферної регіоналізації посередництвом децентралізації влади з утворенням об'єднаних територіальних громад, розбудовою громадянськості й соціальної держави посередництвом духовно зрілої і озброєної сучасною картиною світу особистості й екологічним мисленням. При цьому освіта втілює принципи нашого народу: вжитися з усіма; єдність і цілісність землі; жертовність, переможна енергія (пасіонарність, – за Л.М. Гумільовим); домінанта спільного блага над окремим; цінність особистості; рух до ноосфери.

Надворі – 2019-й рік, сучасна західна культура переходить у цей час в Україні від стану «культура-цивілізація» в стан «цивілізація-культура». Цей перехід в етичному сенсі – багатовекторний, нещадно оголює всю організацію зв'язків тіла, душі й духу країни – від політичних і економічних, до родинних і психологічних, й прокладе, сподіваємося, шлях освіти України-Русі правильно. Проте, таке явище, як вибір, в будь-якому випадку неминуче викличе українську весну на планеті – тектонічний поштовх монокультури зростати в напрямі світової цивілізації можливий лише через науку і освіту. Ризиками для України є надійність прогнозів щодо встановлення джерел енергії – аналіз сировинних і людських ресурсів, стан пасіонарності, виражений зорганізованою освітою соборною емпіричною миттєвістю.

Об'єктивно виникає необхідність уточнення понять для освіти, які стосуються ключового запитання «як саме діяти» людині при цьому; що саме посередництвом педагогіки в людині слід відшукувати як «заховане» і що є те нове, що мусить «сформувати людина в собі» як проект і дію на випередження для свого розвитку, що при цьому слід пізнати як найголовніше, на що слід надіятися, щоб не розчаруватися?

Нова логіка життя вимагає для освітньо-виховних закладів *нової структуризації змісту навчання як внутрішньої, так і зовні – нових взаємозв'язків і взаємодії між собою – навчально-освітнього простору регіону біосфери*, де в рамках проектування освітньої системи регіону може бути здійснена трансформація загальноосвітньої школи діяти в напрямі *цілісної* системи профільного навчання регіону, здійснення профільно-допрофесійно-професійної підготовки. Тоді, структура освітньо-виховних закладів стане розвиватися як *цілісна система* –

профільні школи, споріднені з ними (профільно) вищі заклади освіти регіону й соціальні інститути регіону діяти злагоджено, культурно як навчально-освітні комплекси на основі встановлених зрозумілих понять, відображаючи загальні істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак, а ознаки, які ввійдуть до складу відібраних для засвоєння понять, складуть зміст освіти – *перетин загальної і професійної освіти як стан, що резонує з запитом особистості і громади.*

Як відомо, система (з грец.) – ціле, що складається з частин і передбачає: ієрархічність побудови; певні відносини і зв'язки між частинами; поведінку, що відображає взаємодію системи з зовнішнім середовищем; управління за цілями; формалізоване описання тощо. В основі прогнозування систем лежить *принцип системності* – вимагає взаємопов'язаності та взаємопідпорядкування прогнозів об'єкту прогнозування і прогнозного фону та їх елементів з урахуванням зворотних зв'язків.

Регіональна система освіти об'єднала низку слабко структурованих проблем, розробка яких у наш час виявилася досить *перспективною й суперечливою*. Необнаучений регіоналізм як фізичний процес на політичній мові часто подається як сепаратизм, містечковість.

Ми розуміємо *регіоналізм як локалізований синергізм в суспільстві і природі*. За такого бачення *системний підхід*:

1) Дозволяє для перевірки нашого твердження розглянути розвиток регіональної системи освіти в якості об'єкту з різних наукових точок зору; на перетині цих поглядів і знаходиться нова сутність.

2) Дозволяє формальне пізнання розвитку профільного навчання як системи в складі регіону – завдячуючи ізоморфізму, при наявності даних про властивості однієї реальної системи – створеної і апробованої моделі профільно-диференційованої школи (1991-2000 рр.) – можливо передбачити властивості інших систем і на вершині цієї складності – системи профільного навчання для регіону. (Буде пояснюватися далі).

Зауважимо, що *наша (шукана) ефективна система навчання* є продуктом всебічного наукового узагальнення – світоглядного, процесуального, структурного – в контексті *профільності* як категорії, що прийшла в педагогіку по-більшості з техніки. Уточнимо профільність для педагогіки. Тому піднімаємося до міжпредметної сфери аналізу – синергетики.

У *синергетиці* аналогом профільності виступає процес самопобудови системи із хаосу, коли *система свої цілі вибудовує крок за кроком на засадах іманентних властивостей середовища* (простору).

Керований саморозвиток, який здійснює людина, організація самоорганізації – суть і смисл цивілізації як всепоеднуючого (виробленого серцем чуттєвого сприйняття, ентропійного – лівого) права (закону) як антиентропійності. Самоорганізація – спонтанне виникнення в середині динамічної системи більш складної структури або її стан. *Пізнати*

профільність як органічну доцільність природи духу в кожному акті організації (особистість, група, колектив тощо) – віднайти шлях до нової організації (стану) – потребує індустрія освіти для цивілізаційного будівництва.

Профільність втілює діяльнісний вимір «блаженного духу природи» людини, стан «сродності» (Г.С. Сковорода), «соборність душі» (О.Т. Гончар), стан перетину «програми особистості» і «Програми».

Кожен «атом-дух» є неподільною основою або сутністю світу, тварина ж є вмістилищем нескінченного числа атомів-духів, як і Всесвіт (К.Е. Ціолковський). Між звіром і ангелом стоїть людина. Вона ближче до звіра (Т. Манн), в ній понад 30% – соціального (воля) й понад 70% – тваринного (фатум), за М.М. Амосовим.

Кореляційний зв'язок між соціальною і морфологічною організацією людини не повинен бути поза проблемою профільного навчання, що передбачає (через особистість) удосконалення біосоціального виміру людства – подальшого олюднення (захопивши мораль, етику). Адже людина в голограмі Всесвіту (Д. Бом, К. Прайбрам) є мікрооб'єктом, що вміщує інформацію про увесь Всесвіт! А жива клітина – одиниця побудови і розвитку усього живого. Це вказує на ознаку диференціації часу в діяльності людини.

Український психолог Б.Й.Цуканов емпірично встановив, довів і виразив статистично, що серед традиційних психотипів, встановлених ще Гіппократом, розподіл наступний, де: холероїди становлять 14%, сангвіноїди – 44%, меланхоїди – 29%, флегматоїди – 9%, існує «врівноважений» тип психіки – 4% (він розташований в середині цього ряду)[16].

Присутність «врівноваженого» типу корелює із заявленим нами раніше: «видиме і відчуте людиною розумною складає не більше 4% від загальної кількості космічного середовища, решта – Темна матерія». Думається гіпотетично, людство своїм енергетичним розподілом вкотре нагадало нам про симетрію Людини і Світу. Тож, виходить, що 4% людей на планеті становлять *бого-філософи* (за Аристотелем), *пасіонарії* (за Л.М. Гумільовим) тощо, саме ті, що проникаючи розумом в Темну матерію, утворюють *передній край* дифузної зони Розуму біосфери. Підкреслюємо:

1) Пізнавати Світ все далі й більше, використовуючи здобуте знання на благо людини з утворенням педагогічної системи як прогностичної технології й одночасно в якості продуктивного «виробництва великих особистостей» (за В.І. Вернадським) *на засадах профільності, як закону природи*, далі є обов'язком системи освіти нашого часу.

2) Пізнавати Світ належить в психотипі вибудованою прогресуючих кроків по звільненню енергії прикладеними зразками особистісних наукових проривів, здійснених на благо людства.

У філософському вимірі профільність передбачає *активне* оволодіння інформацією, дозволяє знанням перетворюватися в інтегральну частку особистості (освітній простір особистості), значно *пришвидшує* змогу усвідомлювати життя через практичний досвід, зумовлює готовність до *негайного* використання здобутого досвіду в разі виникаючих потреб. Похід до істини поза профільністю особистості – історична смерть ідеї, освіти.

Освітній простір особистості формується на засадах педагогічно зумовленого освітнього простору – синхронізованого, цілеспрямованого, синергійного.

Навчання складає віртуальний «простір-час», що діє як проявник смислу життя людини біологічної, проявник смислу життя з боку пробудження її особистості (через учіння) відшукувати духовний шлях – *рівень свідомості особистості крок за кроком цьому сприяє (со-образно) меті.*

Під *освітнім простором в соціологічному контексті* будемо розуміти комплекс явищ, що складає взаємообумовленість, взаємодію й взаємовплив соціальних чинників, які діють на певній території (соціально-географічний детермінант, що пронизує географію думкою як дифузію фізичної і економічної географії). Система освіти становить на такій території один із компонентів більш складної – соціальної системи (особистісно-соціальний детермінант).

Для конкретного регіону передбачено регіональний освітній простір, який забезпечується навчанням (навчальна система) в процесі функціонування освітньої системи регіону (особистісно-соціальний регіональний детермінант).

Загальними ознаками *навчання* будемо вважати такі:

а) передача й засвоєння новими поколіннями накопиченого суспільством соціального досвіду, без чого б власне навчання не відбулося;

б) неминучість спільної діяльності навчаючих і тих, хто навчаються, без чого немає цілеспрямованої діяльності з передачі соціального досвіду;

в) необхідність і неминучість активної навчальної діяльності учнів (інтелектуальної й практичної) під свідомим керівництвом навчаючих, що фігурують під іменем «учитель» [9, с. 6].

Довкілля людини – середовище, де діє споріднена організація. Середовище, у межах якого безпосередньо діє людина, наділене певною організацією – географічною, до складу географічної організації належить феномен антропотизації. У свою чергу географічна організація містить фізичну географію та економічну географію.

Антропотизація – процес олюднення геосистеми, відбиток людської діяльності в екофактах, артефактах і самій людині як результат некомпенсованих впливів людини на територію планети. Тож, антропотизація – образ-результат впливу людини на природне середови-

ще – біосферу. Саме цей образ людиною обезображений, спотворений, але він і формуючий, виховуючий суб'єкт-об'єкт, коли особистість налаштована критично мислити.

Поняття «біосфера» В.І. Вернадський запозичив з праці «Гідрогеологія» Ж.-Б. Ламарка (1802 р.), яке частково розкривалося А. Гумбольдтом в багатотомному виданні «Космос» (починаючи з 1845 р.). Сам же термін «біосфера» був уперше введений в науку Е. Зюссом досить звужено (1875 р.). В.І. Вернадський надав йому нового відтінку (1926 р.) – «геологічна оболонка з закономірно організованим рухом матерії й енергії під впливом проникаючої її і в значній мірі її утворюючої «живої речовини». Це область земної кори, задіяна трансформаторами, що перетворюють космічні випромінювання в діючу земну енергію. Біосфера – фундаментальне поняття біогеохімії, один з основних структурних компонентів організації Землі і навколоземного простору, сфера, в якій здійснюються біоенергетичні процеси і обмін речовин внаслідок діяльності життя. Забруднення довкілля є результатом антропогенної діяльності людини і перебуває в прямій залежності від розвитку певних галузей промисловості та сільського господарства, що активно використовують сучасну науку для своєї експансії. Ноосферна освіта мовчить.

Головною умовою сталого розвитку етносу (за відсутності значних техногенних змін навколишнього природного середовища) є відповідність його адаптивної здатності на генетичному і соціально-культурному рівнях швидкості змін природних умов, в яких відбувається етногенез. У свою чергу, природні умови, за яких забезпечується сталий розвиток етносу, мають перебувати у стані рухомої рівноваги, тобто гомеостазу – має слугувати принципам відбору змісту освіти.

Людина – особливий природний трансформатор енергії. Загалом, значення самої появи її для історії земної кулі можна порівняти з найбільш потужними катаклізмами. За час цивілізаційного розвитку людина неодноразово спричиняла порушення біологічної рівноваги, тому свою історію нам слід розглядати як суцільну боротьбу людини з навколишнім середовищем, як безперервний процес неусвідомленого руйнування природи.

На думку визначного фахівця в цій галузі французького зоолога Ж. Дорста (1968 р.), біологічна рівновага між людиною і природою була порушена досить швидко, можливо з того часу коли мисливець став скотарем, і, безумовно, – з того часу, коли він перетворився на землероба. Деякі райони світу, які здавна були населені людьми і стали колискою прадавньої культури, прийшли до занепаду задовго до виникнення «сучасної цивілізації» [3]. Питання виникає в тому, що Україна, як країна землеробів, має наперед оберігати свої родючі чорноземи і цілющі води від надмірності руйнуючих впливів – контрольованих і невідконтрольованих, стихійних, діючи освітньо.

Сьогодні настає час розширення (переходу) зони особистісної свідомості людини в область готовності до соціального впливу світу на хід земного життя засобами освіти, а значить створеної і синхронно діючої в рамках природної системи (біосферний регіон) природовідповідної *особистісно* зорієнтованої системи навчання.

Олюднений регіон об'єктивно виражає людський тиск на нього (свідчить особистісно-соціальний регіональний детермінант), вбираючи дію людини, він «набирається» певного стилю – у відповідь на тиск людини і, особливо, перевантаження стає регіональною *профільно-антропотизованою геосистемою*. Природа регіону об'єктивується у складі змісту освіти й стає ключем пізнання учня настільки, наскільки відповідно реалізовано *регіональний компонент змісту освіти*

У контексті регіоналізації спробуємо систему освіти території віртуально побудувати в рамках біосферного регіону, в її складі передбачити інтегративну модель профільної школи, що діє гармонізовано (особистість – зміст освіти – праксис в напрямі соціуму – соціум у біосфері) в напрямі ЗВО і соціальних інститутів.

«Біосферний регіон» для нас – ще й світоглядний елемент, дозволяє реалізацію думок В.І. Вернадського щодо створення механізмів *формування великих особистостей в епоху ноосфери* – системи профільного навчання для вивільнення особистісної енергії як реакції на акти педагогічної дії в каталітичному осередку педагогічної дії – система профільного навчання. Каталіз – з *грец.* – руйнування: посилює хаос для новоутворень, наслідок – самоорганізація, когнітивізація (самоціль, учіння, самоосвіта). Особистість профілюється і наділяється профільним компенсуючим екологічним мисленням.

В.І. Вернадський в складні часи для країни (1923 р.) пише, – *явища життя взагалі, а культурного людства зокрема, пов'язані зі збільшенням звільненої, здатної до виконання роботи світової енергії, чого ми не помічаємо в жодному іншому природному явищі*, окрім можливо радіоактивності, або ж ще не доведених космічних процесів в зорях і, можливо, *неіснуючому світовому ефірі*. Жага пізнання нового, з допомогою якого якого виникає можливість пояснити деякі закони загального розвитку і їх обґрунтувати, є загальною рисою кожної людини й одночасно *інтелектуальним потенціалом людства*. А посилення ролі когнітивізації є генеральним напрямом еволюції природи взагалі, супроводжується створенням *цивілізації* посередництвом екологічного мислення, що пронизує людину, суспільство і біосферу й по дорозі формує громадянське в людині і людське – в державі. Людина зможе ефективно виконувати свою історичну роботу лише за допомогою цивілізації. Якщо і перебіг цивілізації, і розвиток людського розуму – усвідомлення оточення – причинно пов'язані з геологічним процесом нашої планети – то це майбутнє може бути в загальних рисах *передбачено*, – за В.І. Вернадським [17, с. 210-211].

Отже, свідомість нашого часу – результат еволюції, її витoki носять геологічне походження, особистісне втілення й колективне застосування: безпосереднє, опосередковане. Третій синтез Космосу Вернадського, це – нова єдність, у якій життя й жива речовина займають не підпорядковану, а рівноправну позицію з іншими природними сутностями. Тому, вживаючи поняття «жива речовина» ми наскрізно одухотворимо природу і в її складі бачимо і впорядковуємо людину. В.І. Вернадський увів поняття «пласт реальності», яким визначив прошарки оточуючої нас природи, пов'язані між собою. Вчений зауважив, що існують три розподілених пласти реальності, ці три пласти, ймовірно, різко відмінні за властивостями «*простір-час*», вони проникають один в одного, але певним чином замикаються й різко відмежовуються один від одного в змісті й методиці досліджуваних явищ:

- космічні простори,
- планета як наша найближча природа,
- мікроскопічні явища.

Поки що сучасна педагогічна наука спостерігає наукові явища життя лише у двох останніх пластах світової реальності, перед нею стоїть завдання дійти розуміння необхідності розгляду всіх реалій життя з позиції живої речовини. Тож індивідуальний дух, той, що формується ноосферною свідомістю, вивищується самоусвідомленням людини на рівні космічного простору і звідти повертається в «осередок людини» зваженою дією – профільною освітою.

У наш час освіта переживає стан, який А. Тоффлер назвав ударом від зіткнення з майбутнім. Він, американець, ніби аналізує нашу українську реальність, наголосив, що, незважаючи на зміну епохи, школи наполегливо тримаються зникаючої системи, а не намагаються ставати гармонійною складовою нового суспільства. При цьому їх енергія спрямована на підготовку людей минулої індустріальної епохи, готових до виживання в системі, яка перестане існувати раніше, ніж вони самі. Важливим є висновок А.Тоффлера про те, що уникнути «удару від зіткнення з майбутнім» вдасться, якщо лише створити постіндустріальну систему освіти [15].

Додамо – слід нині активно будувати індустрію освіти замість індустріальної освіти. Тобто – ноосферу і в її складі освіту регіонів біосфери для формування великих особистостей демократичного суспільства. Лише при їх участі шалені наслідки господарювання людини стануть причинами, які зумовлять регулюючу функцію на планеті.

Для успішного функціонування такого генератора мислі *системи освіти регіону* необхідно встановити концептуальні засади загальної освіти регіону як антикризової програми, обґрунтувати методологічні начала розвитку профільного навчання як цілісної системи й сутнісні основи організації системи профільного навчання як неперервного процесу, розробити організаційно-педагогічні умови функціонування системи

профільного навчання в складі віртуального навчально-освітнього простору регіону як ланки більш високих сходів освіти. Необхідно більш пильніше, по-новому подивитися на систему «біосферний регіон» на предмет наближення завдань його економіки до проектів сучасної освіти, розглянути освіту як *засіб* гармонізації життя територіальної громади.

У контексті такого пошуку проаналізовані думки «всенародних учителів», які генерували й трансформували особистісно (об'єктивуючи довкілля) творчі начала служіння рідному краю, Кременчуцькому регіону, українській землі – є апіорним прикладом особистісної об'єктивації. У цих особистостях зупинився час (закарбувався), спричинивши безсмертя внаслідок їх інтенсивного мислення в напрямі «*ціль*» (за В.І. Вернадським), а отже їх індивідуальний профіль *співпав* із вселенською гармонією духу, виокремивши (проявив) у соціумі саме їх трудовий звитяг (досвід) й закарбувавши в ньому труд інших, дуже схожих на них – учителів – ретрансляторів людського доробку. Спробуємо відшукати в цих думках квінтесенцію нашої ідеї як певної соціокультурної традиції...

За *Г.С. Сковородою*, людина наділена мікрокосмом, що містить невичерпне багатство світу, пізнання навколишнього є пізнанням себе. Людина може відчувати себе щасливою за умови відкриття своєї власної природної схильності до діяльності, займаючись «сродним трудом». Закон природи, як самодостатній для людського блага, є всезагальний і відбитий на серці кожного, даний усякій істоті, навіть останній піщинці. Просвітницька стратегія базується на пізнанні довкілля як самого себе, на завданні школи служити людині, вихованні природних здібностей людини. *Смисл* людського існування вбачав у подвигів *самопізнання* з досягненням стану автаркії – душевної рівноваги [11; 12; 13].

Т.Г. Шевченко – всенародний учитель, серцем навчає невидимій природі – світовому розуму, правді, долі. Народність, на його думку, – «засіб патріотичного виховання молоді, прищеплення їй святого почуття любові до рідного краю, до українського народу» [8, с. 78].

А.С. Макаренко схилявся до формування особистісних якостей учня на засадах системи основних цінностей навчання й виховання молоді створенням випереджаючого виховання, реалізація якого забезпечується через *систему перспективних ліній* у вихованні й розвитку окремого індивіда та людського соціуму, що передбачає наявність знань, а також умінь, навичок і трудових орієнтацій по завершенні навчання – системи цілепокладання [11].

Для *В.О. Сухомлинського* питання виховання базувалися на принципах зв'язку екзистенціалізму та соціальної реалії, гуманістичних засад буття людини та її ролі й місця в системі соціальних зв'язків у суспільстві. Його школа – інститут *піднесення духовних сил особистості* працею на благо інших людей, де добро виховується добром, де панує принцип оберігання дитячого серця від болю й страждань, коли якнайвища демократична цінність розглядається *гордість, недоторканість*

особистої честі дитини, її власна думка, її особистий погляд на все, де існує гармонія духовного життя особистості, коли колектив ґрунтується на багатстві потреб суспільства та інтересів дитини [14].

Г.Г. Ващенко педагогічну діяльність розглядає як творчу, що має бути спрямована на *розвиток індивідуальної творчої особистості* дитини. Вибір педагогічної професії, на його думку, повинен бути педагогічним покликанням [11, с. 264–267].

На думку Ф.Т. Моргуна, навчання – це процес *створення нових духовних цінностей, сумарним виразом яких є слово*. Земля – це вічний епос, що пишеться всіма поколіннями кращих талантів – сродників. Для справи потрібні сподвижники, як повітря, як сонце – вони збуджують, втішають, облагороджують, дають гарний приклад людям у боротьбі за добро.

За І.А. Зязюном, світ життя – це світ Істини, Добра й Краси. Життєві досягнення учнів зумовлюються *напруженою працею саморозвитку* власних здібностей упродовж усього життя. Особистісна ініціатива та її самореалізація – рушійна сила життєвого поступу Людини. *Природа й Людина мають педагогічний талант* [4].

Автор освітньої технології «Довкілля» В.Р.Льченко на основі фундаментальних закономірностей природи – *збереження, спрямованості самочинних процесів, періодичності процесів* – прагне систематизувати знання з фізики, хімії, біології й внаслідок цього досягти створення у свідомості учнів цілісного «образу природи» [2, с. 140]. Її Концепція базується на аксіомі: *«освіта, яка веде до цілісності особистості... є необхідністю для людини й суспільства»* [6, с. 77–78].

Освіта ХХІ ст. поступово має ставати процесом, з допомогою якого людина і суспільство можуть повною мірою розкрити свій потенціал. Якщо людині розумній в еволюційному процесі біосфери відведене чільне місце, то вона мусить побачити певним чином побудований *світ як цілісність й помітити своє місце і роль*, зробити вибір на користь *ноосфери і відсахнутися від некросфери*. Нічого іншого, як користь, їй побачити не дано. У цьому зосереджується *нове розуміння ролі людини у світі – космічна*.

Отож і людство стане усвідомлювати себе глобально, цілісно, космічно. Опорою такого світогляду виступатиме людська *особистість, яка об'єктивується у біосферному регіоні, у своєму довіклілі, олюднюючи як навколишню природу, так і природу власної душі*. У свою чергу олюднене довіклілля – природа суб'єктивується, «заховуючи в людину» довіклілля, у її ДНК-ову сутність, організовуючи спорідненість, яка виховується впродовж особистісної життєдіяльності людини, впродовж віків.

Довкілля – середовище життя, з яким жива істота пов'язана обміном речовини, енергії, інформації, – постає перед дитиною не набором природних об'єктів, а як *цілісність* [7, с. 14–17]. Масштаби її будуть залежати від змісту освіти і майстра методу – педагога в широкому смислі.

Аналіз педагогічної спадщини теоретиків і практиків, витоки якої пов'язані з досліджуванним Кременчуцьким регіоном, указує на правило – певний педагогічний імператив – сукупний педагогічний вплив з боку даної території (регіону), який необхідно враховувати при побудові системи навчання як *принцип доброчинності для сукупної освітньої системи регіону*:

1) *Земля* – це вічний епос, що пишеться всіма поколіннями кращих талантів – сродників, це джерело невичерпного гуманізму. Життєве кредо вчителя – рух до захисту землі й природи.

2) *Довкілля* – *середовище життя*, з яким жива істота пов'язана обміном речовини, енергії, інформації. Пізнавай довкілля як самого себе, адже смисл людського існування в подвигіві самопізнання. Необхідно навчити сучасну людину управляти розвитком біосфери, при цьому змінити власну діяльність так, щоб це не виглядало стихійним впливом на природу, а мало конструктивний характер.

3) *Завдання школи* – служити людині, *відкривати в учнів свої власної природної схильності до діяльності*, виховувати природні здібності, займаючись «сродним трудом». Опановувати нову парадигму наукового знання й технології особистісно зорієнтованого навчання на засадах нероздільності педагогічної культури й любові до учнів.

4) *Навчання* є стимулом і мотивом учіння, є дієвим фактором життя тоді, коли обґрунтовує не лише наукові поняття й концентрує їх навколо законів, але й *формує життєву енергію* в напрямі головної ідеї «життя». Навчання – процес створення нових духовних цінностей, сумарним виразом яких є слово.

5) *Учіння* забезпечується впровадженням у навчання системи освітніх траєкторій – *перспективних ліній у вихованні й розвитку* як окремого індивіда, так і людського соціуму, що передбачає наявність знань, а також умінь, навичок і трудових орієнтацій.

6) *Система освіти* діє як *інститут піднесення духовних сил особистості* працює на благо інших людей, де добро виховується добром, де панує принцип оберігання дитячого серця від болю й страждань, коли як найвища демократична цінність розглядається гордість, недоторканість особистої честі учня, його власна думка, його особистий погляд на все.

7) Життєві досягнення учнів при цьому зумовлюються напруженою працею саморозвитку власних здібностей впродовж усього життя з розв'язанням суперечностей хибної паралельності знання й реальності.

Процес соціалізації регіонально-об'єктивованого навчання здійснюється неперервно зусиллями освітньої системи регіону з метою формування нових соціальних відносин в епоху піднесення особистості на шляху «*селекціонування соціальних інститутів*», – за П.Г. Кузнецовим [10].

За умов наукового встановлення і супроводу дифузної зони життя і мінерального світу біосферний регіон стає основою *цілісного проектування освітнього каналу*, забезпеченого системою освіти. Становлення системи профільного навчання регіону є процесом гармонізації розвитку геопростору, налаштуванням на резонанс людини і природи; навчально-освітній простір, що діє як система «ціль – засіб – результат», цьому сприяє найліпше. У процесі гармонізованого навчання людина, пізнаючи геопростір на тлі космосу, формує його ноосферне відображення у власній свідомості для організації господарської діяльності на даній території.

На черзі дня української системи освіти об'єктивно виникло:

- проектування майбутнього в складі триєдиної освітньої *мети-ідеалу* «соціальна держава – громадянське суспільство – екологічне мислення» має розпочинатися в умовах *системи освіти регіону* як суто природної території, де діє державний, регіональний і шкільний компоненти змісту освіти (академічна і прикладна складові);

- система освіти України повинна керуватися рамковим законом про освіту та регіональними освітніми конституціями, а шкільний компонент змісту освіти розробляється на засадах нормативних документів освітнього закладу, створеного і координованого громадою, в інтересах розвитку конкретної особистості;

- шлях освіти розпочинається як психолого-педагогічна проблема в нетрях особистості, протікає як поліморфізм інтересів (аморфні – широкі – стержньові) в напрямі можливостей їх реалізації в суспільній праці як профільність;

- початки пізнання зрощуються правильним зануренням особистості в природу, в життя – умовами екологічної стежини регіону з точками споглядання і вивчення довкілля з можливістю порівняння з ідеалом (мають тенденцію поглиблення навчального матеріалу, реалізують декомпозицію проблеми вдосконалення якості життя на засадах наукового вивчення методу);

- освітянське середовище розвивається за демократичним принципом, де діє дух законів, збалансованість усіх гілок влади на всіх рівнях організації, повага до особистості;

- ноосферна профільна освіта реалізує синтез природного та історичного процесу, враховує темпи формування глобальних демократичних суспільних відносин як синтез праці, розуму і наукової думки в інтересах цивілізації.

Щодо суспільства людей, мусить наступити час демократії – кооперації всіх його членів цілеспрямовано, посередництвом відповідної освіти – ноосферної, розвиватися в науково простежених лоціях еволюції природи і людської думки як синтез віри і науки. Ноосферна компонента освіти мусить пронизувати державні компоненти змісту освіти всіх країн світу, що демократично вибудовують земну цивілізацію. Саме такий

підхід до відбору змісту освіти на міждержавному рівні зrealізує принцип суспільної демократії...

Література.

1. Введение в теорию причинности следствий: когнит.-аналит. альманах в 7 томах. Т. 1.: Естественность причинности следствий / В.А. Ткаченко, К.В. Загородний, С.Н. Войт и др. – Днепр: ДУАН, Монолит, 2018. – 244 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Дорст Ж. До того как умрёт природа / Ж. Дорст / Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1968.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – 312 с.
5. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні / І. А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С. 3–5.
6. Клепко С. Ф. Інтегративна освіта і поліморфізм знання : [монографія] / С. Ф. Клепко. – К.-Полтава-Х. : ПОПОПП, 1998. – 360 с.
7. Концепція освітньої програми «Довкілля» (за ред. В. Р. Ільченко). – К. – Полтава : ПОППО. – 2003. – 133 с. (3б. наук. пр.).
8. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 80 с.
9. Москаленко П. Г. Навчання як педагогічна система : Основи теорії навчання : навч. посібник / Москаленко П. Г. – Тернопіль : ТДПУ, 1995. – 144 с.
10. Побиск Георгиевич Кузнецов : Идеи и жизнь. – М. : Концепт, 1998. – 119 с.
11. Сисоєва С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник / Сисоєва С. О., Соколова І. М. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.
12. Сковорода Г. С. Твори; [у 2-х т.] т. 1 / Григорій Сковорода. – К. : АТ «Обереги», 1994. – Т.1. – 528 с.
13. Сковорода Г. С. Твори; [у 2-х т.] т. 2 / Григорій Сковорода. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 480 с.
14. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1979. – 393 с.
15. Тоффлер А. Шок будущего / А. Тоффлер. – М. : АСТ, 2001. – 560 с.
16. Цуканов Б. Й. Час у психіці людини [монографія] / Б. Й. Цуканов. – Одеса : Астропринт, 2000. – 220 с.
17. Я верю в силу свободной мысли... : письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу; вступ. слово акад. В. С. Соколова // Новый мир. – 1989. – №12. – С. 204–221.

1.8. Гуманно-демократичний менеджмент первинного колективу на прикладі кафедри психології вищого навчального закладу

В.Ф.Моргун

У заклопотаній бджолі немає часу для скорботи.

Вільям Блейк

У наші бурхливі часи, коли розпадаються старі колективи, утворюються нові, коли стара бюрократія замінюється новою, загострюється проблема керівництва колективом. Особливо вона актуальна для первинної ланки (бригада, відділ, ланка, шкільний клас, університетська кафедра), оскільки таких колективів у державі найбільше. І обрати правильний стиль керівництва – завдання не з легких.

Якщо оглянути вертикаль влади в Україні – від керівників держави до керівників колективів низової ланки, то маємо принаймні, два «викривлених дзеркала» нашої демократії. По-перше, це ілюзія демократії у верхніх ешелонах влади, по-друге, ілюзія демократичної влади у керівників низових колективів, що мають власну печатку.

Перша ілюзія демократії (яка для топ-менеджерів країни не є ілюзією, бо більшість із них або самі олігархи, або – найманці олігархів) – це просто фіговий листок демократії, що прикриває безсоромну надексплуатацію олігархатом власного народу і надр України [3; 17]. Вона розвіюється трьома контраргументами: 1) ігнорування соціології; 2) відсутність повноцінного закону про місцеві референдуми; 3) відсутність виборів народних депутатів за відкритими списками, що дозволяє створити більшість із маріонеток олігархату.

Саме дефіцит цих основних механізмів демократії в державі стає такою актуальною проблемою, яка й виводить людей на Майдан.

Якось по телебаченню спостерігав фрагмент бесіди досвідченого психолога-практика однієї зі скандинавських країн. На питання журналіста – з якими проблемами найчастіше звертаються до неї клієнти, він відповів – мобінг, булінг.

Отже, *що до демократії в управлінні колективами низової ланки:* 1) керівництво закладу перебуває під чарами двох ілюзій – що його колектив керований і демократичний; 2) реальну владу, не розвіюючи цих ілюзій, часто захоплює «кухарат», але ця влада швидше охлократична і не налаштована на найкращі рішення. Тому, навіть не маючи великої соціології цього ганебного явища в Україні, можемо сміливо припустити, що і в нас однією з найактуальніших проблем для звернення по психологічну допомогу є мобінг-булінг-цькування, яке не має нічого спільного з демократичним управлінням.

Дефіцит демократичних механізмів реалізації влади в суспільстві (вибори кандидатів у депутати за закритими списками, відсутність закону про місцевий референдум, ігнорування соціологічних моніторингів тощо)

ведуть до Майдану, де пряме мирне народовладдя межує, на превеликий жаль, із... бунтом, революцією та громадянською війною [3; 16; 19].

Розглянемо тепер проблему демократизації управління в рамках «керівник – народовладдя трудового колективу» на рівні організацій низової ланки [6; 11; 17]. Мобінг (від англ. *mob* – юрба), за німецьким індустриальним психологом Хайнцем Лейманном [24], – форма психологічного тиску, зниження авторитету, що включає систематично повторюване вороже поводження одного або декількох людей, спрямоване проти іншої людини з метою її виключення з колективу, звільнення з роботи «за власним бажанням» тощо.

Слід відрізнити справжній мобінг від уявного. *Справжній* – має найрізноманітнішу мотивацію: від заздрощів, ревнощів, помсти до об'єктивної необхідності скорочення штату, і тоді може виникнути бажання зацькувати людину до заяви за власним бажанням. *Уявний (вигада-ний) мобінг* має індивідуально-психогенне походження. Він спричинений, як правило, неадекватним сприйняттям критичних зауважень із боку керівника чи колег. Людина, яка заслужено отримала побажання щодо усунення помилок у власній діяльності, замість роботи над собою, може хибно уявити, що її цькують, переслідують, виживають із колективу [5; 21; 24].

Можна навести приклад – як на одній із кафедр «мобінгонули» трьох викладачів: молодого доктора наук (?!), кандидата наук, заступника декана (?!), старшого викладача. Всі троє мали законне право залишатися, але всіх трьох мобінг, очолюваний завідувачем, «довів» до звільнення з кафедри «за власним бажанням».

Яскравим прикладом дитячого мобінгу-цькування є фільм Ролана Бикова «Опудало» («Чучело») з молодю Христіною Орбакайте в головній ролі. Слід схвалити, що у Верховній Раді України розглядається законопроект про покарання за дитячий булінг у школах, але проблема набагато ширша і гостріша. Варто було б надати проблемі мобінгу в колективах широкого суспільного значення (без вікових обмежень), в якій дитячий булінг розглядався б лише як один із аспектів.

Конструктивною альтернативою авторитарного та охлократичного стилів керівництва виступає гуманно-демократичний менеджмент як у державі [3; 7; 17; 19], так і в первинних колективах [2; 6; 11; 19; 20; 22].

Метою даної глави, користуючись біографічним методом, методами інтроспекції, експертів та включеного спостереження, є розв'язання двох завдань:

- 1) дати психологічний аналіз досвіду гуманно-демократичного керівництва як життєвому методу групової психологічної роботи (на прикладі менеджменту кафедри психології ПНПУ імені В. Г. Короленка);

- 2) дати психологічний аналіз проблемі підсилення психологічної культури гуманно-демократичного стилю керівництва у випадку його

деформації (на прикладі менеджменту кафедр психології різних закладів країни).

У будь-якій професії, викладача вищої школи, зокрема, існує три шляхи кар'єрного зростання: посадове, наукове і кваліфікаційне. Посадове складається з асистента, старшого викладача, доцента, професора, завідувача кафедри, декана, ректора, міністра освіти. Наукове зростання визначається науковими ступенями (магістр, доктор філософії, доктор наук) та вченими званнями (доцент, старший науковий працівник, професор, член-кореспондент академії наук, дійсний член академії наук). Кваліфікаційне зростання вимірюється категоріями, розрядами працівника у числовому вимірі. Частіше за все, вони взаємно обумовлені, але не завжди. Наприклад, асистент, який захистив дисертацію доктора наук, не будучи навіть доцентом, може стати завідувачем кафедри. Або працівник найвищої кваліфікації, який відмовляється і від посадових, і від наукових титулів (див. докладніше: Р. Шарма, «Лідер без титулу», К., 2017).

У психограмі (вимоги професії до якостей професіонала) викладача вищої школи, який претендує на менеджерську посаду завідувача кафедри, окрім фахової компетентності велику роль грає гуманізм, демократизм людини [2; 7; 8; 10; 19; 20; 22;]. Проілюструємо нижче досвід демократичного стилю управління кафедрою психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, якого намагався дотримуватися автор протягом 32 років (із 1980 по 2012). Скористаємося для цього методом описової психології – автобіографічної інтроспекції, методами включеного спостереження та незалежних експертів.

Відносини у первинному колективі кафедри: співпраця чи «службовий роман»? Основною ознакою колективу (на відміну від натовпу, банди, мафії тощо) є триєдність інтересів, – особистого, колективного й державного. Таким чином, перший етап утворення колективу пов'язаний із спільною просторово-часовою орієнтацією або на папері (так звана умовна «група-список»), або в реальності (так звана «дифузна група» – наприклад, черга в крамниці, вболівальники на стадіоні тощо).

Наступним етапом колективотворення є поява «групи-асоціації», коли після знайомства між членами групи виникають симпатії або антипатії і з'являється формальний лідер групі. Американський соціальний психолог Дж. Морено [18] надавав виключного значення міжособистісним стосункам у групах і запропонував метод соціометрії, за допомогою якого можна виявляти популярних «зірок» і непопулярних «знехтуваних» членів колективу. Тому в первинному колективі може виникнути велика напруга у випадку, коли керівник призначається вищим керівництвом і не є (або не стає) неформальним лідером. Тут важливо, щоб керівник був представлений колективу уповноваженим вищого керівництва (не вини-

кає негативного образу «самозванця») і щоб був наданий час для прояву його здібностей та завоювання авторитету.

Втім, А. С. Макаренко [9], наприклад, заочно полемізує з Морено, коли застерігає педагогів від гонити за любов'ю дітей. Для ефективної роботи достатньо взаємоповаги і бачення завтрашньої радості вихованця, проміжної і віддаленої перспективи розвитку його особистості.

Навіть у такій справі, як сімейне життя, де почуття кохання, здавалося б, найголовніше, час може призводити і до втрати кохання, а часто, на жаль, й до розлучень. Тобто кохання не є єдиним і достатнім гарантом довготривалої успішної взаємодії.

Монополія демократії чи анархо-диктаторський плюралізм?

Спираючись на ці принципи, діяв і автор, очоливши кафедру психології у 1980 році. Час створення кафедри співпав із плануванням на п'ятирічку. Вирішено було гуртувати кафедру колективним плануванням спільної наукової роботи.

Разом застосували схему «мозкового штурму» (враховано також методика колективних творчих справ за Макаренком або Івановим):

1) запропоновано кожному члену кафедри подати свою тему і своє бачення загально кафедральної теми;

2) проведено колективне обговорення запропонованих варіантів і обрано загально кафедральну тему, яка може об'єднати всіх, не відхиливши жодної індивідуальної теми. Такою темою виявилася «Проблема періодизації розвитку особистості в ході життя»;

3) заступник завідуючого кафедрою з науки звів теми до купи, а завідувач кафедри відредагував і завізував до друку.

Наступним етапом у створенні колективу є поява структури управління, а також виникнення певних норм, правил взаємодії, системи винагород за успіхи і санкцій за порушення норм колективу. На цьому етапі колектив досягає рівня «корпорації», яка має два напрями поступу – негативний (мафіозна структура, яка переслідує антидержавні інтереси) чи позитивний – справжній колективізм (команда!) з, нагадуємо, триєдністю інтересів: особистості, колективу й держави, коли виникає «ціннісно-орієнтаційна єдність» членів колективу (за академіком А. В. Петровським).

Першу проблему – структура управління кафедрою – вирішуємо таким чином: усіх членів кафедри за правилом консенсусу (взаємної згоди) призначаємо заступниками завідувача з певних видів роботи. Ветерани кафедри посідають найбільш відповідальні посади. Тут діє «правило гарного сантехніка»: гарний сантехнік той, який нічого не робить, бо у нього крани... не течуть. Так і керівник повинен працювати в останню чергу, а коли вже працює, то – зразково. Крім того, вдається уникнути іміджу «одноосібного диктатора» і підвищити персональну відповідальність кожного члена колективу.

Про важливість норм, традицій і ритуалів для колективного життя відомо всім. Але деякі питання в епоху перемоги демократії над тоталітаризмом слід уточнити. Давайте поміркуємо, який стиль керівництва найкращий: непередбачуваний, анархічний («потуральний»), демократичний, авторитарний, автократичний (диктаторський)? І який – найгірший? Якщо на перше запитання відповісти легко (найкращий, звичайно, демократичний), то на друге – набагато складніше. Насправді відповідь буде дещо несподіваною: не існує найгіршого стилю керівництва, всі стилі необхідні у житті за певних обставин, а узагальнена назва такого інтегрованого стилю – гнучке керівництво.

Дійсно, якщо керівник хоче перевірити критичність і вольові якості підлеглих, то може застосувати непередбачуваний стиль. Самостійність (самоврядування колективу) перевіряється анархічним стилем. Маєте час – застосовуйте демократичний стиль. Маєте безвідповідальних чи некомпетентних підлеглих – вимушені вводити елементи авторитарності (директивності) в управління; трапилася аварія (пожежа, потоп...) – негайно застосовуйте диктатуру і невідкладно рятуйте людей та приміщення.

Як зробити «моє» рішення – «нашим», а «наше» рішення – «моїм»? Без сумніву, за звичайних обставин повинен переважати демократичний стиль керівництва. Його основними проявами є:

- залучення до прийняття рішень усіх членів колективу (найкращою тут є схема «мозкового штурму»: 1) індивідуальні пропозиції; 2) колективне обговорення; 3) підсумковий аналіз, під час якого обирається краще рішення або узагальнюються існуючі);

- під час колективного обговорення перше слово надається наймолодшим, недосвідченим, найновішим членам колективу (щоби зняти спокусу «згоди з авторитетами»), а керівник підсумовує дискусію і пропонує рішення, яке найближче до консенсусу (згоди всіх);

- ротація доручень у колективі повинна враховувати здібності та бажання кожного члена колективу, десь раз на рік ставиться питання про можливі зміни доручень;

- система заохочень: особиста подяка, подяка у протоколі засідання, подяка в індивідуальному плані, у наказі по закладу, премія, грамоти, звання, підвищення у структурі посад тощо;

- система покарань: зауваження усне, зауваження, догана, штрафи, компенсації, непроведення за конкурсом чи за контрактом тощо.

Все це повинно робитися гласно, а не «зашагунково». І якщо член колективу підтримав свого колегу, наприклад, у якомусь заохоченні, то дуже незручно буває чути від нього «поливання брудом» на адресу заохоченого колеги в кулуарах. Не краще виглядає і «кулуарний захист», коли принижують публічно, а вибачаються без свідків. Таким людям варто порадити сходити на каяття до батюшки або на прийом до психотерапевта.

Гадаю, що не помилюся, якщо скажу, що напруга в наших колективах виникає не лише в силу економічних негараздів. Ми починаємо збиратися на вуличних мітингах ще й тому, що перестали збиратися на виробничих, партійних, профспілкових зборах, на політгодинах, на методологічних, теоретичних та методичних семінарах тощо. Водночас пишаємося, що в нас «перемогла» демократія (!?).

Конфлікти – це двигуни чи гальма прогресу? Можна виділити три основні групи конфліктів у колективі. Ділові (або інтелектуальні) – це суперечки з приводу цілей, засобів, способів, предметів та результатів діяльності, контролю, корекції та оцінки колективної справи. Соціальні (міжгрупові, озброєні тощо) – це суперечки між формальними та неформальними групами у колективі (наприклад, міжстатева ворожнеча у шкільному класі, «дідівщина» в армійських первинних колективах тощо). Міжособистісні (або моральні) – це суперечки у поглядах на добро і зло, обов'язок і совість у взаємовідносинах між окремими членами колективу (психологічна несумісність). У реальному житті ці конфлікти важко роз'єднати, бо вони тісно переплітаються і взаємно переходять один в інший.

Якщо ділові і соціальні конфлікти долаються методикою «мозкового штурму», відкритим конкурсом ідей, паралельним змаганням (як, наприклад, у двох братів Юінгів із фільму «Даллас», батько яких у заповіті запропонував очолити компанію тому з братів, хто за рік краще керуватиме її половиною), то міжособистісні конфлікти мають глибшу природу і часто не можуть бути навіть до кінця усвідомленими.

На цей випадок слушними можуть стати рекомендації головного психолога радянських космонавтів Леонова, який розглядав варіанти дії підлеглого в ситуації конфлікту з самодуром-начальником. По-перше, можна спробувати звільнити начальника (але він швидше звільнить вас), по-друге, звільнитися самому (але робота вас задовольняє), по-третє, уявіть себе трохи психотерапевтом, а начальника трохи своїм клієнтом, тож, як кажуть у народі – «на хворих не ображаються».

Мав досвід міжособистісного конфлікту з високопосадовою пані, якій «доброзичливіці» донесли, що автор допомагає академіку НАПН України «переманити»(!) її аспіранта. Насправді, пані сама попросила, аби автор дав координати аспіранту для консультацій із академіком.

Обструкція пані (і вона теж!) коштувала автору звання члена-кореспондента АПН України, для якого у другому турі голосування, хоч автор і лідирував, не вистачило 3 голосів. Але і після повернення з Києва, бруд на мою адресу не припинився. І... ніяких дій із мого боку.

Якось до мене підходить її «гонець» із питанням – чому я не захищаю свою гідність і не відповідаю на наклепи пані?

– А я захищаю, але у... розумовій формі, за П. Я. Гальперіним.

– Як це?

– Просто, подумки бажаю, щоб те що пані робить для мене, робили для пані, її дітей і онуків усі інші люди.

На другий же день пані «випадково» мене перестріла і вибачилася за непорозуміння. Дійсно, аспіранта ніхто не переманював, кандидатська дисертація під її керівництвом була захищена вчасно.

Автор був свідком повчального діалогу, який відбувся між відомими педагогами – розробником ідеї шкіл-комплексів Михайлом Щетиніним (згадаймо його книгу «Объять необъятное») та Героєм Соціалістичної Праці Іваном Ткаченком, директором Богданівської школи, що на Кіровоградщині. Ткаченко звертається до колеги з питанням: «Ти знаєш, чому тебе звідусіль звільняють із посади директора школи, а мене всюди шанують?». І сам відповідає: «Тому, що ти свої виступи починаєш:

– Я, в моїй школі..., – Ми в нашій школі..., – і це фатальна помилка.

А я починаю інакше:

– На виконання ваших рішень ми у нашій школі здійснили... Відчуваєш різницю?»

Дейл Карнегі радить уникати конфліктів, а його опонент Еверетт Шостром – навпаки, йти на конфлікт, але робити це цивілізовано. Філософ Сократ, батько «сократичної бесіди», радить починати дискусію з того, щоб повністю погоджуватися з опонентом, а вже потім поступово і непомітно переконувати його у протилежному. Микола Гоголь у «Правилах життя в мирі» настроєний більш рішуче: «Ми покликані в світ на битву, а не на свято: святкувати перемогу ми будемо на тому світі. Тут ми повинні мужньо, не падаючи духом, боротися...».

Таку послідовність розв'язання конфлікту радять Василь Сухомлинський та соціальні психологи, що займаються конфліктами:

1) якщо провокують конфлікт із вами, спочатку зробіть вигляд, що не помітили; якщо не помітити неможливо, то прокоментуйте ситуацію в стилі «нічого особистого» із приписуванням ініціаторові конфлікту гарного мотиву (Сухомлинський, наприклад, так прокоментував пропажу кольорових олівців на уроці малювання:

– Той, хто взяв олівці, вочевидь, їх не має, тому він намалює своє завдання і поверне олівці власнику. Що і було зроблено вдячним крадієм! Тут, підкреслимо, Сухомлинський, використовуючи ще й «метод вибуху» – перевиховання під час одного педагогічного епізоду – за Макаренком, досягає безрецидивного виправлення малого винуватця!);

2) якщо провокація конфлікту повторюється, то необхідна приватна відверта розмова з незадоволеним (порушником, конфліктуючим) у невимушених обставинах;

3) розмова з людьми, яких поважає конфліктуючий (з його референтною групою);

- 4) офіційне роз'яснення ситуації у первинному формальному колективі;
- 5) вихід на начальника і раду вищого підрозділу;
- 6) вихід на керівника і раду закладу;
- 7) вихід на державні органи влади;
- 8) апеляція до суду (третя влада), преси (четверта влада) тощо (іноді ці пункти можуть мінятися місцями або вживатися паралельно).

У високій ефективності прийому «проекції (приписування) гарного мотиву» (див. вище п. 1) автор міг переконатися у конфлікті, який назрівав із керівником ЗВО. За статутном Української асоціації Антона Макаренка її президентом є ректор ПНПУ імені В. Г. Короленка. Макаренкознавці університету щороку 13 березня проводять міжнародні макаренківські конференції, які один із ректорів-президентів... ігнорував (у силу різних обставин).

Але замість критики із загрозою конфлікту, два роки поспіль у звітах про конференції автор... дякує за «ініціативу» та «участь» керівника у їх проведенні. На третій рік (і всі роки поспіль його ректорства) 13 березня персональне авто доставляло лідера Полтавського педагогічного для покладання квітів до бюсту великого педагога в с. Ковалівка під Полтавою і участі в конференціях!

Як зробити, щоб «вовки» (начальники) були ситі, «вівці» (підлеглі) були цілі, і, водночас, не підставитися самому під «ікла» перших і «роги» останніх? У випадку, коли вас «підставляють» зверху, тобто вашими руками, наприклад, вирішують долю іншої людини, а ви з цим не згодні, найкращий спосіб – уникнути виступів або навіть уникнути присутності на відповідних засіданнях. Інакше вас можуть зробити «цапом відбуйвалом» і підлеглі (які можуть на вас скаржитися), і начальники (які можуть на знак «подяки» вас звільнити під тиском КРУ, преси, скарг підлеглих тощо). Цей спосіб дій годиться і для ситуації, коли вас мимоволі роблять основним опонентом у конфлікті (підставляють «знизу»).

Приклад: працівник через голову керівника первинного колективу безпідставно критикує старшого начальника. Після перших трьох етапів розв'язання конфлікту результатів жодних, крім того, що акцент безпідставної критики зміщується з начальника на керівника первинного колективу. Підходить термін конкурсу працівника. Керівник не з'являється на збори первинного колективу, щоб своєю присутністю не тиснути на колектив. Колектив виказує працівнику все, що про нього думає, але рекомендує на конкурс. На конкурсну раду керівник теж не з'являється, але працівник «обливає брудом» відсутнього керівника. Виступ був настільки абсурдним, що дискредитував самого носія цього бруду, і конкурсна рада не обрала його на наступний термін, а у позиції «критикана» після такого виступу розчарувалися навіть його палкі прибічники.

Золоте правило для керівника, проти якого конфліктують – не перевищувати самооборону. Друге правило – конфліктувати по ділу, а не проти особистості. Третє правило: критикуй – сам-на-сам, а хвали – прилюдно. Четверте: вмій пробачити, не мстися, не карай двічі за одну провину. Святкові чаї теж дозволяють через жарт, епіграми, посвяти знімати напругу в колективі.

Що робити з керівною посадою: утримувати чи позбуватися її?

Важливою проблемою у колективі є турбота про зростання кваліфікації його членів. Тут для всіх повинні бути рівні можливості. Посади і матеріальне заохочення залежить від рівня кваліфікації і стажу роботи. Креативним працівникам необхідно створювати умови для творчості (зменшення навантаження, відпустки, стажування тощо) з урахуванням думки колективу.

Керівник відповідає також за справедливий розподіл чорнової роботи, ведення документації та інтелектуальної праці. За більший внесок в одні види роботи слід зменшувати інші види.

Щодо контролю, то, наприклад, в освіті є прихильники таємничого інтимного процесу навчання, але є і другий варіант. У школах О. А. Захаренка [1] і Ш. О. Амонашвілі всі уроки оголошені відкритими для інших вчителів, батьків, дідусів, бабусь тощо. Завідувач кафедри теж може оголосити всі свої заняття відкритими і просити зробити це всіх своїх колег. У випадку відмови, він має два контрольних відвідування на рік для кожного викладача. Мета – не інспекція, а взаємодопомога.

Керівництво за конкурсом і контрактом. Під час завершення чергового конкурсу, а тепер контракту, звертався до колективу й керівництва з однією пропозицією: готовий піти з завідування за першою вимогою. За 32 роки вимог... не надходило. Правда, керівництво запропонувало: якщо за 5 років завідувач кафедри не захистить докторську, то його слід міняти. Це слухна пропозиція, але якщо й захищу таки докторську, то не тому, щоб триматися за якусь посаду, а тому, що колись же треба її, нарешті, захистити.

Яку вертикаль пошуку свого рівня некомпетентності обрати керівнику: міністерську чи академічну? Найвищі етапи розвитку колективу – це рівень власне колективу і рівень розширення колективу. Це коли за успіхи керівнику пропонують вищу посаду або інші колективи бажують приєднатися до того, який дійсно став колективом, чи запозичують його досвід (згадаймо знаменитий переїзд колонії Макаренка із Ковалівки під Полтавою до Куряжу під Харковом; до речі, був період, коли кафедра педагогічної майстерності «приєдналася» не до інших педагогічних кафедр, а обрала нашу кафедру психології!). Але найважливішим є момент саморозвитку колективу, який не зупиняється у поступі, а досягає нових і нових цілей (згадаємо про два типи професійного зростання: посадове і кваліфікаційне, яке можливе на одній і тій самій посаді). Для кафедри психології, зокрема, такими цілями були: виконання госпдоговірних тем

(на замовлення таких потужних підприємств Полтащини, як Полтаванафтогазгеологія, Полтавський турбомеханічний завод, Кременчуцький автомобільний завод), виконання теми ЮНЕСКО з профорієнтації, забезпечення спеціальності «профорієнтація», підготовка програм для спеціальності «психологія», а зараз і на перспективу – забезпечення її посібниками та методичними розробками.

Сприяв у вступі до докторантури доцентам кафедри В. В. Коліньку та Т. А. Устименко. За підготовку та консультування 5 кандидатів наук (медичних – 1, педагогічних – 1, психологічних – 3) автор на посаді завідувача отримав звання професора кафедри психології і підготував ще трьох кандидатів наук.

Друга частина глави буде присвячена випадкам невдалого менеджменту, його деформаціям та способам їх корекції. Автор знайомився з ними методом експертів, коли брав участь у конференціях, експертних комісіях, на захистах дисертацій – під час спілкування з колегами у різних регіонах країни: від Львова до Донецька, від Харкова до Сімферополя. Авторський аналіз цих випадків може бути цікавий як завідувачам-початківцям, так і досвідченим керівникам кафедр психології – у порядку обміну досвідом.

Не будемо «відкривати Америку» і запропонуємо не тільки власні прийоми гуманно-демократичного менеджменту керівника, а залучимо до аналізу стилю керівництва систему правил толерантності (за Б. Шефером [23]), у модифікації за авторською багатовимірною структурою особистості [13].

Скористаємося також прийомом відомого психіатра і психотерапевта, автора позитивної психотерапії, Н. Пезешкіана, який у своїх східних історіях дає порівняльний психологічний аналіз невдалого і вдалого розв'язання ситуації. Наприклад, «Сон падишаха» (із книги «Торговець і папуга. Східні історії в психотерапії»):

Падишаху наснився поганий сон: наче, злізла шкіра, все тіло кропить і болить. Він прокинувся в холодному поту і не може заснути. Для заспокоєння велить челяді викликати тлумача снів.	
Тлумач-1 вислухав скаргу падишаха і сказав: поганий сон віщує про те, що помруть всі його родичі. Падишах упадає в стан афекту, звелєє відрубати тлумачеві голову й покликати другого тлумача.	Тлумач-2 сказав: чудовий сон віщує про те, що падишах матиме хороше здоров'я, проживе довго-довго і переживе всіх його родичів. Падишах заспокоївся, віддячив тлумача гаманцем золотих і швидко заснув.

Зазначимо, що в підсумку обидва кваліфіковані фахівці дали тотожне тлумачення сну: про смерть родичів падишаха. Що ж тоді спричини-

ло такі полярні наслідки в діях останнього? Саме «психологічний мікроклімат» у стосунках, який був проігнорований тлумачем-1, що довело падишаха до неконтрольованого стану афекту, і забезпечений тлумачем-2, що угальмувало кошмар і заспокоїло падишаха. Назвемо перший варіант розв'язання «*стресовим менеджментом*», що погіршує мікроклімат у стосунках (у таблиці – ліворуч). Другий варіант – «*гуманно-демократичним менеджментом*», що, навпаки, мікроклімат покращує (у таблиці – праворуч).

Попередня установка на толерантність до людини (правила 1-3).

1. *Завжди звертайтеся до благородних почуттів і мотивів людей. Кожному приємно, коли його вважають порядним і чесним. Якщо ви бажаєте, щоб людина змінилася на краще, обходьтеся з нею так, як наче вона вже володіє хорошими якостями. У цьому випадку вона буде докладати всіх зусиль, аби не розчарувати вас (5). (Тут і нижче в дужках дана нумерація правил за Б. Шефером [23]).*

2. *Спробуйте все оцінювати з точки зору іншого чоловіка. Індіанці говорять у таких випадках: «Пройди мило в мокасінах друга». Постійно аналізуйте, чим пояснюється його поведінка. Все зрозуміти – це значить все пробачити (14).*

3. *Учіться дивитися на світ очима іншої людини. Частіше запитуйте себе: «Чого їй насправді хочеться? Чим я можу їй допомогти?» (21).*

<p><i>Ситуація 1. На кафедру психології одного із ЗВО країни для успішного проходження акредитації завідувачем було запрошено двох докторів наук (позначимо їх як Д-1 та Д-2), і отримана їх згода.</i></p>	
<p><i>Стресовий менеджмент. Після призначення Д-1 на посаду завідувача він рве всі домовленості, влаштовує справжній мобінг (цькування) проти Д-2 і доводить його до рішення не тільки не йти на кафедру, але й покинути університет. Ректор, аби зберегти доктора наук, вимушений відкрити іншу кафедру психології на іншому факультеті й запропонувати Д-2 посаду завідувача. Після розподілу кафедр Д-1 звернувся до екс-завідувача з питанням: «Ви ж переходите на нову кафедру?». «Але якщо до доктора Д-2 ще і професор перейде на нову кафедру, то Ви готові й магістратуру передати їй?» – спитав професор у відповідь. Виявилось – про це якимось чином не подумали. Професора лиши-</i></p>	<p><i>Гуманно-демократичний менеджмент. Якби соціометричні відчуження Д-1 (проти Д-2 і професора) були вчасно доведені до керівництва, то психологічно лагідне рішення полягало б в тому, аби... поміняти завідувачів місцями. У такому випадку Д-1 мав би три позитивних наслідки одночасно: (1) посаду зав. кафедри, (2) на яку відібрав би тільки від-</i></p>

ли на його кафедрі додатком до магістратури. Слід зазначити, що мобінг проти Д-2, в який Д-1 втягнув і кафедру, мав наслідком «ефект бумеранга»: якщо можна так цькувати доктора Д-2, то чому не можна цькувати докторів узагалі, зокрема, і Д-1? «За ким б'є дзвін? Він б'є за тобою», – справедливо зауважив Е. Хемінгуей. Але до чергових виборів було ще 5 років, тому це слушне застереження американського класика літератури не згадали.	даних йому людей (чотири особи легко б знайшлися) і (3) обійшовся без непотрібних йому доктора Д-2 і професора.
---	---

Толерантність у взаєминах із людьми (правила 4-20). Зустріч (правила 4-10). 4. *Посміхайтесь. Ніхто так не потребує вашої посмішки, як людина, якій у даний момент зовсім не хочеться посміхатися (19).*

5. *Звертайтеся до людини, називаючи її тільки повним ім'ям. Це ознака поваги до неї. Кожному більше подобається чути своє повне ім'я, ніж скорочене, ще гірше прізвисько (20).* (Це правило, зауважимо, не стосується близьких людей, що, навпаки, можуть образитися на «офіційне» звернення повним ім'ям і оцінювати його як певне відчуження. – В.М.).

6. *Не скупіться на компліменти оточуючим (24).*

7. *Частіше робіть подарунки, навіть без усякого приводу. Виявіть творчий підхід, аби принести людям радість. Чим різноманітніші ваші подарунки, тим більше людина буде впевнена, що ви думаєте про неї (6).*

8. *Говоріть якомога менше. Дайте іншим шанс виговоритися і будьте уважним слухачем (11).*

9. *Не перебивайте тих, хто говорить, навіть тоді, коли вам здається, що вони не праві. Вони не будуть вас слухати, поки не висловляться (13).*

10. *Уважно спостерігайте за людьми. У цьому випадку ви скоріше помітите їх добрі справи, тоді ваша похвала виявиться обґрунтованою й не буде виглядати як лестощі (4).*

Ситуація 2. Заступник із наукової роботи готує звіт. Зав. кафедри одного із ЗВО не чекає проекту звіту, а особисто бере участь у його підготовці.	
Стресовий менеджмент. Професор кафедри подає до звіту бібліографію 4-х монографій і посібників. Зав. просить подати підтвердження. Професор передає копії титульних сторінок, змістів і текстів своїх глав. Зав. вимагає подати оригінали	Гуманно-демократичний менеджмент. Якщо керівника зацікавив оригінал якоїсь книги, то краще попросити її подивитися (почитати) у

книг (?!). Після перегляду оригіналів у звіт допущено... тільки 1 монографію (?!). Три праці відхилено з вердиктами зава: «замалі», «самопальні» (?!). На питання до відповідального за науку, чи знає про такі обмеження проректор із наукової роботи? – відповіді не надійшло, але ж зав. звелів вилучити (?!). Довелося професору самому звертатися до проректора з наукової роботи, який порадив заву не займатися «самодіяльністю» на шкоду кафедрі, факультету й університету і повернути праці науковця у звіт.	господаря самому. Під час звіту з науки («не скупіться на компліменти оточуючим», за Шефером) слід висловити подяку професорові за вагомі досягнення в солідних наукових виданнях (монографіях, посібниках) і побажати, аби у наступних колективних працях його глави були більшими.
--	--

Толерантність як заохочення до конструктивної співпраці (правила 11-14). 11. *Виявляйте щирий інтерес до людей. Вчиняйте у відповідності до девізу: цікавтеся людьми – замість того, аби викликати інтерес у них. Демонструйте свою готовність допомогти людям (18).*

12. *Пропонуйте – замість того, щоби віддавати накази. Таким чином ви зможете налагодити співпрацю, не провокуючи спротиву (9).*

13. *Переконайте людину повірити, що ідея належить їй. Якщо ідея хороша, то не має значення, хто висловив її першим. Кожному хочеться відчувати, що він діє за власним розумінням. Море головніше будь-якого джерела, тому що знаходиться нижче нього (12).*

14. *Дайте людині відчувати власну значущість. Замість того, щоби виставляти ваші сильні сторони, визнайте свої слабкості. Якщо ви хочете нажити собі ворогів, демонструйте їм свою перевагу. Якщо ж ви хочете отримати друзів, то визнайте перевагу за ними (7).*

Ситуація 3. На ректораті одного із ЗВО зауважили, що на ряді кафедр, серед яких і кафедра психології, видано мало монографій, підручників. На засіданні кафедри зав. повідомив новину так: ми нічого не видали в цьому році (чи забув, що видано дві книги, чи не забув...?!), тому всім викладачам, які подали свої глави до посібника, що став «притчею во язицех», за редакцією професора (бо затягнувся аж на 5 років), треба надіслати доценту, який, дякуємо йому, погодився негайно підготувати посібник до друку.	
Стресовий менеджмент. Розглянемо дві ситуації. 3.1. Професор взяв слово і уточнив, що в цьому році кафедра видала дві солідних праці: хрестоматію (в якій зав. є рецензентом) та збірник наукових праць за матеріалами конференції	Гуманно-демократичний менеджмент. Зав. телефонувє редактору посібника і цікавиться станом справ.

<p>(в якому зав. є співредактором і автором).</p> <p>Зав.: Замість подяки про підказку за видані праці, говорите: Ваш збірник (співредакторами якого є також ректор, проректор по науковій роботі та декан!?) нікому не потрібен (?!), нам треба монографії та посібники. (Заради червоного слівця не пожалієш і... ректора).</p> <p>3.2. Щодо редакції посібника, то професором розроблена його концепція, складено зміст, залучена велика кількість авторів із членів кафедри; затримка пов'язана з тим, що дехто з авторів проігнорував вимоги до оформлення своєї глави і зволікає з переробкою матеріалу.</p> <p>Зав.: негайно здавайте глави доценту, будемо видавати, як є (?!).</p> <p>Професор написав ще вступ і передав текст посібника доценту. Зав. переставив главу професора, скоротив список джерел (вилучивши, зокрема, майже всі посилання авторів на свої праці!?) і... поставив себе редактором.</p> <p>(Чи буває рейдерство в науці?)</p>	<p>На питання, чи погоджується професор, враховуючи ситуацію що склалася, негайно подавати посібник до друку, отримує відповідь – «Ні». Тоді приймається узгоджене рішення про нового редактора (співредактора) і передачу матеріалів для доцента до друку.</p>
--	--

Толерантність із метою профілактики негативних станів і стосунків (правила 15-20).

15. *Із розумінням ставтеся до того, що час від часу оточуючі можуть бути роздратовані. Сердитість дуже часто сигналізує про те, що людині потрібні допомога і увага. Виявіть до неї співчуття, якого вона потребує (10).*

16. *Давайте людям завжди можливість зберегти своє обличчя. Ніколи нікого не принижуйте і не висміюйте. Не переймайтеся чужими помилками (2).*

17. *Якомога менше критикуйте людей. Критика повинна стосуватися вчинків людини, але не її самої. Всіляко показуйте, що ви ставитеся до неї по-доброму і бажаєте їй допомогти. Ніколи нікого не критикуйте письмово (6).*

18. *Якщо вам заперечують, стримайте свої емоції. Спочатку вислухайте людину. Знайдіть у її висловах моменти, по яких ви дотримуєтеся однакової думки. Будьте самокритичні. Пообіцяйте людині подумати над тим, що вона сказала, і подякуйте їй (17).*

19. *Ніколи не намагайтеся довести свою правоту. Навіть якщо ви розумніші, не показуйте цього. Погодьтеся, що ви, можливо, помиляєтеся. Це зразу позбавляє ґрунту будь-яку суперечку (15).*

20. *Умійте пробачати. Не будьте злопам'ятні (23).*

<p><i>Ситуація 4.</i> Досвідчений доцент кафедри психології одного із ЗВО, який має одноосібний посібник із грифом МОН України і сумлінно виконує обов'язки відповідального за наукову роботу, впав у немилість зава.</p>	
<p><i>Стресовий менеджмент.</i> На засіданні кафедри зав. оголошує про необхідність ротації заступника з наукової роботи на юного асистента, який щойно захистився під керівництвом зава.</p> <p>Один із доцентів, вловивши, що пропозиція застала всіх, крім юного асистента, зненацька, запитав про причини ротації.</p> <p>Пауза... Питання зава до досвідченого заступника з наукової роботи: Ви скільки років виконували це доручення?</p> <p>Доцент: вісім років.</p> <p>Зав.: це ж такий довгий термін, що і... втомитися можна (?!).</p> <p>Пауза... від такого вмотивування. Але, як слушно зауважують одесити і класик психології О. М. Леонтьєв: «мотив» і «вмотивування» – це дві великі різниці.</p>	<p><i>Гуманно-демократичний менеджмент.</i> Завідувач кафедри запрошує свого заступника з наукової роботи до розмови, дякує йому за плідну багаторічну працю (представляє до грамоти, висловлює подяку із записом до трудової книжки тощо) і пропонує зайняти менш клопітку посаду на кафедрі, вибравши її з низки вакансій (враховуючи, що доцент працює над докторською дисертацією). Мало хто відмовиться від такої доброзичливої пропозиції завідувача, які б мотиви за нею не стояли.</p>

Толерантність післядії (правила 21-24).

21. Якщо ви допустили помилку – вибачитися. Якщо ви очікуєте нарікання від когось, випередить його і самі визнайте власну провину (8).

22. Позаочі говорять про людей тільки хороше. Якщо ви не знаходите нічого позитивного в людині, краще промовчіть (3).

23. Постарайтеся, щоб після бесіди з вами (в тому числі й по телефону) у людини покращилися настрої і відношення до себе, потім до вашого закладу (організації, підприємства) і, нарешті, до вас особисто (22).

24. Підтримуйте і схвалюйте людей за кожною нагодою. Відгукуйтеся з похвалою про їх успіхи, навіть незначні. Похвала подібна до променів Сонця. Без неї людина не може рости. Похвали ніколи не буває забагато (1). (Шефер, [23, с. 110-112]).

Ситуація 5. Під час виборів у одному із ЗВО країни на повторний термін зав. кафедри, якого проводили на безальтернативній основі, отримав більше половини голосів «проти» (не рахуючи голоси «за» 30% конформістів із керівництвом). Це – шок! Перша реакція зава: «Хіба ж можна керувати колективом, коли більше половини – не хочуть тебе бачити?!». Втім, виявилося, що голосування у первинному колективі має лише дорадчий статус (де тут демократія?), і, потім, під час позитивних голосувань на радах факультету та університету ніхто навіть не спитав у зава, чому колеги на кафедрі голосували «проти» (?!). Після «демократичного» обрання на другий термін були такі репліки зава: «Обіцяю на вас не кричати»; «Я, взагалі, не розумію, чого вони (ті, хто голосував «проти») хочуть?»; «Тепер буде простіше, бо ми знаємо не доліки один одного». Остання нагадує індульгенцію зава самому собі: змиріться з тим, який я є, тим більше, що пообіцяв «не кричати на людей». Деякі сторонні спостерігачі задавали слухне питання: «Якщо на кафедрі, дійсно, так погано, то чому всі п'ять років мовчали?»... Але знову тема виборів стала табу.

Стресовий менеджмент. Під час звіту зава на кафедрі з його боку не пролунало жодної подяки ні в цілому колективу, ні персонально колегам (?!). Не пролунало жодного вибачення перед колективом за можливі непорозуміння чи помилки (?!). (Нарциси – бездоганні?).

Коли в обговоренні один із доцентів звернув увагу на необхідність покращення психологічного мікроклімату на кафедрі, у відповідь пролунав такий захист-напад: Ви ж у нас профоргом, от і займайтеся покращенням мікроклімату.

Невдовзі з цим доцентом-пенсіонером не було продовжено контракт. Це дало привід для гумору на кшталт «вірменського радіо»: «Як вирішити проблеми з мікрокліматом на кафедрі психології? Дуже просто: звільнити... профорга».

Гуманно-демократичний менеджмент. «Ніщо не коштує так дешево і не цінується так дорого, як ввічливість». Це не варто забувати ні психологам, ні психотерапевтам, нікому – і не тільки під час виборів. Тому, прошу в шановних читачів із різних куточків України вибачення за можливі подібності. Сподіваюся, що поради автора спонукатимуть до професійного і особистісного зростання. Завжди краще вчитися на помилках сусіда. Бо кожні 5 років, будуть нові вибори (конкурс, контракт). І на яку б посаду Ви не йшли, нехай тасмні чи відкриті голосування засвідчать Вам вдячність колег і принесуть максимально позитивні наслідки!

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок:

1) зрозуміло, що розглянутий гуманно-демократичний стиль управління кафедрою не вичерпує усіх тонкощів керівництва первинним коле-

ктивом. І не всі поради і всім можуть здатися прийнятними. Талановитим керівникам вони, взагалі, мало потрібні;

2) великий досвід роботи автора (і система К. Станіславського – для менш талановитих акторів-початківців) переконують, що психотехніка гуманно-демократичного менеджменту, яка застосована до аналізу не найкращих (стресогенних) рішень, допоможе молодим керівникам-початківцям розвинути свої задатки, поліпшити мікроклімат у колективі, дозволить мінімізувати закулісні інтриги, керувати з чистою совістю. Втім, як твердить письменник Нік Перумов: «Істина... беземоційна, вона холодна й жорстока. Кожен захищає свою сторону, і кожен апіорі не правий. Фактично виходить, що істина у недіянні, у природному розвитку подій!».

Тому дякую читачеві не за те, що прислухався до порад, – дякую вже за те, що їх прочитав, а «природний розвиток подій» підкаже йому власне правильне рішення.

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі є пошук, апробація і впровадження кращого вітчизняного і світового досвіду гуманно-демократичного управління, який із фігових листків прикриття неподобств влади повинен перетворитися на кращу профілактику псевдодемократії «олігархату» та охлократії «кухарату».

Заслужовують на увагу блискучі природні експерименти видатних освітян України – Антона Макаренка [9; 14; 15], який у своїй роботі завкола (завідуючого колонією в с. Ковалівка під Полтавою) керувався прямою демократією рішень загальних зборів учорашніх злочинців, та Олександра Захаренка [1], який у Сахнівській школі (що на Черкащині) долучив до спільної роботи у школі всіх мешканців села (брали участь навіть ті, в кого не було дітей!), за що одна із статей про нього названа не «Директор школи-толоки», а геніальніше – «Директор Сахнівки».

Якщо від А. Макаренка лишилися книги (хоч світовий бестселер «Педагогічна поема» і вилучений в Україні зі шкільних програм із літератури – ?!) та музеї, то краща в світі школа (хоч вона і сільська недоукомплектована однокомплектка) його послідовника О. Захаренка працює і чекає нас у с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. Сучасного читача не здивуєш красномовством. Спробуємо здивувати матеріальною інфраструктурою сільської школи:

– окремий корпус початкових класів, кожен із яких має на своєму поверсі навчальну кімнату, їдальню, спальню, ігрову, умивальню з туалетом;

- дендропарк при школі;
- квітники;
- фонтан;
- стадіон і спортивні майданчики;
- два 25-метрові плавальні басейни (зимовий і літній);
- парк атракціонів (позаздрять космонавти);

- скульптури на території й у приміщенні;
- теплиця;
- майстерня слюсарна;
- майстерня столярна;
- поля в оренді;
- гараж із парком сільгоспмашин;
- обсерваторія;
- планетарій;
- двоповерховий шкільний музей...

Уже перерахованого достатньо, аби переконатися, що жодна школа жодної столиці світу не має такої потужної власної інфраструктури. Повіриш, що треба бути, дійсно, директором Землі, щоб методом толоки (безкоштовної колективної праці) все це спорудити і зробити хутірську українську однокомплектку – кращою в світі школою!

Антон Макаренко *через систему чергових командирів залучав до керівної роботи всіх вихованців колонії*. Одного разу інспектор із обласної освіти звинуватив завкола у «показусі», бо на момент приїзду гостей чи перевіряючих на керівних посадах чергують... одні й ті самі «чергові командири». Педагог пояснив дуже просто. Зазвичай чергують усі колоністи, і ніякої показухи, але під час систематичних чергувань виявляються найкращі. Саме їх ми і призначаємо позачерговими черговими, коли нас відвідують гості.

І, дійсно, чому для хороших людей не обрати і показати світові – найкращих гуманно-демократичних завідувачів кафедр, народних депутатів, прем'єр-міністрів, президентів України!

Література.

1. Академік із Сахнівки / О. А. Захаренко; за ред. А. І. Кузьмінського. – Черкаси: ВВ ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 448 с.
2. Блинова Е. Е. Открытость к общению педагога: диагностика и формирование: моногр. / Е. Е. Блинова. – Херсон: ПП Вишемирский, 2007. – 194 с.
3. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади / В. Васютинський. – К., 2005. – 492 с.
4. Данилейко В. Думки / В. Данилейко; зібрав та узгодив О. Ханко. – Полтава: видавець О. Ханко, 7514 (2006). – 516 с.
5. Дружилов С. А. Психологический террор (моббинг) на кафедре вуза как форма профессиональных деструкций / С. А. Дружилов [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2011. – № 3 (17). – Режим доступа: URL: <http://psystudy.ru> (дата обращения: чч.мм.гггг). 0421100116/0035.
6. Жигайло Н. І. Комунікативний менеджмент: навч. посіб. / Н. І. Жигайло. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 368 с.

7. Зязюн І. А. Гуманітарна політика Федора Моргуна в полтавському регіоні / І. А. Зязюн // Вернадськийська ноосферна революція у розв'язанні екологічних та гуманітарних проблем. Збірник матеріалів IV Всеукраїнських Моргунівських читань із міжнародною участю / за ред. В. І. Аранчій та ін. – Полтава: Дивосвіт, 2014. – С. 332-340.

8. Кузікова С. Б. Феноменологія саморозвитку в психосоціальній генезі особистості: суб'єктний підхід / С. Б. Кузікова // Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: моногр. / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. – Кн. 1. – К. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – 430 с.

9. Макаренко А. С. Педагогические соч. В 8 т. / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983. – 1983-1986.

10. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Моногр. / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

11. Моргун В. Ф. Психологія керівництва первинним колективом / В. Ф. Моргун // Трибуна. – К., 1997. – № 9-10. – С. 19-21.

12. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики. Навч. посіб. – 3-е вид. / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К.: ВД «Слово», 2013. – 472 с.

13. Моргун В. Ф. Психологія багатовимірної толерантності особистості та її межі / В. Ф. Моргун // Психологія і особистість. – Полтава, 2015. – № 1. – С. 143-161.

14. Моргун В. Ф. Педагогічна система А. С. Макаренка як профілактика делінквентності вихованців / В. Ф. Моргун // Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник для студентів. – 2-е вид., доп. – К.: ВД «Слово», 1915. – С. 180-190.

15. Моргун В. Ф. Антон Макаренко – герой та ізгой української педагогіки / В. Ф. Моргун. – Полтава, 2018. – 34 с.

16. Моргун В. Ф. Україна: Майдан чи... ешафот? Думи скорботи та надії на психопрофілактику війни слов'ян до останнього українця / В. Ф. Моргун; епіграф Л. В. Костенко; замість післямови: В. В. Рибалка, Ю. Ч. Кім, Л. М. Овдієнко. – 2-е вид., доп. – Полтава, 2018. – 50 с.

17. Моргун В. Ф. Хто управляє в Україні: олігархи та «кухарки» під фіговим листком демократії / В. Ф. Моргун // Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення. Зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16-17 березня 2018 р.) / за ред. В. П. Мельника; відповід. за вип. Н. І. Жигайло, М. О. Кохан, Ю. В. Максимець. – Львів: СПОЛОМ, 2018. – С. 137-141.

18. Морено Я. Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / Я. Л. Морено; пер. с англ. А. Боковой. – М.: Академ. проект, 2001. – 384 с.

19. Рибалка В. В. Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина. Посіб. / В. В. Рибалка. – К.: ТАЛКОМ, 2018. – 226 с.

20. Тавровецька Н. І. Я-позиція як вихідний конструкт життєвого плану особистості в індивідуальній психології А. Адлера / Н. І. Тавровецька // Багатовимірність особистості: теорія, психодіагностика, корекція. Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. семінару із міжнар. участю (м. Полтава, 23 березня 2017 р.) [Електронний ресурс] / ред. колегія: С. Д. Максименко, М. І. Степаненко, С. М. Шевчук, Н. В. Сулаєва, К. В. Седих, В. Ф. Моргун (відп. за випуск). – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. – С. 267-272. – Режим доступу: <http://dspase.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7803>

21. Тополов Є. В. Професійна агресивність особистості. Моногр. / Є. В. Тополов. – К.: ВД «Слово», 2011. – 400 с.

22. Улунова Г. Є. Психологічна культура як інваріант загальної та професійної культури / Г. Є. Улунова // Психологічна культура: види, інваріанти, розвиток: моногр. / кол. авт.; відпов. ред. Г. Є. Улунова. – Суми: ВВП «Мрія», 2014. – 404 с.

23. Шефер Б. Законы победителей / Б. Шефер; пер. с нем. С. Э. Борич. – Мн.: Попурри, 2006. – 188 с.

24. Leymann H. Mobbing. Psychoterror am Arbeitsplatz und wie man sich dagegen wehren / H. Leymann. – Reinbek bei Hamburg, 1997.

1.9. Як працює сучасна пряма демократія або розвинуте громадянське суспільство у Швейцарії та США: інститути, організація, обговорення і вирішення проблем, деліберация *В.В.Рибалка*

Проблема соціально-економічного прогресу країн слушно пов'язується спеціалістами з розвитком реального народовладдя, з поширенням демократичних тенденцій у суспільстві, зі сполученням форм представницької демократії з розширеною прямою демократією у вигляді громадянського суспільства, з більш глибоким впровадженням у життя суспільства демократичних процедур тощо. Прикладом країн з успішно функціонуючим громадянським суспільством є Швейцарія, Німеччина, інші країни Євросоюзу, куди прямує Україна. Так, за показниками якості життя, тобто передусім добробуту та тривалості життя людини, лідерські позиції у світі постійно займає така країна з розвинутим громадянським суспільством, як Швейцарія. В ній середня заробітна плата становила у 2017 році 3855 долларів США (порівн. в Україні – 168 долларів), а середня тривалість життя її громадян у 2015 році сягала 83 років (в Україні – 71 рік). Такі ж лідерські позиції займає ця країна з діючим впродовж більше ста років громадянським суспільством за рівнем розвитку науки і освіти. У XX столітті в Швейцарії, на відміну від сусідніх країн, не було жодної війни та революції. Немає в ній страйків. Всі прогресивні зміни в країні відбувалися еволюційним шляхом в процесі неперервної продукти-

вної соціальної роботи її громадянського суспільства і влади. Приклад Швейцарії та інших європейських країн може бути повчальним для можновладців, політиків, науковців і громадян України, адже в останній демократичні тенденції лише народжуються і мають бути підтримані її наукою та освітою. Слід нарешті прислухатися до порад М.П.Драгоманова і звернути увагу на політичний устрій Швейцарії і США, які були висловлені ним ще в кінці XIX століття! Тому стисло розглянемо соціально-педагогічні і психологічні особливості розвитку громадянського суспільства саме в Швейцарії [3, с. 386-390; 85].

Ця країна характеризується як така, що має розвинуту та історично перевірену систему громадянської консолідації та прямої демократії. Адже сучасний устрій Швейцарії складався впродовж майже п'яти останніх віків, а нинішній його варіант, модернізуючись, успішно діє впродовж XX і XXI століття. Політична та суспільна ланки цього устрою вражають своєю максимально можливою і при цьому зрівноваженою диференціацією та інтеграцією. В країні налічується 26 кантонів і напівкантонів, в кожному з яких існують по декілька десятків (до 40) громад. Кантони і громади співіснують у формі міцного суспільно-політичного союзу, що зафіксовано у Конституції – з її принципами верховенства права, прямої демократії, федералізму, гарантії та захисту основних прав людини, наявності чотирьох державних мов тощо. Така диференціація та інтеграція дозволяє враховувати своєрідність кожної громади та її внесок у єдиний «етнічно-політичний сплав».

Потреби громад і кантонів враховуються через систематично діючі референдуми – на запит або більше 50 тисяч громадян, або більшості кантонів. Федеральний референдум проводиться регулярно – 3-4 рази на рік, що сприяє участі у прийнятті рішень всіх громадян країни. На кантональному та муніципальному рівні відбуваються щорічно декілько сотен опитувань і плебісцитів. Цікаво, що й дотепер існують як історично виправдані, «реліктові» форми народного самовиявлення, так і нові, модернізовані форми. До перших відносяться народні зібрання, на яких громадяни висувають і обговорюють у формі дебатів пропозиції з покращення усіх сфер народного життя. Прикладом цього є народні збори в гірському кантоні Гларус, на яких кожний громадянин може висунути та обговорити свої та інших громадян пропозиції, прийняти чи відхилити їх голосуванням через підняття рук... В Україні подібними до них видами волевиявлення були народні віча, козацькі ради та майдани, які однаке працювали епізодично й спонтанно, у ситуаціях виникненні гострих проблем. У Швейцарії цей процес поставлений на регулярну основу і виступає проявом неперервно діючої демократії. До другого, більш сучасного виду прямої демократії відносяться вже згадувані референдуми, яких налічується три види: мандатний (обов'язковий), факультативний (необов'язковий) і з народної ініціативи, які охоплюють три територіальні рівні держави – федеральний, кантональний і муніципальний. Голосування в них

технічно відбувається через виборчі урни, пошту або, як в останній час, – через інтернет.

Ще однією особливістю Швейцарії є органічний синтез політичної та суспільної складових демократії, що забезпечується розподілом повноважень між парламентом – Національною радою і Радою кантонів – завдяки чому більшість прийнятих на референдумах рішень виконуються відповідно до конституційно визначених повноважень федерального центру, кантонів і громад.

Можна погодитися з думкою про те, що «пряма демократія в цій альпійській державі, що має більш ніж столітню традицію, є невід'ємною складовою політичної системи, ефективним засобом контролю за владою, кінець кінцем, елементом громадянської ідентичності і предметом гордості» [4].

Цікавими виявляються питання, що виносяться на референдуми. Так, на федеральному рівні вони стосуються, зокрема швидкості руху машин по дорогах, закупівлі нових літаків для армії, статусу імпортованого вина, охорони Альп, обсягу податків, зменшення кількості атомних електростанцій, використання золотовалютних резервів Національного банку, відміни банківської таємниці, долі іноземців серед населення, приєднання до ООН, вступу до Євросоюзу, будівництва мінаретів на мечетях, введення ліміту на спорудження нових будиночків для відпочинку у горах тощо. На кантональному і муніципальному рівнях висувуються більш заземлені пропозиції, приміром, щодо будівництва нових шкіл, доріг і лікарень, податків на собак, фінансування нового музею, розподілу бюджетних коштів тощо. В Швейцарії при вирішенні того чи іншого питання необхідно отримати широку згоду населення, тобто більшості голосів на референдумі. Треба відмітити, що громадяни мають право вето на певні законодавчі рішення парламенту, для чого достатньо зібрати 50 000 підписів (1% електорату) впродовж трьох місяців з дати прийняття закону [4]. Існує інструмент врівноваження прямої демократії та представницької демократії, що призводить до появи так званої консенсусної демократії.

Важливе значення в реалізації прямої демократії має народна ініціатива, котра стосується майже усіх питань життя держави, але не має права піддавати сумніву її міжнародні обов'язки. Для ініціювання референдуму знизу необхідно зібрати 100000 підписів впродовж 18 місяців, а його успіх повинен забезпечуватися подвійною більшістю серед виборців і кантонів. «Федеральний парламент зобов'язаний обговорити народну ініціативу, рекомендувати чи відхилити її, запропонувавши замість неї власну контрпропозицію, однак воля народу в цьому випадку є визначальною. Навіть тоді, коли ініціатива потерпає невдачу, влада бере її до уваги. Звичайно, що далеко не кожний в Швейцарії може зібрати бажану кількість підписів і провести успішну кампанію. В основному це під силу структу-

рованим політичним партіям, неурядовим організаціям, асоціаціям або профсоюзам... з їх арміями волонтерів і фінансовими ресурсами.

Хоча в цій системі є певні недоліки, пов'язані зокрема з тим, що не всі проблеми держави можуть бути винесені на референдум або іноді відбувається надто тривале проходження деяких рішень через законодавчі, виконавчі, а іноді і судові інстанції, все ж таки вона забезпечує постійний діалог між владою та суспільством, а рішення, прийняті на плебісцитах, визнаються, як правило, обов'язковими для виконання з боку влади. Проте, не всі прийняті на референдумах рішення приймаються владою і виконуються. Так за період з 1848 року, коли була утворена Швейцарська конфедерація, до 2013 року було проведено 215 федеральних референдумів, а вдалими серед них виявилися 160, тобто 74,4%... Побічним наслідком цієї системи прямої демократії в Швейцарії є відносно невисокий, у порівнянні з іншими країнами, статус державних діячів. Їх нерідко побачиш на вулицях, у магазинах, ресторанах або у громадському транспорті. Політику тут не вважають спеціальністю, і всі народні обранці мають, крім публічної діяльності, 50% свого робочого часу присвячувати звичайним професіям» [3; 4].

Фактично таким чином забезпечується продуктивний союз народів і передумови до їх соціального, економічного, фінансового благополуччя, через що Швейцарія вже майже 500 років не знає війн і має, зокрема, репутацію надійного «світового банку». Останнє визначається сформованим у зазначених «суспільно-громадянських» умовах психологічно виваженим менталітетом населення, який відповідає високим критеріям чесності, довіри, надійності. Можна стверджувати, що у політичному устрої Швейцарії враховані різноманітні наукові ідеї, зокрема ідеї Гегеля, приміром, його переконання в тому, що справжня демократія можлива лише у невеликих державах, які ж до того розумно, закономірно ієрархізовані, диференційовані та інтегровані – політично, соціально, культурно, економічно і, додамо, – психологічно, тобто духовно, на основі позитивної духовності менталітету, про що теж говорив Гегель у своїх працях.

Про громадянське суспільство у США докладно написав американський посол в Росії Майкл Макфол у своїй статті в «Независимой газете» [89]. Він стверджує, що американські організації громадянського суспільства існують вже давно – фактично вони виникли ще до того, як з'явився уряд Сполучених Штатів. Так, ще у XVII столітті приїжджі переселенці-пілігрими займалися самоорганізацією і створювали неурядові організації. Вони з'явилися задовго до того, як Сполучені Штати отримали незалежність. З того часу кількість суспільних утворень постійно зростає і зараз у Сполучених Штатах існує близько 1,5 мільйона громадських організацій. Ці незалежні добровільні союзи людей допомагають затвердити індивідуальну свободу, підтримуючи при цьому стійкий громадський порядок. Американці називають це «громадянським суспільством», але цей термін не передає усього розмаїття організацій, всієї динаміки та

енергії громадян, котрі об'єднуються, щоб вирішити якусь соціальну проблему або задовольнити нагальну потребу [5].

Громадський рух до спільної мети починають спочатку незнайомі один одному люди, які часто виявляються в одній місцевості, одній церкві, профспілці, діловому партнерстві або молодіжній групі. Вони взаємодіють один з одним, ведуть переговори, розв'язують розбіжності, борються за загальну справу і намагаються переконати суспільство і уряд у своїй правоті – і все це без будь-якого контролю з боку держави. Таким чином, констатує Майкл Макфол, громадянське суспільство через активну діяльність громадян виховує їх єдність і солідарність. Через неурядові організації американці об'єднуються для вирішення місцевих проблем, таких як безпека дітей на дорогах, зниження рівня злочинності, покращення роботи шкіл (у США питаннями освіти займаються місцеві органи влади), збільшення прозорості в роботі місцевої адміністрації тощо. Громадські організації займаються і загальнонаціональними питаннями, такими як реформа охорони здоров'я або реформа іміграційного законодавства. Деякі американські громадські організації намагаються вирішувати глобальні питання, наприклад, такі організації, як Асоціація за контролем над озброєннями або Глобальний жіночий фонд. Різноманітність стратегій і форм діяльності американських громадських організацій є просто дивною [5].

Багато громадських організацій в Америці надають соціальні послуги та гуманітарну допомогу американським громадянам. Так, американський промисловець XIX століття Ендрю Карнегі заснував фонд для відкриття публічних бібліотек по всій території США. Через 100 років цю традицію продовжив Білл Гейтс, який заснував Фонд Гейтса з метою оснащення тисяч публічних бібліотек комп'ютерами та доступом до Інтернету, що зробило сучасні інтернет-технології доступними для мільйонів американців.

Інші громадські організації, такі як американський Червоний Хрест і Армія порятунку, спрямовують свої зусилля на усунення наслідків стихійних лих і надання гуманітарної допомоги. Такі організації часто підтримуються різними церковними організаціями по всій Америці. Надаючи жертвам домашнього насильства різноманітні послуги і притулок, Національна гаряча лінія для жертв домашнього насильства є ще одним прикладом організації, яка надає допомогу безпосередньо громадянам [5].

Ряд громадських організацій бачить свою місію у проведенні експертного аналізу з основних питань державної політики. Існують різні громадські організації та мозкові центри, що займаються найрізноманітнішими проблемами, включаючи зовнішню політику і систему управління життям суспільства. Аналіз, проведений американськими мозковими центрами, зачіпає весь спектр політичних проблем. Наприклад, поруч з Фондом Карнегі у Вашингтоні розташовується Інститут

Брукінгса, який вже майже 100 років займається аналізом питань державної політики.

Завдання Інституту американського підприємництва – “розширення свободи особистості, особистих перспектив і зміцнення вільного підприємництва”. Інститут втілює в життя ці незмінні ідеали за допомогою розвитку незалежного мислення, відкритої дискусії, аргументованих доводів, аналізу фактів і найвищих стандартів досліджень і опису їх результатів” [89].

Інститут Катона “відстоює принципи особистої свободи, обмеження державної влади, вільної торгівлі й світу”. Фонд Heritage бачить свою мету в проведенні консервативної державної політики, заснованої на принципах вільного підприємництва, обмеження державної влади, свободи особи, традиційних американських цінностей, а також у забезпеченні сильної національної оборони. Раніше кількість мозкових центрів була невеликою, проте за останні три десятиліття вона зросла в геометричній прогресії.

Також працюють громадські організації для збереження того, що вони вважають конституційними правами американців. Наприклад, Національна стрілецька асоціація була створена в 1871 році з метою захисту права на володіння зброєю, а також організації стрілецької підготовки поліцейських і курсів самооборони, підвищення безпеки вогнепальної зброї, поліпшення техніки стрільби та розвитку мисливського промислу в США. Сьогодні Національна стрілецька асоціація більше відома як одна з основних політичних сил, які виступають за скорочення обмежень для власників зброї та на захист прав, передбачених другою поправкою до Конституції США [5].

З іншого боку, як зауважує американський посол, діяльність Центру Брейді щодо запобігання насильства із застосуванням зброї спрямована на прийняття і застосування федеральних законів, законів штатів, нормативних актів і проведення державної політики, які забезпечили б більш жорсткий контроль за застосуванням та володінням зброєю. Обидві ці організації поряд із тисячами інших громадських організацій відіграють важливу роль у дебатах про контроль над зброєю, які зараз ведуться у США після трагедії, що трапилася в початковій школі “Сенді-Хук” в місті Ньютаун (штат Коннектикут) у кінці минулого 2017 року.

Багато організацій громадянського суспільства, особливо ті, які виступають на захист громадянських свобод, приділяють велику увагу критиці влади, яскравим прикладом чого може служити Американський союз громадянських свобод. Мета цієї організації – захист і збереження прав і свобод особистості, закріплених у Конституції США і в американських законах. Представники Американського союзу цивільних свобод щодня працюють у судах, законодавчих органах, а також з населенням, щоб захистити і зберегти права і свободи особистості.

Чимало громадських організацій в США здійснюють контроль над проведенням виборів і виконанням передвиборних обіцянок, проводять

розслідування і викривають факти корупції, а також активно виступають від імені національних меншин. Одна з функцій громадських організацій – моніторинг в судах, де громадяни США стежать за прийняттям рішень. Наприклад, громадська організація з Міннесоти WATCH має своєю метою підвищення ефективності та оперативності судової системи у випадках прояву насильства щодо жінок і дітей. Ця організація – член Національної асоціації програм судового моніторингу, яка забезпечує відповідну підготовку та надає матеріали організаціям у різних штатах. Оскільки американська Конституція гарантує відкритість судів перед громадськістю, члени громадських організацій, контролюючих суди, не відчують труднощів при отриманні доступу до суду і при спостереженні за подіями в рамках судової справи [5].

Посол вказує також на той факт, що ще одним звичайним для громадських організацій видом діяльності є захист інтересів населення своїх виборчих округів в установах, законодавчих та виборчих органах на всіх рівнях влади. Великі громадські організації використовують свої можливості з мобілізації виборців і збору коштів для впливу на політику. Наприклад, Американська асоціація пенсіонерів – некомерційна недержавна організація для осіб пенсійного віку, яка складається з 37 млн. членів (!). Асоціація інформує своїх членів з питань законодавства, що впливає на умови їх життя на пенсії, такі як охорона здоров'я, соціальне забезпечення і закони про пенсії. Організація також захищає інтереси своїх членів у відносинах із сервісними компаніями, допомагаючи їм отримувати знижки в залежності від їх обмежених пенсійних бюджетів, а також надає такі послуги, як складання планів пенсійного забезпечення. Вона також лобіює в органах влади штатів і на національному рівні ті питання, які найбільше турбують її членів, наприклад закони про охорону здоров'я та про медичне страхування.

Згідно з річним звітом асоціації за 2011 рік, організація закликала своїх членів до того, щоб вони зверталися до своїх представників у Конгресі в період проведення там бюджетних дебатів про скорочення дефіциту. Понад 8 млн. членів асоціації (!) відправили листи та електронні повідомлення, зателефонували і підписали клопотання, вимагаючи від Конгресу не скорочувати окремі соціальні допомоги в остаточній редакції державного бюджету. Таким чином, громадські організації здатні впливати на політику шляхом проведення громадської дискусії з цікавих для громадськості питань [5].

Громадські організації можуть перевірити, чи чують обрані лідери їхні голоси і думки їх виборчих округів. Громадська організація здатна надати цю важливу послугу тим своїм членам, які живуть у різних кутках країни і не мають можливості прийти до Конгресу особисто.

У США існує багато різних видів громадських організацій, включаючи благодійні, організації соціального забезпечення, профспілки, союзи підприємців та політичні організації. Некомерційні організації, що на-

правляють свої ресурси на благодійні, релігійні або просвітницькі цілі, мають право вимагати звільнення від оподаткування на підставі статті 501 (С) (3) Податкового кодексу США. Ці організації можуть займатися широким колом питань щодо захисту інтересів, однак вони обмежені в лобюванні і їм заборонено займатися будь-якою політичною діяльністю незалежно від імені кандидата на державну посаду або проти нього [5].

Бюджети громадських організацій, як стверджує Майкл Макфол, можуть вимірюватися тисячами доларів, а можуть і мільярдами доларів – залежно від їх розмірів та сфери діяльності. Більшість громадських організацій формує свої бюджети шляхом збору коштів. Фінансування громадських організацій надходить з низки джерел: приватних пожертвувань, членських внесків, продажу товарів та послуг і грантів від міжнародних установ або органів влади.

Типовим прикладом є Фонд Йеллоустонського парку, який є НУО, що виступає в якості офіційного партнера зі збору коштів для Йеллоустонського національного парку на американському Заході. Фонду щороку жертвують кошти понад 16 тисяч фізичних осіб, корпорацій і фондів. Мета фонду – фінансування програм з охорони, збереження і примноження природних і культурних ресурсів і ознайомлення відвідувачів з Йеллоустонським парком. Фонд отримує 52% надходжень від фізичних осіб, 21% – в якості подарунків від корпорацій, 21% – подарунків у натуральному вираженні і 6% – з інших джерел (гранти від держави і фондів, доходи від інвестицій). Пожертвування не обов'язково повинні бути великими – багато громадських організацій в США звертаються до громадян з проханням пожертвувати всього 10, 25 або 50 доларів [5].

Різні рівні влади також надають фінансування громадським організаціям, особливо зайнятим наданням послуг. Наприклад, влада в США фінансує надання різноманітних послуг жертвам домашнього насильства, таких як надання тимчасового житла, консультування та гаряча лінія з питань домашнього насильства.

Пожертви громадським організаціям, зареєстрованим відповідно до розділу 501 (С) (3) Податкового кодексу США, звільняються від оподаткування. Така податкова політика стимулює американців підтримувати громадські організації.

Іноземні організації громадянського суспільства, що працюють в США, представлені в діапазоні від німецького Інституту Гете, який сприяє вивченню за кордоном німецької мови та культури Німеччини і заохочує міжнародні культурні обміни, до мережі інститутів Конфуція, які надають інформацію про освіту, культуру, економіку та суспільство Китаю. Іншим прикладом може служити Фонд Хітачі, що базується в Японії і зосереджений на зміцненні японських громад у США через здійснення таких програм, як “Бізнес і робота”, націлених на поліпшення життя незабезпечених американців. З 2007 року Європейсь-

кий інструмент демократії та прав людини (EIDHR) підтримує ключові акції лобіювання на користь скасування смертної кари в штатах Іллінойс і Меріленд. Європейська комісія виступає одним із найбільших донорів проєктів розвитку у світі, і десятки американських громадських організацій представляють в Єврокомісії пропозиції проєктів для отримання фінансування. Усі партійні інститути Німеччини також працюють на території США.

Міжнародні правозахисні організації, такі як Human Rights Watch з п'ятьма офісами на території США і Amnesty International з шістьма офісами на території США, публікують звіти про ситуацію з правами людини в США.

Фізичній особі не обов'язково бути американським громадянином для реєстрації громадської організації в США. Реєстраційні вимоги відрізняються від штату до штату, але ніякого державного дозволу для реєстрації ІГС не потрібно. У організацій, що фінансуються з-за кордону, немає спеціальних обмежень щодо їх діяльності. Вони можуть проводити зустрічі і публікувати матеріали у вільній формі. Вони не повинні звітувати перед федеральними органами влади, якщо справно платять податки. НУО вправі отримувати фінансування з-за кордону і працювати з іноземними урядами для досягнення своїх цілей. NGO не зобов'язані звітувати про інформаційно-роз'яснювальну роботу, найм та склад співробітників перед органами влади, а органи влади не прагнуть впливати на представництва НУО, фінансовані з-за кордону. Однак іноземні громадяни не можуть фінансувати політичні кампанії чи партії, якщо ці громадяни не є "законними постійними резидентами" [5].

Деякі громадяни та організації, якщо вони є представниками іноземної структури, повинні зареєструватися в Міністерстві юстиції та надавати інформацію про програми та фінансову документацію в рамках закону США про реєстрацію іноземних агентів (скорочено FARA). Термін "агент" є ключовим у цьому законі – він означає, що організація або громадянин ведуть свою діяльність за інструкцією і від імені іноземної структури. Просто отримання коштів не кваліфікує сторону як іноземного агента. Іноземними структурами можуть бути іноземні уряди, іноземні політичні партії, окремі громадяни або закордонні організації (виключаючи громадян США), або організації, що діють в рамках законів іноземної держави або ведуть свою основну діяльність в іноземній державі [5].

Отже, громадянське суспільство США має розгалужену систему інститутів, законодавче і фінансове забезпечення, що гарантує його ефективне функціонування.

В останні десятиліття в США набули масштабного поширення дієві демократичні механізми роботи громадянського суспільства. Про це докладно пише український спеціаліст з цих питань Я.М.Пилинський [49; 50]. Він зазначає у своїх працях, що в США, Канаді, Австралії, Євросоюзі «...одним із головних інструментів громадянського суспільства, який за-

безпечує його здатність контролювати владу, є постійна участь більшості його членів у громадських справах, які започатковуються в результаті широкого обговорення громадськістю усіх важливих суспільних проблем. Досвід цих країн свідчить, що сьогодні громадські обговорення безумовно є невід'ємною складовою суспільних процесів. У сучасній американській та західноєвропейській політичній культурі вони позначаються словом *деліберація* [2, с. 4]. Це слово використовувалося ще у XVIII столітті "...у британських та американських судах для означення процесу вдумливого і всебічного обговорення присяжними суті справи з метою прийняття найбільш виваженого рішення. Згодом, вже у XX-му столітті у США, під час великої депресії, коли стало зрозумілим, що без залучення до боротьби з економічною кризою якомога більшої кількості громадян її навряд чи вдасться здолати, термін *деліберація* увійшов у політичний лексикон. Уряд допомагав організовувати наради громадян, під час яких вони мали всі разом шукати відповіді на найбільш складні питання, що турбували їхні громади і націю загалом. У цей складний час по суті відбулося відродження демократії на новому етапі суспільного розвитку. Як і в античні часи, громадяни почали безпосередньо брати участь у поліпшенні свого власного життя, разом обговорюючи проблеми, шукаючи шляхи її вирішення для того, щоб потім разом впроваджувати їх у життя. Таким чином демократія, яка на той час була переважно конкурентною чи змагальною, коли шляхом виборів і голосування виборці визначалися, кому віддати право приймати політичні та економічні рішення у найближчі кілька років, набула ознак *деліберативності*, стала *дорадчою* і *перетворилася* на щоденну практичну роботу. А процес вирішення проблем суспільства із змагання, що завжди врешті-решт розділяло його на переможців і переможених, перетворився спочатку на обговорення, а потім і на спільне вирішення громадянами усіх суспільно важливих проблем.

Основою *деліберативної* наради, її суттю і її метою є залучення якомога більшої кількості громадян до обговорення та вирішення суспільних проблем як загальнодержавних, так і місцевих. Особливо це стосується проблем, які мають значний ціннісний компонент, коли громадяни приймають рішення, орієнтуючись на свої внутрішні цінності» [2, с. 5].

Поряд з цим, як підкреслює Я.М.Пилинський, "необхідно мати активне громадянське суспільство. Оскільки жодна державна структура не може сама забезпечувати власну законослухняність, тому суспільство повинно володіти достатньою здатністю контролювати владу і протидіяти їй у разі зловживань. А для цього потрібні організації, які в змозі робити щось реальне для людей (таким чином скорочуючи кількість приводів для держави втручатися у повсякденне життя громадян). Саме у таких організаціях, *необ'язково формально облаштованих*, громадяни привчаються до самоврядування, а також до участі в конструктивних групах і до згуртування для відсічі будь-яким зазіханням з боку держави, корпорацій, реке-тирів чи олігархів.

І нарешті... – необхідне володіння відповідною культурою. Громадяни – не всі звичайно, але принаймні їх кількість – достатня, щоб бути вирішальною, – повинні бути відповідальними, усвідомлювати, що вони мають певні обов'язки і права їх виконувати. Громадяни мають бути реалістами, а не фаталістами або утопістами; бути сміливими і відвертими, але при цьому здатними до компромісу; бути готовими створювати групи, складові громадянського суспільства, і бути терпимими до людей, що мають інші уявлення чи інтереси.

...На думку сучасних дослідників, саме культура громадян у своїй сукупності й індивідуальній окремішності має вирішальне значення для успішності суспільства, або є головною причиною його стагнації та занепаду» [2, с. 30-31].

В США ці чинники становлення громадянського суспільства формуються завдяки стійким демократичним традиціям американської освіти, які склалися в останні століття. Згадаємо лише вже згадувані наукові праці відомого філософа і педагога Дж.Дьюї «Школа і суспільство» (1899 рік) та «Демократія та освіта» (1916 р.), які справили величезний вплив на освіту не тільки Нового, але і Старого Світу, навіть на педагогічні пошуки в СРСР у 1920-1930-ті роки (1; 2).

В сучасній американській освіті дорослих розробляються спеціальні програми для підвищення рівня компетентності громадян при обговоренні різноманітних суспільних проблем. Так, Управління «Освітні програми з обговорень» розробило та поширило кілька мільйонів примірників посібників для обговорень на різні теми. За статистичними підрахунками, понад три мільйони чоловіків та жінок із сільської місцевості брали участь у таких групових обговореннях. Крім того, 60 тисяч лідерів групових обговорень пройшли спеціальну підготовку, а десятки тисяч працівників та очільників сільських громад відвідали понад 150 філософських шкіл» (див. у 2, с. 66).

Всі ці та інші заходи «допомогли утвердити думку, що наради та дискусії є важливим джерелом поповнення знань, містять вагомий виховний потенціал, відіграють визначну роль у формування громадянського суспільства. Дорадчо-демократична політика та освіта дорослих, яку здійснював Державний департамент сільського господарства, засвідчили важливу роль вищої освіти в об'єднанні демократичного народу шляхом обговорення, порозуміння та вирішення складних соціальних проблем.

Історичний екскурс у розвиток дорадчої освіти у США має допомогти сьогодні українцям, зацікавленим у розвитку демократії в державі, зрозуміти, що дорадча педагогіка, яка використовує групові обговорення (деліберацию – Р.В.) в освітній та громадській діяльності як навчальні майданчики для розбудови демократії, справді є ефективним інструментом зміцнення громадянського суспільства» [2, с. 67].

Звичайно, що деліберативна освіта базується на певних методах і технологіях, серед яких Я.М.Пилинський виділяє власне метод делібера-

ції – як доречне поєднання лекційного методу, сюжетної розповіді, стислого повідомлення, опису, пояснення, роздумів, що має на меті об'єднання учнів чи громадян навколо визначення, обговорення і вирішення проблеми, що постала перед учнівською, студентською чи місцевою громадою [2, с. 69-71]. Деліберативне навчання як різновид інтерактивного, діалогового, проблемного методу, що реалізується на основі використання стратегії взаємодії партнерів, передбачає об'єднання людей у малі (3-6 осіб), середні (7-10 осіб) та великі групи (20-30 осіб), в яких ставиться і називається проблема, з'ясовується її суть і природа та відшукуються і обговорюються можливі варіанти її вирішення [2, с.73-74].

При цьому вказані групи розглядаються саме як групи деліберативного навчання, в яких використовуються кооперативні технології, зокрема такі, як: робота у парах (діалогова за своєю природою); «снігова лавина» (два-чотири-всі разом); подвійне коло («карусель», в якій внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє – рухливе); потрійне коло («ротаційні трійки») – коли деліберация здійснюється між трійками людей – з партнерів в нерухомому середньому колі, та партнерів, що рухаються внутрішнім (причому, за часовою стрілкою) та зовнішнім (проти часової стрілки) колом, але зупиняються одне проти одного на час обговорення; команда (робота в малих групах, що мають певну структуру і включають голову, секретаря, доповідача, відповідального за підготовку матеріалів тощо); «акваріум», коли одна група в центрі обговорює проблему, а інша група спостерігає за нею і підключається, коли потрібна допомога тощо [2, с. 74-76].

В роботі означених груп використовуються методи організації творчої діяльності, такі як «мозковий штурм»; «мікрофон» (що дозволяє швидко висловити кожному учаснику свої думки); «броунівський рух»; «мозаїка»; «дерево рішень» тощо [2, с. 76-77]; технології деліберативного моделювання (рольові ігри, спільний аналіз обставин, прогнозування наслідків знайдених рішень, розумовий експеримент тощо); технології опрацювання дискусійних питань (метод «прес» – підхід до проблеми за схемою «я вважаю, що...», «тому, що...», «наприклад...», «отже, таким чином...», «завершити речення...» тощо; метод «визначити точку зору» метод «змінити точку зору»; метод спільної «дискусії»; метод дебатів, тобто переконання аудиторії чи опонента у правильності власної позиції з підсиленням її вигравшних сторін і послабленням сумнівних; власне метод «делібераций», в якому об'єднуються усі попередні методи [2, с. 76-78].

Для того, щоб деліберативні обговорення були корисними, вони мають відповідати певним вимогам: їх тематика повинна бути актуальною, обґрунтованою, відповідати практичним проблемам і завданням.

Проведення деліберативного обговорення відповідає певній логіці і складається з таких етапів як:

- пошуковий (пошук та формулювання проблеми, висування гіпотез, визначення мети, зіставлення її з можливими способами вирішення проблеми);

- аналітичний (аналіз вхідної інформації, поетапне планування роботи, підготовка до деліберації тощо);
- виконавчий (реалізація запланованих заходів, регулярне обговорення проміжних результатів);
- презентаційний (публічне обговорення);
- бюрократичний (оформлення результатів обговорення, рефлексивне обговорення «обговорення» проведеної дорадчої наради);
- контрольний (аналіз результатів деліберизації на відповідність меті, коригування їх, оцінка якості кінцевого результату);
- практичний (виконання прийнятих рішень та реальне вирішення проблеми).

На основі прийнятого результату обговорення проблеми слід продумати тему відповідного проекту його інноваційного впровадження на основі таких критеріїв, як:

- значущість обраної проблеми та отриманого при її вирішенні результату;
- прогностична теоретична та практична значущість отриманих результатів та наслідків від їх впровадження у життя.

При цьому значущість таких проектів має бути зіставлена з їх важливістю для:

- суспільства в цілому, громади, навчального закладу;
- для місцевої громади та громадських організацій;
- для покращення сучасного життя учасників обговорення та їх рідних, близьких і друзів, яких вони представляють у деліберативному обговоренні.

Під час підготовки та проведення деліберативного обговорення її ініціаторам та організаторам необхідно дотримуватися визначених етичних правил поведінки і норм громадянської поведінки.

Після деліберативного обговорення організатори мають скласти стислий звіт, в якому слід підсумувати проведenu роботу та намітити перспективи її продовження. Ми опускаємо тут інші численні аспекти деліберативної освіти як демократичного інструменту діяльності громадянського суспільства. Вони докладно описані у зазначених працях Я.М.Пилинського [1; 2].

Отже, наведені в цьому нарисі дані свідчать про становлення у розвинутих країнах світу (а їх перелік можна продовжити) ефективної демократичної системи вирішення проблем народів, яка має тенденцію до розширення на усі континенти планети Земля і перспективу розростання через вже існуючі соціальні мережі у всесвітнє громадянське суспільство. Чи не про таке суспільство мріяв у свій час В.І.Вернадський, говорячи про ноосферу як сферу розуму людства? Саме про таке всесвітнє громадянське суспільство говорив Г.А.Алмонд. Разом з існуючими міждержавними утвореннями – ООН, ЮНЕСКО, СОТ тощо – світове громадянське товариство утворює певний соціальний «мультиплікатор» можливостей

людства, своєрідний суспільний мега-комп'ютер, який працює на добробут, здоров'я і щастя народів і кожної людини.

Література.

1.Пилинський Я.М. Від нації мігрантів до нації громадян. Як американська освіта створила американську націю: наукове видання / наук. ред. Н.Г.Ничкало. – К.: Стилос, 2016. – 324 с.

2.Пилинський Я.М. Деліберативна освіта в умовах децентралізації. Посібник з організації дорадчого навчання громадян. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. – К.: «Стилос», 2018. – 173 с.

3.Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посібник / Ф.М.Рудич, Р.В.Балабан, Ю.С.Ганжуров та ін. – К.: Либідь, 2008.– 440 с.

4.<http://newsland.com/user/4297709718/content/kak-rabotaet-grazhdanskoe-obshchestvo-v-shveitsarii/4478161/>.

5.<http://www.kuluar.com.ua/2013/05/22/hromadyanske-suspilstvo-ssha/>(статья Майкла Макфола в “Независимой газете”) Comment

1.10. Демократичні принципи, процедури та умови роботи громадянського суспільства

В.В.Рибалка

Демократичні засади діяльності громадянського суспільства визначаються розумінням **демократії** (грец. *demokratia*, буквально – народовладдя, від *demos* – народ и *kratos* – влада) як форми політичної організації суспільства, основаної на визнанні народу в якості джерела влади, що проголошено в конституціях багатьох країн, в тому числі і Конституції України [1].

Відповідно до цього, **основними демократичними принципами**, що забезпечують функціонування сучасного цивілізованого суспільства, згідно з існуючими даними виступають наступні [2; 3; 4]:

1.Принцип народовладдя, з якого випливає принцип громадянського самоврядування;

2.Принцип верховенства права, правового закону, тобто існування закону для людини, а не людини для закону, гарантії права на захист особистості від свавілля політичної влади, що зафіксовано у Конституції України.

3.Принцип пріоритету прав, обов'язків і свобод людини та громадянина, взаємозв'язку свободи і відповідальності, прав і обов'язків, принцип свободи і рівності громадян у своїй гідності;

4.Принцип виборності органів державної влади і громадянського суспільства шляхом голосування;

5. Принцип підпорядкування меншості більшості після голосування і врахування думки меншості більшістю, тобто забезпечення інтересів більшості при гарантуванні прав меншості відстоювати власну позицію, відігравати свою роль у суспільному житті;

6. Принцип плюралізму (від лат. pluralis – множинний), тобто можливість існування різних думок, партій, організацій, ідеологій тощо. Згідно з цим принципом суспільно-політичне життя має складатися з діяльності численних взаємозалежних і водночас автономних соціальних та політичних груп, партій, організацій, ідей та програми яких вільно порівнюються та змагаються між собою. Проявом плюралізму в політичній системі є багатопартійність. Плюралізм гарантує існування свободи думки, совісті та віросповідання, громадсько-політичних об'єднань та ініціатив. В ході обговорення цих думок має проявлятися толерантність і виваженість.

7. Принцип поділу влади в демократичній країні, тобто відокремлення виконавчої влади від законодавчої та незалежності судової влади, а також існування системи “стримувань та противаг”.

8. Принцип представництва, за яким у сучасних державах вирізняються форми опосередкованої та безпосередньої прямої демократії, одним із проявів якої вважається громадянське суспільство та референдум.

9. Принцип гласності та врахування громадської думки. Гласність передбачає відкритість держави та державних діячів для критики з боку суспільства; доступність інформації, що має суспільне значення; розвинену та налагоджену систему засобів масової інформації, перш за все незалежних, тобто вільних від державно-політичної цензури. Гласність не може бути всеохоплюючою – її межі визначаються морально-правовим рівнем суспільства та стосуються сфери державних таємниць, які повинні бути чітко фіксовані законом; з цим пов'язана свобода слова, яка можлива лише за умови відповідальності за це слово.

10. Принцип дотримання особистої честі та гідності людини, припинення яких повинно каратись законом; недопущення порушення загальноприйнятих норм моралі та відносин між людьми, зокрема таких порушень цих норм, як порнографія, насильство, заклики до національної, релігійної та соціальної ворожнечі та ін.

Слід зауважити, що існує певна неоднозначність у розумінні принципів і процедур демократії, тому в посібнику наявні з доступних джерел дані піддаються деякому узагальненню, що не змінює їх сутності.

Втілення демократичних принципів у суспільне життя забезпечується відповідними **демократичними процедурами**, такими як [4]:

- Створення демократичної структури суспільства і органів самоврядування шляхом виборів;
- Організація зборів та визначення його органів і порядку роботи;
- Дотримання правил представницької (опосередкованої) і прямої (безпосередньої) демократії;

– Делегування повноважень, що реалізується на основі вільних та імперативних мандатів;

– Вибори політичної лідерів та керівників громад певним електоратом (від лат. *elector* – виборець), тобто загальною або частковою сукупністю виборців.

– Обговорення та прийняття рішень шляхом голосування на зборах відповідно до їх виду – звичайне зібрання, конференція, з'їзд; проведення систематичного громадянського обговорення актуальних проблем державного і суспільного життя і проектів його покращення;

– Затвердження результатів демократичного обговорення суспільних рішень голосуванням, референдумом; рішення приймаються простою або кваліфікованою більшістю, консенсусом в ході відкритого або таємного голосування на зібраннях громадян; загальнонародне голосування з приводу будь-якого важливого питання держави і суспільства відбувається шляхом референдуму;

– Опонування та змагальність в ході відкритого обговорення кандидатур на виборах або питань, поставлених на голосування або референдум;

– Вивчення громадської думки, наприклад, в ході соціологічних досліджень;

– Звітність обраного керівництва перед членами громади;

– Опротестування, блокування, відзив рішень;

– Гласність усіх сторін державної і суспільної діяльності;

– Критика і самокритика в її конструктивній формі;

– Здійснення контролю і самоконтролю діяльності державних службовців і поведінки членів громадянського суспільства;

– Накладання відповідальності за виконання рішень суспільства і влади тощо.

Сучасна демократія – це передусім механізм здійснення народовладдя, що забезпечує водночас права, обов'язки і свободи особистості. В питанні про демократію центр тяжіння зміщується з питання про те, хто керує, на питання про те, яким чином здійснюється керування. Демократія сьогодні – це механізм здійснення державної влади, який забезпечує виконання волі більшості населення.

Демократичні принципи і процедури реалізуються **в умовах** проведення зборів, зібрань, конференцій громадянського суспільства, що передбачає вирішення ряду організаційних і технічних питань, спрямованих на: встановлення місця та часу зібрання; формування порядку денного; визначення доповідачів по кожному пункту порядку денного та регламенту їх роботи й обговорення їх доповідей; попереднього інформування учасників зборів; визначення через вибори ведучих збору та протоколу, редакційної комісії; віднайдення та приготування приміщення та його обладнання – столів, стільців, трибуни, мікрофонів, гучномовців, мультимедійної системи для візуальної презентації матеріалів, комп'ютеру,

підготовка обслуговуючого персоналу тощо; слід завчасно зробити запас паперу, олівців, фломастерів, підготувати стенди для літератури; приготувати воду, чай, кофе, цукор, печиво для фуршету; заготувати таблички з прізвищами доповідачів та членів президії і все це зробити за 15 хвилин до початку зібрання, щоб дати присутнім познайомитися одне з одним та програмою засідання.

Самі збори мають починатися без запізнення, ведучий повинен запропонувати головуючого, секретаря та редакційну комісію, за яких слід проголосувати. Головуючий має оголосити порядок денний та затвердити його голосуванням, а в ході засідання дотримуватися його та слідкувати за дотриманням регламенту і за нормальним перебігом обговорення доповідей, зокрема надавати можливість задавати запитання і робити відповіді на них, підтримувати дискусію на високому рівні. За кожним пунктом порядку денного має бути сформульоване рішення, яке приймається шляхом голосування.

Секретар має вести протокол – повний або стислий, за яким було б ясно, що слухали та постановили. Все, що відбувається на зібранні, доцільно записувати на магнітофон чи на відео.

Редакційна колегія редагує рішення і виносить його на голосування або презентує його вже після зібрання.

Вибори можуть бути трьох видів: а) «знизу», коли спочатку формується список певного виконавчого органу і виборці голосують за список цілковито, вписуючи або викреслюючи з нього кандидатів, а пізніше орган обирає зі свого складу лідера; б) «зверху», якщо одноосібно обирається лідер, котрий формує виконавчий орган, підбираючи його склад, консультуючись із зацікавленими сторонами; в) «паралельно», коли і склад виконавчого органу і його лідер обираються безпосередньо виборцями або представницьким органом.

При цьому вибори проходять за певними правилами:

а) формується комісія, що займається організацією виборів: визначається і затверджується голосуванням рахункова комісія та особисто її склад; визначається порядок її роботи – як будуть організовані її засідання, які питання їй треба вирішувати;

б) визначаються умови висування кандидатур: хто має право висуватися; яким чином відбувається висування (від первинних колективів, від ініціативних груп, самовисуванням); в якій формі подається заява, які відомості має повідомити про себе кандидат; права і обов'язки кандидатів (наприклад, звертатися зі скаргами та побажаннями);

в) умови проведення передвиборної агітації: в яких формах вона проводиться (плакати, листівки, радіо, агітаційні виступи тощо); терміни агітації (зокрема чи можна агітувати в день виборів);

г) порядок проведення виборів: термін виборів; тип виборів: прямі (голосують всі) або ступеневі (попередньо обирається команда «виборців» – делегатів від первинних колективів); рівні (у кожного виборця

один голос) або нерівні (певні категорії виборців мають більшу кількість голосів або право вето); загальні (голосують всі) або ні (голосують тільки люди певного стану, віку, з визначеним стажем членства у суспільстві тощо); можливість присутності на виборах спостерігачів або самих кандидатів; форма голосування: відкрите (на зібранні) чи таємне (бюлетенями); порядок реєстрації проголосованих виборців; порядок підрахунку голосів;

д) порядок затвердження результатів виборів: чи потрібний якийсь документ (акт, протокол); якщо да, то в якій формі і хто його підписує;

е) порядок оголошення результатів виборів: форма; термін (в день виборів чи на наступний день);

ж) чи отримують обранці якийсь документ (мандат, посвідчення);

з) чи можливе застосування сучасних технологій: комп'ютерне голосування; «праймерис» – попередні «тренувальні» вибори за участю частини виборців зі спеціальної вибірки з метою прогнозування результатів виборів; «екзитпол» – опитування тих, хто виходить з виборчих дільниць про те, як вони проголосували, щоб спрогнозувати кінцеві результати виборів.

Формування **робочих груп** и **прес-центру** зібрання: роз'яснення їх задач і комплектування складу; діяльність робочих груп за певними напрямками (спорт, культура, досуг, навчання, господарство, шефство тощо); по кожному напрямку група готує пропозиції до плану роботи: список заходів і видів діяльності); кожна група доповідає про свої пропозиції, проекти зібранню (конференції). Прес-центр фіксує всі пропозиції, прирізом, на дошці, на екрані тощо).

Зібрання обговорює, вносить уточнення і затверджує пропозиції або проекти робочих груп.

Створюються групи для реалізації пропозицій або проектів, визначаються конкретні строки, форми контролю, відповідальності тощо або ця робота доручається постійно діючому виконавчому органу.

Перераховані вище демократичні принципи, процедури і умови роботи носять загальний характер, вони свідчать передусім про те, що демократична робота громадянського суспільства потребує своєї спеціалізації і визначених інтелектуальних, організаційних та матеріальних зусиль. Проте соціальний, духовний та матеріальний ефект від такої демократичної роботи, судячи з досвіту передових країн світу, де таке суспільство побудоване, говорить сам за себе. Мова, підкреслюємо це, йде тут про загальні засади, тоді як у конкретних історичних, соціальних та політичних умовах вони набувають специфічних ознак, які можуть бути певним чином завуальовані і не одразу зрозумілими. Таку специфіку демонструє, на наш погляд, демократична за своєю сутністю соціально-педагогічна система А.С.Макаренка, яка була здійснена ним в умовах дії тоталітарного режиму в СРСР у 1920-1930 рр.

Література.

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» №2222-IV. – Харків: ФОП Співак Т.К., 2010.– 48 с.

2. Основи демократії: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Авт. колектив: М.Бессонова, О.Бірюков, С.Бондарчук та ін.; За заг. ред. А.Колодій; М-во освіти і науки України, Академія педагогічних наук України, Укр.-канад. проект «Розбудова демократії», Ін-т вищої освіти.– Вид. 2-ге, стереотипне.– К.: Вид-во «Ай Бі», 2004.– 668 с.

3. https://studopedia.ru/2_22072_printsipi-i-osnovnie-kriterii-demokratii.html

4. <http://dedovkgu.narod.ru/org/org11.htm> (демократические процедуры в...)

1.11. Права, свободи та обов'язки громадянина як члена громадянського суспільства В.В.Рибалка

До системи громадянських **прав і свобод** людини, на думку спеціалістів, належать такі, як [1]:

- право на життя (стаття 27 Конституції України),
- на повагу до його гідності (стаття 28),
- права на свободу й особистісну недоторканість (стаття 29),
- право на недоторканість житла (стаття 30),
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31),
- право на невтручання в його особисте та сімейне життя (стаття 32),
- право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання (стаття 33),
- право на свободу думки та слова, а також вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34),
- право на свободу світогляду та віросповідання (стаття 35).

Зазначеними правами та свободами користуються всі фізичні особи, які перебувають на території України.

Політичними правами та свободами наділені виключно громадяни України.

До політичних прав належать:

- право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (стаття 36),
- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до

органів державної влади й органів місцевого самоврядування (статті 38, 70).

Економічними, соціальними, культурними, екологічними правами та свободами є права:

- на володіння, користування та розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (стаття 41),
- на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (стаття 42),
- на працю (стаття 43),
- на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (стаття 44),
- на відпочинок (стаття 45),
- на соціальний захист (стаття 46),
- на безпечне для життя та здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (стаття 50),
- на освіту (стаття 53).

До конституційних **обов'язків** людини і громадянина України належать:

- захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів (стаття 65),
- незаподіяння шкоди природі, культурній спадщині, відшкодування завданих ним збитків (стаття 66),
- сплата податків і зборів у порядку та розмірах, встановлених законом (стаття 67),
- неухильне дотримання Конституції України та законів України, непосагання на права та свободи, честь і гідність інших людей (стаття 68).

Література.

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» №2222-IV. – Харків: ФОП Співак Т.К., 2010. – 48 с.

1.12. Орієнтовна програма створення та алгоритм роботи освітнянського осередку громадянського суспільства

В.В.Рибалка

Все зазначене вище щодо розвитку громадянського суспільства та особистості громадянина дає підстави для здійснення спроби експериментальної побудови освітнянського осередку такого суспільства у навчальних і науково-дослідних закладах системи освіти. Актуальність постановки такої проблеми визначається передусім важливістю підготовки учнівської молоді до виконання своїх громадянських обов'язків уже в освітнянському осередку громадянського суспільства в умовах вказаних навчальних і наукових закладів. Адже в них, наприклад, у загальноосвітніх на-

вчальних закладах, працюють дорослі педагогічні працівники та навчаються учні старших класів віком від 16 років, тобто юні громадяни України, які вже живуть у певному громадянському осередку, серед громадян країни. До цього слід додати батьків учнів як громадян. А якщо говорити про вищі навчальні заклади, про студентство, яке завжди відрізнялося своєю соціальною активністю, то можна бути впевненими у доцільності розбудови саме освітянського осередку громадянського суспільства як важливої складової всеукраїнського громадянського суспільства. Слід також враховувати працівників науково-дослідних інститутів НАПН України та МОН України, котрі як громадяни України, як члени профспілок працівників освіти і науки теж мають право входити до складу всеукраїнського освітянського осередку громадянського суспільства.

Слід також враховувати ту обставину, що вже підготовлені підручники, посібники, словники, програми викладання у вищих навчальних закладах України дисципліни «Основи громадянського суспільства» тощо [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17]. Тобто є всі передумови для того, щоб почати будувати освітянські осередки громадянського суспільства в Україні. Такі осередки можуть стати справжньою школою громадянського виховання і життєдіяльності учнівської молоді вже у навчальних закладах і виступати, як це довели своїм досвідом А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, І.П.Іванов тощо, найдієвішим фактором їх громадянського особистісного становлення і природною умовою реалізації суспільних життєвих сил у найбільш відповідній для цього віковій ситуації самоактуалізації. Через ці та інші обставини громадянське суспільство начебто проситься у загальноосвітню, професійно-технічну та вищу школу і може бути сформоване там у вигляді його освітянських осередків.

Розглянемо стисло можливі етапи становлення, організації та функціонування освітянського осередку громадянського суспільства у навчальному закладі, приміром – у загальноосвітньому або вищому навчальному закладі – у вигляді орієнтовної поетапної програми, яка звичайно потребує подальшого уточнення в ході обговорення, кваліфікованої експертизи, апробації, зокрема у наукових, педагогічних, учнівських та батьківських громадах науково-дослідних і навчальних закладів. Ця програма включає, на думку автора, наступні етапи:

1.Збір членів громади, самоорганізація та правова підготовка громадянського суспільства.

2.Висування членами громадянського суспільства нагальних проблем, обговорення пропозицій, ресурсів щодо їх розв'язання та затвердження їх пріоритетності шляхом голосування.

3.Формування громадянським суспільством проектів вирішення пріоритетних проблем та їх прийняття референдумом як необхідних та обов'язкових для виконання.

4.Мобілізація суспільних і державних ресурсів на виконання прийнятих проектів, контроль та відповідальність виконавців.

5.Втілення результатів виконання проектів у життя, забезпечення досконалості, наступності та неперервності роботи громадянського суспільства.

Розглянемо більш докладно зазначені етапи роботи.

1.12.1.Збір членів громади, самоорганізація та правова підготовка громадянського суспільств

Це стартовий, підготовчий етап, на якому створюється ініціативна група з учнівської молоді, педагогів та батьків, що повинна пізніше стати основою координаційної ради осередку. На цьому етапі важливо усвідомити сенс, необхідність, мотивацію даної роботи, чому сприяють переживання нагальних проблем і розуміння потреби у подоланні кризових моментів життя громадян і країни, необхідність подальшої демократизації суспільства і держави, підготовки молоді до виконання своїх громадянських і суспільних функцій з метою покращення їх власної долі. На цьому етапі ініціативна група має пройти первинну правову, організаційну та психологічну підготовку і самопідготовку, щоб юридично грамотно здійснювати свої наступні дії з побудови і функціонування осередку громадянського суспільства у навчальному закладі.

Мова йде передовсім про чітке знання відповідних статей Конституції України, існуючих законодавчих актів, зокрема Закону України «Про освіту», Закону України «Про громадські об'єднання», проекту Закону «Про громадянське суспільство в Україні», Указу Президента про затвердження Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні від 26 лютого 2016 року, Плану заходів Кабінету міністрів України з реалізації Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016, 2017, 2018, 2019 і подальші роки, відповідних планів МОН України, вітчизняного і зарубіжного досвіду тощо. Здійснюється краще усвідомлення мети, завдань, порядку роботи громадянського суспільства, демократичних принципів і процедур його діяльності, необхідності прийняття етичного кодексу роботи його членів, комплектування з громади первісної структури громадянського суспільства. Визначення громадянського суспільства та демократичних засад його роботи здійснюється на прикладі роботи таких суспільств у Швейцарії, Німеччині, Євросоюзі, США.

На даному етапі важливим є прийняття ініціативною групою Етичного кодексу роботи членів громадянського суспільства. Цей кодекс має включати перелік базових моральних якостей особистості громадянина як основи громадянського суспільства (ГС) і влади держави. До них відносяться такі як: честь та гідність, патріотизм, відданість Батьківщині, духовність, демократизм, готовність членів ГС до партнерських стосунків

із владою, наявність громадянської культури, моральність, чесність, плюралізм, толерантність, відповідальність, активність, творчість тощо.

Ініціативна група збирає громаду різними засобами. Це можуть бути чергові збори об'єднаної територіальної громади або загальні збори колективу закладу. Громада може збиратися в умовах навчального закладу за домовленістю з його дирекцією та керівництвом управління освіти і науки місцевої державної адміністрації, які мають цьому сприяти. Громада може збиратися також на заклик ініціативної групи для розв'язання нагальних проблем життя суспільства та держави і діяти на основі чинного законодавства.

Далі відбувається організація первинного осередку громадянського суспільства як позавладного і позаринкового громадського об'єднання громадян, активно і цілеспрямовано діючих на конституційних і демократичних засадах на благо народу і держави. Освітнянський осередок має бути ієрархічно побудованим по «вертикалі» та «горизонталі» і взаємопов'язаним з центральним та територіальними осередками громадянського суспільства. Він повинен бути структурований за певними функціями спільноти громадян, наділений певними повноваженнями і мати визначений ступінь представництва (сім'я, жінки і чоловіки, групи за інтересами, гурти, гуртки, учнівське та студентське товариство, професійні союзи освітян і науковців, творчі спілки тощо). Метою осередку є виявлення нагальних потреб і проблем життя народу, обговорення і вирішення їх самостійно та у співпраці з представниками обраної народом державною владою, формування проєктів покращення життя.

Здійснюється структурування присутніх на зібранні осередку на сфери, сектори і служби: на «народ» (ДЕМОС, якщо учасників багато), на сектори громадянського суспільства народу (в обох випадках – і при масовому варіанті з чисельністю спільноти 100-200 чоловік і більше, і при кількості 15-20 учасників). Формуються його служби (правова, соціологічна, економічна, педагогічна, психологічна, медична, творчо-інноваційна, волонтерська, міжнародна тощо), служба представників державної влади народу (законодавець, виконавець, суддя) та служба представників ЗМІ, що відповідальні за гласність і свободу слова. Намічаються заходи з легітимізації громадянського суспільства (на основі Закону України «Про громадські об'єднання»), складання договорів між членами громадянського суспільства і представниками державної влади.

Отже, ініціативна група, яка далі виконує функцію координаційної ради ГС навчального або науково-дослідного закладу освіти, встановлює і пропонує затвердити голосуванням структуру суспільних органів, намічає створення додаткових громад, спілок, гуртів та гуртків у навчальному закладі, складає список представників, лідерів цих утворень та розробляє план стартових громадських дій і графік їх виконання, визначає органи ГС з метою побудови розвинутого та дієвого освітнього осередку ГС. Це такі органи, як його керівництво, що складається із ради координаторів,

очолюваної головним координатором (назви попередні), що обирається не більше, ніж на рік, на ротатійній основі.

Правова служба займається оформленням договірних стосунків між ГС і владою та оточуючими громадами (тобто по «вертикалі» та «горизонталі») і здійснює далі юридичну експертизу і супровід наступних дій, зокрема процесу генерування громадянами суспільної думки і пропозицій ГС тощо. Соціологічна служба проводить вивчення громадянської думки членів освітянського осередку, допомагає ним у виявленні нагальних проблем життя країни і навчального закладу, налагоджує процес обговорення проблем і пропозицій з їх вирішення, тобто деліберацію.

До функції правової та соціологічної служб та призначених ними волонтерів належить також організація голосувань і референдуму, встановлення представництва ГС у стосунках з владою – з метою доведення до неї пропозицій і проектів та контролю за їх виконанням відповідальними посадовими особами, організації громадянського впливу на дії влади, її переконання у необхідності виконання громадянських вимог і пропозицій. Складається також служба з організації профільних волонтерських команд для виконання відповідних доручень і проектів ГС. Обов'язковою є служба громадських засобів масової інформації (представники від місцевої преси, радіо і ТБ, спеціалісти по створенню інформаційних сайтів у фейсбуці, блогів, функціонування електронної преси, інформаційної аналітики, що, за терміном академіка І.А.Зязюна, виконує інформаційно-функційну функцію тощо) і т.д. Особливо важливою є соціально-психологічна служба ГС, члени якої, соціальні педагоги і практичні психологи, працюють як на професійних, так і на добровільних, громадських, волонтерських засадах.

Відбуваються вибори на зборах лідерів освітянського осередку ГС (на основі обговорення їх особистісних суспільних досягнень, можливо через тестування їх інтересів, схильностей, рис характеру, комунікаційних, організаційних, інтелектуальних, творчих здібностей тощо). Уточнюються характер і рівень представництва членів освітнього осередку ГС, делегуються повноваження та функціональні обов'язки обраних лідерів. Встановлюються ієрархічні та координаційні зв'язки осередку ГС з його внутрішніми та зовнішніми структурами, тобто з власними секторами та оточуючими його суспільними утвореннями, територіальними, професійними, віковими, гендерними та іншими місцевими, регіональними асоціаціями громадян та центральною Координаційною радою ГС у Києві.

Особливого розгляду потребує характер представництва членів конкретного осередку, оскільки в ньому в умовах окремого навчального закладу міститься обмежена кількість громадян в масштабі усього всеукраїнського учнівсько-викладацько-наукового освітнього корпусу. Теоретично, на рівні одного осередку може бути представлений, скажімо, за допомогою сучасних інформаційних технологій, взаємозв'язок з усіма освітянськими осередками української освіти і науки або навіть з усім

народом. Але практично досягти цього технічно дуже складно, хоча і можливо. В цих умовах доцільно говорити про відносно ієрархізоване демократичне представництво, тобто про опосередковану його форму. Прямою формою демократії може стати добре організований всеукраїнський референдум освітянського загалу. Тому виникає питання про моделювання в одному осередку якомога більш широкого демократичного представництва, що може забезпечити добра підготовка і організація роботи членів ГС і його координаційної ради.

Теоретично можна представити різні, все зростаючі рівні опосередкованого демократичного представництва, які реалізується однією особою, власне особистістю одного громадянина як члена освітянського осередку. До цього треба прагнути, формуючи ідеальну правову культуру громадянина. Автор розділа, спираючись на отриманий початковий досвід, впевнений, що рівень громадянської компетентності кожного члена освітянського осередку громадянського суспільства може зростати як теоретично, так і практично – у міру залучення до діяльності такого суспільства.

Отже, на цьому етапі здійснюється неперервне правове, соціально-психологічне, громадянське навчання, самопідготовка активу і всіх членів ГС, за такими вказаними раніше правовими документами, як: Конституція України, відповідні Закони України, законодавчі акти, Укази Президента, плани КМ України, інструкції, демократичні настановлення, методичні матеріали щодо реформи децентралізації влади, рекомендації Київського інституту громадянського суспільства та соціальні ініціативи громадян як членів КС. Цей процес координує правова і педагогічна служба координаційної групи.

Проводиться конституційне самовизначення членів освітянського осередку громадянського суспільства і державної влади за відповідними статтями Основного закону, громадянська самоідентифікація учасників такого суспільства за конституційними правами, обов'язками і свободами людини і громадянина. Формується правова компетентність учасників громадянського суспільства

На основі відповідних статей закону України «Про громадські об'єднання» готуються документи для офіційної реєстрації освітянського осередку ГС як громадського об'єднання. Готові документи оформлюються належним чином і подаються в органи реєстрації. Правова служба ГС здійснює юридичний супровід відповідної роботи його членів від її початку до завершення.

1.12.2. Висування членами громадянського суспільства нагальних проблем, обговорення пропозицій, ресурсів щодо їх розв'язання та за-твердження їх пріоритетності шляхом голосування

На цьому етапі членами ГС, представниками сфери ДЕМОС, визначаються (через систему ієрархічного і максимально розширеного представництва, що має механізм зворотного узагальнення думок) актуальні потреби і проблеми розвитку людини, суспільства, держави та пріоритети, порядок їх обговорення і прийняття шляхом голосування. Відбувається демократичне деліберативне обговорення нагальних проблем життя і розвитку громадян, народу та держави, систематизація цих проблем і встановлення першочерговості їх розгляду та вирішення. Виявлення проходить на зборах шляхом вільного висування, усного опитування, письмового анкетування, соціологічного дослідження тощо, за чим проводиться презентація, обговорення, аналіз та відбір переліку пріоритетних потреб, пропозицій та ідей щодо їх вирішення, що постають на шляху покращення життя народу.

Здійснюється режим народного, демократичного, деліберативного обговорення з використанням творчих і продуктивних методів, наприклад, комплексу технологій деліберації, мозкового штурму та творчого пошуку варіантів рішень з найвищою якістю («японські гуртки якості») тощо. Проводиться класифікація потреб, проблем за схемою «ціль-засіб», «мета-метод» на два класи – громадянські (волонтерські) та державні (галузево-професійні) і формуються дві відповідні групи запитань і пропозицій для голосування (по 5 запитань в кожній групі – так, щоб вони диференціювалися також за масштабом адресації – для людини, сім'ї, територіальної громади, громадянського суспільства та держави).

Обговорення проблем відбувається за орієнтовною схемою: первісне формулювання кожної проблеми з визначенням її основних питань та аспектів; аргументація та адресація проблем; пропозиції та ресурси щодо вирішення проблем; вірогідність їх розв'язання; сутнісне формулювання проблем для постановки на голосування для визначення їх пріоритетності тощо.

На основі суспільного обговорення, деліберації пріоритетних проблем визначаються пропозиції і ресурси щодо їх вирішення суспільством і владою, волонтерами і службовцями державних інститутів. Сформульовані членами первинних осередків громадянського суспільства пропозиції і ресурси щодо вирішення першочергових проблем покращення життя народу приймаються на проміжних голосуваннях як важливі для громадян і далі на кінцевому референдумі як проекти, обов'язкові для вирішення суспільством і державною владою.

Соціологічна та соціально-психологічна служба налагоджує поточний процес неперервного спілкування, діалогу, дебатів, обговорення, деліберації на зборах різноманітних проблем, формулювання пропозицій

щодо поліпшення життя народу та визначення шляхів їх виконання на різних рівнях представництва ДЕМОСУ, голосування та їх узагальнену гласну презентацію координаційній службі та усьому ГС. Слід зазначити, що система прийняття рішень ГС щодо вимог до себе і влади для покращення життя може проходити ряд ієрархічних етапів. Так, на першому етапі це може бути вільне ініціативне висунування різноманітних нагальних проблем і ідей окремими членами ГС або опитування з метою визначення усієї актуальної маси проблем. Цей проблемний масив має далі аналізуватися, узагальнюватися, систематизуватися, ієрархізуватися, визначатися пріоритетна послідовність його обговорення та виконання лідерами секторів ДЕМОСУ і далі – правовою, соціологічною, творчо-інноваційною, соціально-психологічною, волонтерською службами ГС та службою державної влади і службою ЗМІ, тобто в режимі гласності. Характер обговорення й опитування поступово змінюється з інформаційного, інформологічного на оцінювальний, референтний і тоді виникає необхідність громадського прийняття рішень через певні референтні голосування, можливо, спочатку координаційною радою, котра має сформулювати питання для секторального голосування і загального кінцевого референдуму (проектів), а услід за цим організувати його проведення і обробку результатів. Згадаємо, що в Швейцарії щорічно проводяться 3-4 федеральні референдуми, десятки кантональних і сотні муніципальних плебісцитів, референтних опитувань тощо. Так діє демократія, народовладдя!

1.12.3. Формування членами громадянського суспільства проектів вирішення пріоритетних проблем та їх прийняття референдумом як необхідних та обов'язкових для виконання

Порядок узагальнення та оформлення питань, проблем, ідей, пропозицій, ресурсів ГС відбувається на різних рівнях формування громадської думки – ідеї знаходяться в аксіологічному ієрархічному русі і таким чином відбувається їх розподіл для вирішення самим громадянським суспільством (зокрема – через його волонтерські структури) і через владу – різними державними інститутами – наукою, системою освіти, економікою, промисловістю, військовими силами, правоохоронними органами тощо. Відбувається диференціація прийнятих рішень та шляхів їх виконання у формі створення обґрунтованих проектів на різних рівнях громадянського суспільства – від рівня освітянського осередку конкретного навчального закладу і навчальних закладів регіону до системи освіти в цілому, тобто до рівня всеукраїнського освітянського осередку громадянського суспільства, інших його осередків, усього ГС держави. Отже, після такого проведення проблемних опитувань та узагальнення їх результатів Координаційна рада освітнього осередку ГС приймає рішення про визначення пріоритету проектів та їх виконання самими осередками ГС та офіційними владними структурами і підпорядкованими ним державними інститутами.

Відбувається прогностичне інноваційне втілення результатів прийнятих проектів у громадянське і державне життя через більш конкретні плани з метою покращення життя громадян і суспільства, дітей та дорослих у різних його вимірах.

Розробка проектів передбачає проходження таких орієнтовних кроків: всебічний аналіз пріоритетних проблем та основних ідей щодо їх вирішення як основи відповідних проектів; врахування суспільних і державних ресурсів їх виконання; визначення виконавців і планів здійснення проектів; усвідомлення очікуваного ефекту від виконання проектів (соціального, економічного, культурного, екологічного, естетичного, особистісного тощо); формулювання проектів для проведення референдуму щодо їх пріоритетності тощо.

На основі формування, обговорення та прийняття учасниками громадянського суспільства шляхом проведення референдуму визначаються першочергові суспільні та державні проекти. Намічаються плани виконання проектних рішень шляхом систематизації, узагальнення і формування двох груп громадянських і державних проектів та планів їх виконання з метою реального покращення життя народу. Це здійснюється (в перспективі, коли воно буде створено, а на даному етапі футурогенно, прогностично) через проведення громадянським суспільством референдуму з визначення значущості та першочерговості вирішення самим суспільством і державною владою нагальних проблем народу із застосуванням суспільно-волонтерських і державно-галузевих (професійних) ресурсів. На всеукраїнському референдумі освітянського осередку ГС приймається рішення щодо формування двох першочергових – громадянського і державного – проектів покращення життя народу. При цьому залишаються в проектному пакеті й інші пари проектів – суспільних і державних, які утворюють певну їх чергу, вирішення яких планується пізніше. Тобто у проектному пакеті ГС завжди мають бути в роботі не менше десяти проектів – два першочергових вирішуваних зараз, і вісім обговорюваних на наступних засіданнях освітянського осередку. І цей пакет проектів має неперервно оновлюватися і конкретизуватися від засідання до засідання.

Слід зазначити, що голосування в роботі освітянського осередку громадянського суспільства відбуваються неперервно – і на стартових, і на проміжних, і на завершальних етапах організації діяльності – вибору лідерів, розгляду та обговорення проблем, пропозицій, формування проектів і планів їх виконання. Голосування виконує функцію забезпечення стабільності, неперервності суспільного руху, продуктивності обговорення, концентрації зусиль суспільства на вирішенні головних проблем. Воно усуває непотрібні емоції, надмірну критику і самокритику як гальмуючі творчість чинники, котрі майже виключаються таким чином і переносяться на момент голосування, де виявляються у відкритому чи закритому режимі варіантами «так» чи «ні» голосування. Референдум же юридично

завершує цей процес (як суспільний конкурс нагальних проектів), результативно увінчує демократичну роботу ГС і робить його рішення обов'язковими для виконання суспільством і владою. Тобто маємо суспільну демократичну систему затвердження роботи ГС: просте голосування – референтне голосування – референдум.

1.12.4. Мобілізація суспільних і державних ресурсів на виконання прийнятих проектів, контроль та відповідальність виконавців

Прийняті на голосуваннях та референдумі більшістю голосів рішення є мобілізаційними щодо їх поточного і кінцевого виконання суспільством і владою. Ці рішення мають стимулювати, мобілізувати, концентрувати зусилля суспільства і влади на виконанні прийнятих проектів і планів. Разом з тим, думка меншості має бути врахована як прояв конструктивної критики при доведенні рішень до більш високого ступеня якості, при контролі за виконанням проектів і планів.

Після голосувань та референдуму обговорюються більш детально плани розробки двох першочергових, суспільного і державного, проектів – шляхом залучення громадянських (волонтерських) та державних (галузево-професійних) експертних і робочих ресурсів. Здійснюється детальна розробка громадянського (волонтерського) та державного (галузево-професійного) проектів і планів покращення життя народу на основі їх обговорення у відповідних сферах і службах, застосування проектних технологій, творчих методів, графічно-текстової мультимедійної презентації, проведення взаємного контролю і самоконтролю можливих виконавців, фахівців з проектування, конструювання, технології, економістів, менеджерів. При цьому служба ЗМІ забезпечує гласність усіх громадських процесів, завдяки чому у критичних ситуаціях можливе підключення думки членів різних секторів сфери ДЕМОС і служб та підсилення загального інтелектуального потенціалу, підвищення рівня ефективності дії громадянського підсилювача, суспільного «комп'ютера» при вирішенні нагальних проблем. При встановленні невирішуваності проблеми, неможливості розробки проекту і плану розглядається і приймається через голосування і референдум питання про їх відтермінування у часі, про певну ротацію проектів в їх списках, звернення до проблем і проектів, що стоять нижче в їх прийнятому референтному переліку.

Отже, в ході обговорення і голосування прогнозуються можливості, а в ході референдуму актуалізується максимальна мобілізаційна готовність ГС і влади до виконання суспільних проектів наявними волонтерськими командами, а державних проектів – певними галузями народного господарства підприємствами, спеціалістами – та наслідки втілення прийнятого громадянського і державного проектів у життя країни, суспільства, сім'ї та людини.

У ході прогностичного обговорення процесу і наслідків здійснення громадянських та державних, проектів у житті, визначаються форми контролю і можлива відповідальність за позитивні та негативні наслідки: ухвала чи догана, посадове підвищення чи ротація кадрів – виконавців як з боку лідерів громадянського суспільства, так і службовців, посадових осіб держави.

Виділяються внутрішній самоконтроль та зовнішній контроль на всіх етапах роботи, що супроводжується оцінкою виконання проектів самим громадянським суспільством в цілому, його службами і членами, експертними групами служб, волонтерською службою (наприклад у питаннях допомоги дітям, дорослим, людям похилого віку, педагогам, обдарованим і талановитим тощо) та професійними фахівцями місцевої влади, держави, державними службовцями, обов'язок яких полягає саме у служінні народові. Відбувається взаємний контроль усіма учасниками співдії і з боку ГС, і з боку державної влади. Проте контроль має бути конструктивним, не переходити у некеровану критику і критиканство.

Забезпечується самовідповідальність громадянського активу та відповідальність владних структур перед ГС за результати виконання громадянських і державних проектів і планів. У випадку їх ефективного виконання використовуються моральне заохочення через пресу, рекомендації електорату щодо ставлення на виборах до тих чи інших кандидатів у депутати тощо. У випадку невиконання застосовуються різні види відповідальності – від звітів з поясненнями у ЗМІ, громадського осудження, постановки питань про кадрову невідповідність деяких службовців, аж до актів протесту, передбачених законодавством. Відповідальність координаторів освітянського осередку здійснюється через їх звіти, заохочення або осуд, через дострокову ротацію і виводу зі складу координаційної ради тощо

Здійснюється неперервний соціально-психологічний супровід соціальними педагогами і практичними психологами всіх етапів становлення і функціонування освітянського осередку ГС та громадянської поведінки її членів (поточна психодіагностика, психорозвиток, психоконсультування, психотерапія, психокорекція тощо) – на громадських, волонтерських засадах, але в разі необхідності можливе звернення і до професійної компетентності спеціалістів на контрактній основі. Для відповідних витрат створюється і використовується спеціальний Фонд громадянського суспільства або можливості спеціально передбаченого для цього бюджетного фінансування, виділення спеціалістам грантів для надання ними кваліфікованих юридичних, психологічних, організаційних, технічних тощо послуг ГС, як це передбачено Стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства. Набутий досвід побудови і функціонування громадянського суспільства неперервно вивчається й узагальнюється, піддається експертизі, визначаються подальші перспективи розвитку освітянського осе-

редку громадянського суспільства як важливої складової громадянського суспільства регіону та країни.

***1.12.5. Втілення результатів виконання проектів у життя,
забезпечення досконалості, наступності та неперервності
роботи громадянського суспільства***

Підводяться підсумки завершеного циклу (поточного, місячного або квартального) роботи громадянського суспільства його учасниками і лідерами, здійснюється оцінка зробленого, оформлюються і публікуються звіти, в тому числі і в ЗМІ, висуваються пропозиції щодо удосконалення діяльності громадянського суспільства у всіх його ланках, визначаються перспективи – найближчі (готовність до наступного засідання), середньострокові (декілька місячно-квартальних циклів) та віддалені (планування на рік і далі). Оцінюються членами громадянського суспільства якість процесу і результатів його функціонування на основі паритетної взаємодії з державною владою та обговорення шляхів удосконалення спільної роботи. Розробляються плани майбутніх дій громадянського суспільства відповідно до наступності і почерговості розгляду і формулювання інших проблем і проектів, які були поставлені і прийняті через референдум на даному засіданні громадянського суспільства і можуть бути уточнені у проміжку часу між засіданнями в самостійному, так би мовити домашньому порядку.

Здійснюється висування юридичних пропозицій щодо правового удосконалення діяльності громадянського суспільства та державної влади, що необхідне для підвищення ефективності їх спільної роботи з покращення життя народу (обговорення, оцінка роботи, своєї та інших учасників, їх враження і побажання). Формулюються юридичні доповнення і поправки, зокрема пропозиції щодо внесення змін з боку освітянського та інших осередків громадянського суспільства спільно з народними депутатами до проекту Закону «Про громадянське суспільство в Україні» в редакції 2002 року (або пізнішого проекту 2013 року) і його включення та прийняття народними депутатами, приміром – від відповідних територіальних громад до порядку денного роботи ВР України. Можливо вдасться нарешті хоча б з третьої спроби прийняти цей закон ВР про правознавче забезпечення дії прямої демократії, передбаченої Конституцією України.

Таким чином, дана орієнтовна програма визначає логіку, послідовність дій з розвитку та діяльності освітянського осередку громадянського суспільства, що необхідно для розуміння його сутності. Громадянське суспільство може утворюватися і функціонувати шляхом певної модифікації традиційних зібрань громадян або об'єднаних територіальних громад, передбачених реформою децентралізації.

Для обговорення і відпрацювання більш конкретних питань побудови і функціонування громадянського суспільства розглянемо їх на при-

кладі соціально-психологічного тренінгу розвитку первинного освітянського осередку громадянського суспільства.

Література.

1.Абрам'юк Ігор. Врегулювання механізмів участі громадян в управлінні громадою / Ігор Абрам'юк, Анатолій Ткачук (Інститут громадянського суспільства).– К.: Легальний статус, 2011.– 64 с.

2.Гураль П.Ф., Софінська І.Д. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення і конституційно-правове регулювання. Плани семінарських занять для студентів 5 курсу (магістрів) юридичного факультету. – Львів: Юрид. фак.-т ЛНУ ім. Івана Франка.– 2012.– 19 с.

3.Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» №2222-ІV. – Харків: ФОП Співак Т.К., 2010.– 48 с.

4.Метьюз Девід. Екологія демократії. Як стати сильнішими, щоб самим формувати своє майбутнє (переклад з англійської).– Київ: «Стилос», 2018. – 266 с.

5.Основи громадянського суспільства: Словник: Для студ. вищ. навч. закл./ Н.Г.Джингарадзе, М.А.Ожеван, А.В.Толстоухов та ін.– К.: Знання України, 2006.– 232 с.

6.Основи демократії: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Авт. колектив: М.Бессонова, О.Бірюков, С.Бондарчук та ін.; За заг. ред. А.Колодій; М-во освіти і науки України, Академія педагогічних наук України, Укр.-канад. проект «Розбудова демократії», Ін-т вищої освіти.– Вид. 2-ге, стереотипне.– К.: Вид-во «Ай Бі», 2004.– 668 с.

7.Основи соціальної психології: Навчальний посібник / О.А.Донченко, М.М.Слюсаревський, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, Н.В.Хазратова та ін.; За ред. М.М.Слюсаревського.– К.: Міленіум, 2008.– 496 с

8.Пилинський Я.М. Від нації мігрантів до нації громадян. Як американська освіта створила американську націю: наукове видання / наук. ред. Н.Г.Ничкало. – К.: СтилоС, 2016. – 324 с.

9.Пилинський Я.М. Деліберативна освіта в умовах децентралізації. Посібник з організації дорадчого навчання громадян. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.– К.: «СтилоС», 2018. – 173 с.

10.Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посібник / Ф.М.Рудич, Р.В.Балабан, Ю.С.Ганжуров та ін.– К.: Либідь, 2008.– 440 с.

11.Рибалка В.В.Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина:посібник / Валентин Рибалка.– ТАЛКОМ, 2018.– 226 с.

12.Рибалка В.В.Соціально-психологічний тренінг розвитку первинного освітянського осередку дієвого громадянського суспільства у партнерській взаємодії з представниками державної влади // Антрагогічний вісник: Науковий електронний журнал (заснований у 2012 році, виходить 1 раз на рік). Випуск 8, 2017. Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, Житомир.– 218 с. – С. 150-158.

13.Рибалка В.В. Сприяння розвитку особистості громадянина і дієвого громадянського суспільства засобами практичної психології: метод. реком.– К.: Талком, 2017.– 90 с.

14.Ткачук А.Ф. Стратегічне планування у громаді (навчальний модуль) / Анатолій Ткачук, Василь Кашевський, Петро Мавко.– К.: ІКЦ «Легальний статус», 2016.– 96 с.

15.<http://newsland.com/user/4297709718/content/kak-rabotaet-grazhdanskoe-obshchestvo-v-shveitsarii/4478161/>.

16.https://studopedia.ru/2_22072_printsipi-i-osnovnie-kriterii-demokratii.html

17.<http://dedovkgu.narod.ru/org/org11.htm> (демократические процедуры в...)

1.13. Соціально-психологічний тренінг розвитку демократичного освітянського осередку громадянського суспільства

В.В.Рибалка

1.13.1. Передмова: мета, завдання, принципи і порядок роботи тренінгу в залежності від кількості учасників і технологічні моменти

У тренінгу моделюються основні функції громадянського суспільства (ГС), що визначаються Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання», проектом Закону України «Про громадянське суспільство в Україні» від 2002 року, наявним зарубіжним досвідом та існуючими науковими даними щодо розвитку громадянського суспільства як форми прямої розширеної демократії.

Мета тренінгу передбачає:

- формування компетентності учасників тренінгу у питаннях створення та роботи, організації та функціонування первинного осередку громадянського суспільства на базі освітянського (науково-дослідного, навчального) закладу;

- навчання правових і організаційних засад цієї роботи, зокрема знання відповідних статей Конституції та інших законів України, проекту закону «Про громадянське суспільство в Україні», умінь їх імплементації на основі демократичних принципів, процедур і умов;

- формування здатності до продуктивного спілкування між членами громадянського суспільства (ГС), демократичного обговорення, діалогов

ції та вирішення ними нагальних проблем країни у партнерській взаємодії з обраною ним державною владою (ДВ).

- розвиток здібностей до розробки на демократичній основі соціально-економічних, культурних тощо проектів покращення життя народу шляхом послідовного та обґрунтованого вирішення його нагальних проблем;

- надання консультативно-тренінгових послуг спеціалістам з питань створення первинних освітніх осередків ГС у різних навчальних закладах;

Завдання тренінгу співпадають з назвою 5 етапів його роботи, що наводяться у загальному алгоритмі побудови і функціонування первинного освітянського осередку ГС і далі – у процедурі здійснення сценарію тренінга.

Принципами роботи тренінгу є:

- Конфіденційність;
- Активність і актуалізація здібностей, обдарувань, талантів учасників;

- Участь у тренінгу впродовж усього періоду його роботи;
- Діагностика актуальних властивостей особистості;
- Створення атмосфери довіри і відвертості;
- Презумпція демократії, тобто незаперечне визнання і прийняття, відповідно до Конституції, принципу народовладдя, за якого влада юридично і фактично належить народу і проголошується свобода і рівноправ'я усіх громадян;

- Принцип конституційного, громадянського, особистісного самовизначення учасників тренінгу, самоідентифікації тренінгової групи як освітянського осередку ГС, тобто Конституційно зумовленої форми, осереддя прямої, розширеної, позавладної і позаринкової демократії, безпосереднього народовладдя, яка паритетно доповнює інші форми представницької демократії, органи державної влади і має на меті покращення життя народу через застосування демократичних принципів і процедур, що сприяють виявленню і розв'язанню нагальних проблем народу шляхом повнішого і ефективнішого використання ресурсів суспільства і держави.

- Відсутність зловживання критикою, голослівних сумнівів і звинувачень одне одного, перенесення критики на етап голосування, коли можна висловити своє ставлення демократичним шляхом – дуже важливим є вироблення позиції співробітництва і злагоди при наявності адекватних форм самоконтролю і контролю громадянської поведінки;

- Наявність зворотного зв'язку;
- Опора на кращі традиції минулого, на принцип «тут і тепер», на оптимістичну спрямованість у майбутнє;

- Відкритість у спілкуванні та продуктивність діалогу, включення в публічне обговорення, демократичну деліберацию проблем, пропозицій, проектів;

- Увага передусім до поведінки особистості, до її позитивних проявів;

- Партнерство і взаємодопомога;

- З попередніми принципами пов'язаний принцип організованості, синтезу зусиль, суспільного синергетизму, соціальної солідарності, творчого долаання стихійності й ентропії;

- Принцип стимулювання усіх учасників до висунування реальних і вирішуваних проблем, їх обговорення в ході діалогу, дискусії, дебатів, делібератії, актуалізація творчої та інноваційної діяльності, взаємного консультування, прийняття конструктивних рішень та їх виконання на базі використання громадсько-волонтерських, суспільно-державних та державно-професійних ресурсів, акцент на прогресивну громадянську поведінку,

- Акцентування учасників на громадянську підготовку, творчу, продуктивну працю, взаємне кооперативне підсилення, мультиплікацію їх особистісного громадянського потенціалу та його актуалізацію.

Порядок роботи тренінгу в залежності від кількості учасників:

а) масовий варіант, за схемою марафону, «форуму-театру» або розширеної (на зразок телевізійного шоу-реаліті) ділової гри з кількістю 50-70-150 учасників (залежно від ситуації проведення тренінгу – в школі, районі, обласному центрі, столиці, учбовій телестудії, телеканалі тощо – з відповідною системою представництва і делегування повноважень); при цьому утворюються дві сфери: велике коло – «народ» («ДЕМОС»), яке сегментується за територіальним принципом (вулиці, райони міста, області); в середині «народного» кола розташовується середнє коло координаторів (вони теж народ, його спеціалізовані представники, що представляють і тим самим інтегрують усі сегменти народу); внутрішнє коло – це група координаторів сегментованого ГС, яку складають лідери служб ГС та їх заступники, представники державної влади (ДВ) і ЗМІ. Виділяються лідери таких служб ГС, як правова (юридична), соціологічна (регламентна), економічна, педагогічна, соціально-психологічна, творчо-інтелектуальна, міжнародна тощо, представники ДВ – законодавчої, виконавчої, судової – та ЗМІ;

б) малий варіант з одним колом із 15-20 учасників з відповідною, але формалізованою скороченою диференціацією на сфери і служби, в якому деякі процедури редукуються, реалізуються символічно у вербальному, інструктивному плані;

в) тренінг ведуть два інструктори (тренери), почергово змінюючи одне одного, враховуючи велике психофізіологічне та інтелектуальне навантаження на них.

Тривалість роботи: масового варіанту (марафон, форум-театр, шоу-реаліті) – 2-3 дні по 3-5 годин кожний день, а малого варіанту 3-5 годин; в першому випадку відпрацьовується найповніше весь сценарій, у другому випадку – лише частково, формально, вербально.

Технологічні моменти проведення тренінгу, важливі для ведучих, полягають в тому, що нормальний хід тренінгу має забезпечуватися командою менеджерів, яку очолюють, як мінімум, два ведучих та їх помічники, котрі мають досконало знати сценарій і виконувати якнайменше наступні функції:

- Визначення мети і завдань;
- Структурування учасників у групи, їх розміщення відповідно до мети і завдань;
- Впорядкування, організація роботи;
- Забезпечення роздавальними матеріалами ;
- Обслуговування функціонування певної апаратури, зокрема мікрофонів, мультімедіа, комп'ютерів, роздачу папіру, фломастерів, ручок тощо;
- Супроводжувати виконання визначених вправ, ігор, спілкування, подавати певні команди, формувати робочі групи тощо;
- Обговорення звітів про результати кожного етапу та перехід до наступного етапу тощо.

1.13.2. Загальний алгоритм роботи первинного тренінгового осередку громадянського суспільства у навчальних закладах системи освіти

Вказаний алгоритм включає в себе 5 етапів роботи, які узагальнено описані в орієнтовній програмі експериментального розвитку освітянського осередку громадянського суспільства у попередньому розділі.

1.Збір громади, самоорганізація та правова підготовка громадянського суспільства.

Вступ: мета, завдання, принципи і порядок роботи учасників тренінгу, визначення громадянського суспільства та демократичних принципів і процедур його роботи, етичний кодекс, універсалії (принципи) діалогу та спілкування, знайомство учасників.

Організація тренінгового осередку громадянського суспільства, визначення характеру представництва і повноважень його учасників.

Конституційна, правова підготовка, ідентифікація учасників тренінгового суспільства як громадянського (права, обов'язки, свободи людини і громадянина) тощо.

2. Висування членами громадянського суспільства нагальних проблем, обговорення пропозицій, ресурсів щодо їх розв'язання та за-твердження їх пріоритетності шляхом голосування.

Визначення актуальних проблем розвитку людини, суспільства, держави та пріоритету, порядку їх обговорення і вирішення.

Суспільне обговорення, деліберация пріоритетних проблем та пропозицій щодо їх вирішення суспільством, волонтерами, і владою, службовцями державних інститутів. Визначення пріоритету подальшого розгляду проблем шляхом голосування.

3. Формування громадянським суспільством проектів вирішення пріоритетних проблем та їх прийняття референдумом як необхідних та обов'язкових для виконання.

Формування, обговорення та прийняття учасниками тренінгового громадянського суспільства (шляхом проведення проміжних референтних голосувань і кінцевого референдуму) першочергових суспільних та державних проектів.

Обговорення планів виконання двох першочергових, суспільного і державного, проектів шляхом залучення громадянських (волонтерських) та державних (професійних) ресурсів.

Прогнозування в ході обговорення можливостей і наслідків втілення результатів розробки громадянського і державного проектів у життя країни, суспільства, сімей та людини.

4. Мобілізація суспільних і державних ресурсів на виконання прийнятих проектів, контроль та відповідальність виконавців.

Відбувається послідовне прийняття рішень учасниками тренінгу на всіх проміжних етапах роботи над проектами і планами їх виконання як обов'язкових для суспільства і владних структур. Відбувається мобілізація усіх наявних суспільних (волонтерських) і державних (галузових і професійних) ресурсів на виконання в умовах тренінгу пріоритетних проектів у вигляді планів їх реалізації. Визначаються форми контролю та відповідальності за виконання прийнятих на засіданні тренінгового громадянського суспільства проектів.

5. Втілення результатів виконання проектів у життя, забезпечення досконалості, наступності та неперервності роботи громадянського суспільства.

Підведення підсумків тренінгу кожним учасником і його ведучими, оцінка зробленого, оформлення його результатів у формі звіту, висування пропозицій щодо удосконалення діяльності громадянського суспільства, визначення перспектив, найближчих (наступного заняття), середньострокових (декількох наступних циклів) та віддалених (на рік і далі).

Література.

1.Рибалка В.В.Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина:посібник / Валентин Рибалка.– ТАЛКОМ, 2018.– 226 с.

2.Рибалка В.В.Соціально-психологічний тренінг розвитку первинного освітянського осередку дієвого громадянського суспільства у партнерській взаємодії з представниками державної влади // Антрагогічний вісник: Науковий електронний журнал (заснований у 2012 році, виходить 1 раз на рік). Випуск 8, 2017. Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, Житомир.– 218 с. – С. 150-158.

1.14. Демократична парадигма освіти та розвиток освітянського осередку громадянського суспільства і особистості громадянина ***В.В.Рибалка***

У даному розділі ставиться мета обґрунтування необхідності соціально-психологічного забезпечення становлення демократичної парадигми в системі освіти, зокрема – через створення освітянського осередку громадянського суспільства як форми прямої демократії.

Одне із головних положень, щодо якого автор згодний з думками інших фахівців і яке він піддає психолого-педагогічному обґрунтуванню, полягає в тому, що в умовах побудови демократичної України, в якій утверджується народовладдя (грец. *demokratia* – влада народу, від *demos* – народ і *kratos* – влада), її освіта та навчально-виховний процес в її закладах має будуватися на демократичних принципах, процедурах і умовах. Ця думка вже більше двох століть обстоюється у світовій філософії та педагогіці, в якій утверджується демократична парадигма – як основа побудови демократичної держави, громадянського суспільства і особистості громадянина. Можна погодитися з думкою деяких сучасних психологів і педагогів, що в останні десятиліття в освіті відбувається зміна авторитарної парадигми на демократичну [20]. Судячи по доступним автору джерелам, ця парадигма вже здавна розкладається рядом мислителів, серед яких слід відмітити передовсім таких реформаторів американської освіти, як Т.Джефферсон (1743-1826), Н.Вебстер (1758-1843), Дж.Дьюї (1859-1952). Останній у своїх працях «Школа і суспільство» (1899 р.), «Демократія та освіта» (1916 р.) та ін. сформулював демократичну концепцію освіти, що справила величезний вплив на навчання учнівської молоді і дорослих у США та інших країнах – Канаді, Австралії, Швейцарії, Росії та ін.[19].

Ось як сам Дж.Дьюї визначає головні ідеї своєї демократичної концепції: «Оскільки освіта є процес суспільний, а суспільні основи освіти бувають різні, то для того, щоб обговорювати стару і будувати нову освіту, необхідно мати визначений ідеал суспільства. Для оцінки важливості

того чи іншого виду суспільного життя нами вибрані два положення: ступінь спільності інтересів групи для всіх її членів і свобода взаємодії даної групи з іншими. Інакше кажучи, небажано будувати суспільство, яке встановлює внутрішні та зовнішні перешкоди для вільної взаємодії і обміну життєвим досвідом між людьми. Демократичне суспільство забезпечує рівний доступ своїх членів до всіх благ і гнучке пристосування своїх установ через взаємодію різноманітних видів спільного життя. Освіта в такому суспільстві створює у людей особистий інтерес до суспільних стосунків та управління суспільством і такий світогляд, завдяки якому зміни у суспільстві відбуваються поступово, не породжуючи безладу» [19].

Зазначимо, що в Росії, після реформи 1861 року і формального звільнення від кріпацького рабства більшості сільського населення країни (зазначимо тут, що і США саме в цей час позбулися рабства – внаслідок громадянської війни 1861-1865 рр.), про необхідність запровадження громадянських, демократичних засад у народне життя думали багато мислителів. Приміром, про це писав видатний український філософ, соціолог, історик і педагог М.П.Драгоманов. Живучи у 1876-1889 р.р. у Женеві й очолюючи там осередок вітчизняних політичних емігрантів, він видавав публіцистичний збірник «Громада» (усього було надруковано 5 томів), в якому, зокрема закликав співвітчизників вже тоді звернути увагу на досвід політичного устрою і освіти США і Швейцарії [15]. Можна не сумніватися, що висловлені М.П.Драгомановим громадянські, демократичні ідеї були добре відомі його послідовникам – І.Я.Франку, Л.Українці, В.І.Вернадському, А.С.Макаренку, Г.І.Ващенко та ін.

Ми маємо підстави стверджувати, що вітчизняні психологи і педагоги не залишилися тоді осторонь світового процесу демократизації школи і найбільш відомим втілювачем демократичної концепції, парадигми в освіту став А.С.Макаренко як народний вчитель. Існують біографічні свідчення про те, що А.С.Макаренко був знайомий з роботами і демократичною концепцією освіти Дж.Д'юї вже у 1920 році. В його соціально-педагогічній системі демократична парадигма була блискучо втілена з урахуванням народних традицій. Цьому безумовно сприяло й те, що у 1920-х роках в СРСР вийшли багатьма виданнями вказані вище праці Дж.Д'юї, а сам він 1928 року був запрошений Наркомпросом СРСР в якості іноземного радника з питань розбудови радянської освіти на основі його демократичної концепції [19]. Проте пізніше, у 1937 році, з утвердженням в СРСР сталінської ідеології авторитаризму, його праці як «прибічника і захисника троцькізму», були заборонені, а послідовники його педагогічних ідей здебільшого репресовані. Була закрита і комуна А.С.Макаренка, а він сам помер від інфаркту 1 квітня 1939 року...

Тому можемо погодитися з деякими психологами і педагогами в тому, що в сучасній Україні відбувається, хоча і зі значним запізненням і надто повільно, трансформація освіти, для якої характерна зміна авторитарної парадигми на демократичну [20].

Саме поняття парадигми (від грецького – *приклад, взірець*) означає «прийняту певним науковим співтовариством *модель* постановки та вирішення проблем, яка забезпечує існування наукової традиції. Застосування терміну «парадигма» у цьому сенсі було започатковане у праці Куна «Структура наукових революцій»... Концепція П.Куна, для якої засадничим є поняття «наукове співтовариство», спрямована проти надісторичної нормативності епістемологічних образів науки; наголошує на їхній функціональній залежності від панівного в дану історичну епоху способу діяльності наукового співтовариства; викриває умовність демаркаційної лінії, що відокремлює раціональну науку від нераціональних форм інтелектуальної діяльності. За Куном, наукова революція – це зміна парадигм, точніше, повна або часткова зміна «дисциплінарної матриці» [13]. Таке розуміння парадигми повністю відповідає сутності зміни авторитарної парадигми на демократичну в українській освіті, що реально розпочалася на початку 90-х років XX століття. А історична спроба – з 1920-х років минулого століття.

Про парадигмальний характер трансформації української освіти добре сказав у своїй статті В.Д.Прищак, охарактеризувавши демократичну парадигму (в цьому він погоджується з думкою російського вченого М.Алексєєва) як таку, що містить у собі сучасні психологічні і педагогічні підходи. Мова йде, зокрема про гуманістичний, розвивальний, індивідуальний, компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований підходи. Вчений вбачає «актуалізацію демократичної парадигми в таких педагогічних напрямках, як: гуманістична педагогіка, дитиноцентрована педагогіка, педагогіка співробітництва, педагогіка толерантності, особистісно орієнтована педагогіка, особистісно-соціально орієнтована педагогіка, суб'єктно орієнтована педагогіка (суб'єкт-суб'єктний підхід), діалогічний підхід та ін.» [20].

Показовим в цьому плані вважаємо також висновок, до якого дійшли редактори і автори колективної американсько-української монографії «Культура і спільнота у становленні педагога» (2000 р.) професори Крістофер Кларк і Тетяна Кошманова. Вони вважають, що «вчитель критичної педагогіки є освітянином і політичним активістом. У навчальному класі він створює «спільноту учіння», що сприяє розвитку демократичних цінностей і практик через групове розв'язання проблем. У коледжі викладач бере участь у розвитку програми і навчального розпорядку. У широкій суспільній спільноті педагог працює над поліпшенням навчальних умов та освітніх можливостей через її залучення у політичну діяльність... Головним у теоріях критичної орієнтації є важливість розвитку у майбутніх вчителів демократичних цінностей, допомоги студентам *знайти їх голос* і розвинути їх ідентичність, пов'язання їх навчального досвіду з роботою у великій освітній спільноті. На побутовому рівні критичну педагогіку переважно розуміють як синонім соціал-конструктивізму» [4]. До речі, одним із засновників вказаного напрямку педагогіки, тобто соціал-

конструктивізму, американські фахівці вважають Л.С.Виготського, зіставляючи його погляди саме з ідеями Дж.Д'юї. Можна припустити, що під час перебування Дж.Д'юї у Москві в кінці 1920-х років, ці мислителі могли зустрітися і обмінятися своїми думками...

Слід зазначити, що демократична парадигма вже починає запроваджуватися у сучасній українській освіті. Серйозне наукове обґрунтування демократизації освіти саме через громадянське суспільство здійснене групою сучасних філософів, соціологів, педагогів, які працюють за українсько-канадським проектом «Демократична освіта», котрий очолює директор Центру вивчення демократії Університету Квінз (Канада) Джорж Перлін. Цей проект представлений у колективній монографії «Основи демократії» (2002 рік) такими відомими громадськими і державними діячами України, як академіки В.Г.Кремень, В.П.Андрущенко, професор А.Колодій та колектив авторів з усієї України [7]. В монографії робиться оптимістичний висновок щодо того, що розвиток української освіти цілком залежить від перспектив демократизації країни і навпаки.

Це передбачає, зокрема втілення в освіту демократичних принципів, процедур, умов не тільки в ланці її управління та організації, але і у самий процес виховання та навчання, в життя учнівської молоді, як це зробив А.С.Макаренко. При цьому демократичні засади, що у своїй узагальненій формі представлені у нашому посібнику [11], мають специфічно, «освітньо» трансформуватися – методологічно, дидактично, психолого-педагогічно, технологічно – не втрачаючи своєї сутності і не підмінюючись іншими поняттями.

В європейських країнах існує цікавий досвід втілення демократичних принципів безпосередньо у навчальні плани навчання і виховання учнівської молоді. Розглянемо, для прикладу, типовий навчальний план (**curriculum**) для дошкільних закладів Швеції, який вивішений у кожному дитячому садочку цієї країни. Так, в цьому плані стверджується, зокрема такі положення (виділимо з тексту плану лише ті з них, в яких зустрічається поняття **демократія**) [21]:

«**Демократія** формує фундамент дошкільної освіти...

Найважливіше завдання дошкільної освіти є передати і сформувати повагу дошкільнят до прав людини і основних **демократичних цінностей**, на яких базується шведське суспільство...

Позиція дорослих впливає на розуміння та повагу дітей до прав і обов'язків, що діють у **демократичному суспільстві**...

Дії працівників дошкільних закладів мають здійснюватися **демократично**...

Дошкільне виховання має активно і свідомо впливати й стимулювати дітей до розвитку їх розуміння та прийняття ними **демократичних цінностей**, що поширені в нашому суспільстві...

Дошкільна освіта використовує **демократично діючі методи**, в застосуванні яких діти беруть активну участь...

Дошкільна освіта забезпечує розуміння дітьми того, чим є **демократія**...

Дошкільна освіта розвиває здатність дітей розуміти суспільну ситуацію і діяти відповідно до **демократичних принципів**...

Педагогічні колективи дошкільних навчальних закладів повинні готувати дітей до участі у прийнятті відповідальності, прав і обов'язків, що притаманні **демократичному суспільству**» ([21] див. на сайті Міністерства освіти Швеції, в перекладі з англ. автора статті).

Відмітимо, що мова йде про дошкільну освіту як базову для загальної, вищої та освіти дорослих...

У типовому навчальному плані, рекомендованому Міністерством освіти Швеції для загальноосвітньої школи, демократичні принципи навчання і виховання шведських школярів зосереджені у 10 його пунктах, що визначають демократичний дух цієї ланки освіти. Мова йде про такі принципові положення, як [22]:

- національна шкільна система базується на **демократичних принципах**.

- шкільна освіта має передавати і формувати у школярів поважне ставлення до прав людини і основних **демократичних цінностей**, на яких базується шведське суспільство.

- само по собі недостатньо, щоб освіта формувала лише знання про фундаментальні цінності, вона повинна забезпечувати досконале використання **демократично діючих методів** і розвивати у школярів здатність й готовність приймати на себе особисту відповідальність й брати активну участь у громадській суспільній діяльності.

- школа має формувати в учнів стійкі форми знань, що конституціюють структуру громадянських стосунків у суспільстві, котрі базуються на фундаментальних **демократичних цінностях** і правах людини, які ми всі розділяємо.

- школа відповідає за те, щоб у всіх учнів формувалися передумови для задовільної участі у **демократичному прийнятті рішень** у громадянському і трудовому житті.

- згідно з Актом освіти, остання повинна передавати школярам інформацію, відповідно до фундаментальних **демократичних цінностей** і прав людини, що захищають недоторканність, свободу і цілісність індивіда, рівноправ'я всіх людей, гендерну рівність і солідарність між людьми.

- метою школи є те, щоб всі учні могли свідомо визначати свої погляди, спираючись на знання своїх людських прав і фундаментальних **демократичних цінностей** настільки, наскільки особистість знає це на власному досвіді.

- всі, хто працює в школі, мусять прививати кожному учневі повагу й уміння застосовувати **демократичні підходи**.

- вчителі мають ясно використовувати фундаментальні **демократичні цінності** шведського суспільства й права людини і разом з учнями

обговорювати конфлікти, що можуть виникнути між їх цінностями і правами та реальними подіями.

— мета школи полягає в тому, щоб кожний учень міг індивідуально, на основі знання **демократичних принципів**, розвивати далі свою здатність працювати **демократичним шляхом** [там само].

Показово те, що демократичні цінності становлять також основу курикулуму для програм освіти дорослих, який розроблений Міністерством освіти Швеції 2012 року. Наведемо три принципові демократичні положення цієї програми [23]:

— освіта дорослих презентує такі знання, що визначають структуру громадських стосунків у суспільстві, більш того, ці знання базуються на системі цінностей, що включає як фундаментальні **демократичні цінності** і повагу до прав людини.

— освіта дорослих повинна передавати – і закріплювати серед них – повагу до прав людини та **базові демократичні цінності**, на яких ґрунтується шведське суспільство.

— освіта дорослих відповідає за те, щоб кожний учень включався у процес навчання за своїм навчальним планом, маючи в якості передумови участь у прийнятті **демократичних рішень** у суспільстві та у трудовому житті.

Отже демократичні цінності складають фундаментальну основу неперервної освіти в Швеції. Те ж саме можна сказати і про освіту країн, що входять у Євросоюз. Тому слід докладніше зупинитися на визначенні демократичних засад діяльності демократичного громадянського суспільства.

Демократичні засади – цінності, принципи, процедури, умови – діяльності громадянського суспільства визначаються розумінням **демократії** саме як народовладдя, як формою політичної організації суспільства, основою на визнанні народу в якості джерела влади, що проголошено в конституціях багатьох країн, в тому числі і Конституції України [3].

Сучасна демократія – це передусім механізм здійснення народовладдя, що забезпечує водночас дотримання прав, обов'язків і свобод особистості. В демократії центр тяжіння зміщується з питання про те, хто керує, на питання про те, яким чином здійснюється керування. Демократія сьогодні – це механізм здійснення державної влади, який забезпечує виконання волі більшості населення.

Впровадження зазначених демократичних принципів і процедур у громадянське суспільство та освіту звичайно не починається з нуля, а спирається на певні демократичні починання, елементи демократії, які вже здавна втілюються у соціальне життя, приміром, у вигляді народного віча, козацьких рад, комун, майданів, об'єднаних територіальних громад тощо [11]. Вони входять у свідомість та робочий тезаурус політиків, урядовців, педагогів, психологів, учнівської молоді і представлені певним чином у роботі різноманітних зібрань, рад різного рівня – від наукових і

педагогічних до місцевих і Верховної ради. Проте цих елементів ще дуже мало і вони реалізуються переважно формально, політично заангажовано, бюрократично, часто спотворено. Необхідна значно глибша, системна, справжня демократизація державного, суспільного, освітнього й особистого життя громадян, як це робиться у розвинутих демократичних державах.

Демократизація, як на це вказував Дж.Д'юї, вкрай необхідна освіті, зважаючи на її суспільний характер – візьмемо до уваги ту обставину, що навчання і виховання учнівської молоді здійснюється переважно у групових формах – у класах, групах, аудиторіях, колективах шкіл. Але по суті справи освіта фактично носить переважно індивідуальний характер, коли психологічну ситуацію навчання більшості учнів можна описати відомим висловом «самотність у групі». Очевидною є проблема ізоляції індивідуума в соціумі, його відмежованості від цього соціуму, низька суспільна активність, байдужість. Демократизація ж починається з протилежного, як це показано у соціально-педагогічній системі А.С.Макаренка – коли живий освітній соціум структурується на різноманітні суспільні утворення – загони, команди, колективи, з яких великим педагогом створювалася спочатку колонія (у своєму первісному значенні, як у США, – община мігрантів, їх громада в чужій країні), а потім – комуна (громада на засадах самоврядування, взірцем якої є комуна як територіально-адміністративна одиниця в сучасній Франції). Головне, що між членами комуни налагоджується активна жива взаємодія за певними правилами і кожна дитина, і кожна доросла людини включається в цю демократичну взаємодію як в ефективно діючу і розвиваючу матрицю.

Відповідно до цього, у підготовленому нами посібнику [11] наводяться основні властивості особистості громадянина як члена громадянського суспільства та загальні правові, соціально-психологічні й організаційні засади побудови і функціонування освітянських осередків громадянського суспільства. При цьому враховані нароби зарубіжних і вітчизняних педагогів, що знайшли визнання у світі. Мова йде, передусім, про філософсько-педагогічні погляди Дж.Д'юї на роль демократії і розвинутого суспільства в розбудові освіти та про соціально-педагогічну систему А.С.Макаренка, яку деякі сучасні фахівці і автор вважають ефективною освітянською моделлю розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина, сам демократичний дух якої доцільно використати при реформуванні системи освіти, звичайно з врахуванням вимог сьогодення.

У зв'язку з цим, запропонована орієнтовна програма експериментального розвитку освітянського осередку громадянського суспільства та особистості громадянина у закладах освіти і науки на основі демократичних засад, при використанні засобів психологічної служби системи освіти, зокрема соціально-психологічного тренінгу. Звичайно, що вона має стати предметом обговорення, експертизи спеціалістами, доповнення й удосконалення. Цікаво те, що аналіз професійних функцій соціальних педагогів і практичних психологів системи освіти свідчить про те, що де-

факто психологічна служба системи освіти вже приступила до побудови і функціонування елементів освітянського осередку громадянського суспільства та розвитку особистості громадянина в умовах навчальних закладів, що треба враховувати як серйозний практичний доробок в напрямку створення всеукраїнського громадянського суспільства [9].

Розглянемо стисло можливі етапи становлення, організації та функціонування демократично діючого освітянського осередку громадянського суспільства у навчальному закладі, приміром – у загальноосвітньому або вищому навчальному закладі – у вигляді орієнтовної поетапної схеми дій, яка звичайно потребує подальшого уточнення в ході обговорення, кваліфікованої експертизи, апробації, зокрема у наукових, педагогічних, учнівських та батьківських громадах науково-дослідних і навчальних закладів. Ця програма включає, на думку автора, наступні етапи, які можуть бути втілені у вигляді спеціального алгоритму роботи тренінгу освітянського осередку громадянського суспільства у навчальному закладі, про що йшлося у розділі 1.12.

Апробація цього алгоритму у навчальних закладах призвела до отримання певних попередніх результатів.

Так, 14 вересня цього року автор статті перебував у загальноосвітній школі с. Світязь Шацького району Волинської області, де в ході інтерактивної доповіді був проведений у стислій формі тренінг розвитку освітянського осередку громадянського суспільства. З числа 5 етапів наведеного вище алгоритму були реалізовані 2 і 3 пункти. Зокрема, учням і вчителям було запропоновано висунути і сформулювати в ході усного виступу найважливіші для України і для них проблеми й ініціативи та пропозиції з їх вирішення. Учні і вчителі самостійно виділили такі, як проблеми війни і встановлення миру, збереження територіальної цілісності України, подолання бідності і підвищення рівня культури народу. Далі в ході голосування був визначений рейтинг цих проблем (кількість голосів «так» із 40 присутніх учнів і вчителів, що взяли участь у голосування). Внаслідок такого рейтингового голосування, проблема встановлення миру в країні зайняла перше місце (34 «так» із 40 присутніх). Далі йшли проблема збереження територіальної цілісності України (29 «так» із 40), проблема подолання бідності (12 «так» із 40) та проблема підвищення рівня культури населення (7 «так» із 40).

На наступному етапі роботи тренінгового освітянського осередку громадянського суспільства відбулися формування і обговорення цих проблем, висування ініціатив і пропозицій щодо їх вирішення та розробка проекту розв'язання найважливішої за результатами рейтингового голосування проблеми – встановлення миру в країні. Проте, коли відповідний проект був вербально оформлений, проголошений і поставлений на референдум для суспільного і державного виконання, то отримав усього 14 позитивних голосів із 40, тобто не був прийнятий. Цей негативний результат відображає явно недостатній рівень громадянської компетентнос-

ті учнів, фактичну відсутність досвіду функціонування дорослого громадянського суспільства в Україні і водночас – перспективність даної роботи у школі.

Можна зобразити проведення засідання цього освітянського осередку громадянського суспільства у вигляді певної матриці, в якій наведені висунуті, обговорені, проголосовані, трансформовані у проекти проблеми та ініціативи, що були оцінені на заключному референдумі 40 школярами і вчителями наступним чином:

1. Проблема війни і встановлення миру в країні: голосування +34/40; референдум + 14/40 (–) **Проект не прийнятий**;

2. Збереження територіальної цілісності країни: голосування +29/40;

3. Бідність: голосування +12/40;

4. Культура населення: голосування +7/40.

26 вересня цього року нами був проведений спрощений тренінг освітянського осередку громадянського суспільства (в трьох його пунктах) зі студентами 2 і 3 курсів Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу в смт Кочеток Чугуєвського району Харківської області (усього 60 учасників) за тією ж схемою, внаслідок чого були отримані наступні результати:

1(порядок висунування). Проблема тотального контролю за владою:

+10/60; №9 (рейтинг проблеми);

2. Байдужість народу до своєї долі: +25/60; №6;

3. Корупція влади: +54/60; №1; **Проект №1**;

4. Війна і мир (зокрема, збільшується кількість загиблих, зростає рівень варварства): +22/60; №7;

5. Збереження територіальної цілісності країни:

+8/60; №10;

6. Зниження культури населення країни: +16/60; №8;

7. Зростає злочинність в країні: +29/60; №5;

8. Бідність населення: +45/60; №3;

9. Безвідповідальність влади перед народом:

+37/60; №4;

10. Безробіття, неможливість влаштуватися на роботу після закінчення коледжу: +47/60; №2; **Проект №2**;

Було проведено голосування щодо актуальності проблем і визначені найрейтинговіші серед них – це проблеми №3 і №10. При обговоренні цих проблем відбулося ініціативне висунення учнями пропозицій щодо формування на їх основі проектів та планів їх розробки. Після цього дані проблеми-пропозиції-проекти були поставлені на референдум. Проект по проблемі №3 отримав на референдумі +48 голосів, а проект по проблемі №10 – +41 голос. До подальшого розгляду був взятий проект №1, обговорення якого призвело до певних думок, з якими студенти вирішили звернутися пізніше до дирекції як представника влади. Вирішено додатково обговорити цей проект на наступних зборах освітянського осередку громадянського суспільства коледжу. (Висловлюємо подяку за допомогу

у проведенні тренінгу заступнику директора Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу – Рєго Мар'яні Зеновійівні, викладачам (В.В.) і студентам лісового коледжу).

27 вересня цього року нами разом з професорами Моргуном В.Ф. і Самодрином А.П. було організовано і проведено засідання освітянського осередку громадянського суспільства у Полтавському обласному науковому ліцеї-інтернаті I-III ступенів імені А.С.Макаренка Полтавської обласної ради в селі Ковалівка Полтавського району – з 55 старшокласниками і вчителями за означеною вище схемою. Наведемо результати проведеного засідання, висунуті, обговорені та проголосовані на ньому проблеми і проекти:

- 1.Складна політична ситуація в країні: +37/55; №3 (рейтинг проблеми); **Проект № I (+38/55);**
- 2.Важке економічне становище країни, бідність населення: +26/55; №8;
- 3.Війна на сході країни: +52/55; №2; **Проект № II (+37/55);**
- 4.Проблема роз'єднаності народу і необхідність солідарності: +5/55; №10;
- 5.Трудність працевлаштування молоді: +33/55; №5;
- 6.Трудова міграція: +29/55; №7;
- 7.Мовна проблема: +36/55; №4;
- 8.Корупція влади: +53/55; №1; **Проект № III (+31);**
- 9.Домашнє насильство: +16/55; №9;
- 10.Відсутність відповідальності влади перед народом: +32/55; №6.

Після висування самими школярами актуальних, на їх погляд, проблем, їх обговорення, визначення шляхом голосування їх рейтингу, були розроблені і прийняті шляхом референдуму три проекти та обговорені плани їх розв'язання самостійно школярами та державою. Була висунута пропозиція щодо об'єднання даних проектів в один проект та врахування усіх інших проблем та ініціатив щодо їх вирішення.

Звичайно, що розвиток сформованих з демонстраційною метою тимчасових освітянських осередків громадянського суспільства у зазначених закладах потребує подальших кроків, зокрема шляхом відпрацювання як попередніх, так і наступних етапів алгоритму, але вже і при такому обмеженому їх проведенні ведучі і учасники тренінгу відмітили помітні зрушення у власному розумінні цієї прямої форми демократії, якою є громадянське суспільство. Учні зізнавалися, що вперше у житті не їм ставили проблеми (задачі і запитання), але вони самі висували ці проблеми і самі вступали на шлях їх вирішення, тобто ставали суб'єктами суспільної, громадянської діяльності. Вони починали розуміти, що від них в цьому житті може щось залежити. Це ж саме зазначали і викладачі навчальних закладів, які «ще ніколи не бачили такими демократичними своїх підопічних».

В ході реалізації зазначеної вище схеми тренінгу, завдяки демократичним принципам і процедурам в кожній особистості учня відбувалося засвоєння, концентрація, примноження, «мультиплікація» соціальних сил

і нею та колективом досягався системний результат, що принципово перевершувала індивідуальну або сумативну групову результативність суспільної діяльності, навчання і праці. Тільки у демократичних умовах освіти на особистість найкраще спрямовується, в ній систематизується, концентрується і нею творчо випромінюється величезна соціальна природа засвоєваних і використовуваних знань, умінь, навичок, компетенцій, адже останні навіть за своєю етимологією носять соціальний характер («ком-пе-тенція» – від корня «ком», який є і в слові «ком-уна»...). Так працює суспільний, громадянський вирішувач народних проблем, своєрідний «соціальний комп'ютер», дію якого звичайно треба ще краще зрозуміти та інноваційно впровадити у роботу громадянського суспільства.

Отже, якщо ми хочемо, щоб юна людина у майбутньому жила у демократичному суспільстві, то треба, щоб вона штучно не викидалася з нього в поки що переважно авторитарно діючій школі, а жила ще в дитинстві у демократичному освітянському середовищі повною мірою, а не елементарною і скороченою. Демократизація має охоплювати всі періоди вікового становлення людини – від народження, дитинства, юності до молодості, зрілості й далі. Тому вказані демократичні принципи, процедури і умови мають бути єдиними для усього життя особистості, маючи при цьому свою якісну і кількісну вікову специфіку. Саме це розуміли в свій час, на наше переконання, Дж.Дьюї та його послідовники в США, Швейцарії, Швеції та інших європейських країнах, формуючи і втілюючи демократичну парадигму в систему освіти для учнівської молоді й дорослих. Саме такою, демократичною за своєю суттю, можна вважати соціально-педагогічну систему А.С.Макаренка, школу виховання громадянина В.О.Сухомлинського, технологію комунарського творчого виховання школярів І.П.Іванова та ін. На сучасному етапі розвитку української освіти найкращу можливість втілення демократичної парадигми створює, на наше переконання, освітній осередок громадянського суспільства у навчальному закладі.

Звичайно, що сутність демократичної парадигми, демократичних принципів та процедур діяльності української освіти треба ще краще усвідомити, зрозуміти, розвинути, перевести на мову дидактики, втілити у доречні методи і технології навчання і виховання. Цьому має сприяти краще пізнання історичного досвіду її розробки, накопиченого зарубіжними і вітчизняними філософами, соціологами, педагогами і психологами, а головне – усвідомлення гострої потреби у демократизації країни та суспільства, у розвитку особистості громадянина і громадянського суспільства. Автор вірить в те, що представлені ним дані будуть корисними для розгортання комплексної роботи з побудови освітянського осередку ефективно діючого громадянського суспільства України – як форми прямої демократії та умови соціально-економічного прогресу українського народу.

Література.

1. Абрам'юк Ігор. Врегулювання механізмів участі громадян в управлінні громадою / Ігор Абрам'юк, Анатолій Ткачук. – Легальний статус, 2011. – 64 с.

2. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV. – Харків: ФОП Співак Т.К., 2010. – 48 с.

4. Культура і спільнота у становленні педагога / За ред. К.М.Кларка і Т.С.Кошманової. – Львів: Видавн. центр Львівського Національного університету імені Івана Франка, 2000. – 408 с.

5. Лук'янова Л.Б. Педагогічний персонал для роботи з дорослими: зміст поняття та сутність діяльності / Європейський Союз – Україна: освіта дорослих: збірник матеріалів Форуму днів освіти дорослих в Україні (м. Київ, 4-6 листопада 2014 р.) [колектив авторів]. – К.: Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015. – 200 с. – С.29-37.

6. Ничкало Н.Г. Особистісний і професійний розвиток дорослих у контексті цивілізаційних змін / Європейський Союз – Україна: освіта дорослих: збірник матеріалів Форуму днів освіти дорослих в Україні (м. Київ, 4-6 листопада 2014 р.) [колектив авторів]. – К.: Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015. – 200 с. – С.25-28.

7. Основи громадянського суспільства: Словник: Для студ. вищ. навч. закл. / Н.Г.Джинчарадзе, М.А.Ожеван, А.В.Толстоухов та ін. – К.: Знання України, 2006. – 232 с.

8. Основи демократії: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / Авт. колектив: М.Бессонова, О.Бірюков, С.Бондарчук та ін.; За заг. ред. А.Колодій; М-во освіти і науки України, Академія педагогічних наук України, Укр.-канад. проект «Розбудова демократії», Ін-т вищої школи. – Вид. 2-ге, стереотипне. – К.: Вид-во «Ай Бі», 2004. – 668 с.

9. Панок В.Г. Психологічна служба: Навчально-методичний посібник для студентів і викладачів. – Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня Рута, 2012. – 488 с.

10. Пилинський Ярослав. Деліберативна освіта в умовах децентралізації. Посібник з організації дорадчого навчання громадян. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. – К.: «Стилос», 2018. – 173 с.

11. Рибалка В.В. Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина: посібник / Валентин Рибалка. – К.: ТАЛКОМ, 2018. – 226 с.

12. Сучасна пряма демократія / Федеральний департамент закордонних справ Швейцарії (EDA), Presence Switzerland. Бруно Кауфман, Швейцарський фонд демократії. Перше видання, 2018. – 36 с.

13. Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. В.І.Шинкарук.– К.: Абрис, 2002.– 744 с.

14. <http://veche.kiev.ua/journal/4544> (Ігор Ткаченко. Громадянське суспільство і Європейський Союз: функціонування й співпраця // Журнал «Віче», №2, січень 2015].

15. https://uk.wikipedia.org/wiki/Драгоманов_Михайло_Петрович

16. https://studopedia.ru/2_22072_printsipi-i-osnovnie-kriterii-demokratii.html

17. <http://dedovkgu.narod.ru/org/org11.htm> (демократические процедуры в...)

18. <https://www.google.com.ua/search>(стаття Л.І.Грищенко «Педагогіка А.С.Макаренка: виховання, спрямоване у майбутнє»).

19. http://narodnoe.org/old/Classics/Dewey/_01_Dewey_J_Democratic_conception_of_education.htm

20. <http://pryschak.vk.vntu.edu.ua/file/b085b3ca2e0fb35c9a6f924b841b3aa5.doc>

21. www.fritzes.se (Curriculum for Preschool Lpfo 98. Revised 2010)

22. www.fritzes.se (Curriculum for the upper secondary school)

23. www.fritzes.se (Curriculum for Adult Education Programmt 2012)

Розділ II. МАРШРУТ ПСИХОПЕДАГОГІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ТА ПУБЛІЧНІ ЗАХОДИ В ЇЇ ПУНКТАХ: ПРОГРАМИ, КОМЕНТАРІ, ФОТОСВІДЧЕННЯ

2.1. Полтавська область, село Пузикове Глобинського району, село Манжелія, село Сухе та місто Кобеляки, науково-практичний круглий стіл в Пузиківському НВК, виступи *В. В. Рибалки, А. П. Самодрин* та педагогів, бесіди, відвідування пам'ятних місць

Науково-практичний круглий стіл «ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ»

15 травня 2018 року на базі Пузиківського НВК відбувся Науково-практичний круглий стіл «ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ» за участю доктора психологічних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головного наукового співробітника Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ) Рибалки Валентина Васильовича та доктора педагогічних наук, професора кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувача Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Кременчук) Самодрин Анатолія Петровича. Також до проведення заходу долучилися: методист методичного кабінету відділу освіти, сім'ї та молоді Глобинської РДА Юреченко Людмила Миколаївна, директор Манжеліївської ЗОШ І – ІІІ ступенів Товстолиткін Микола Григорович, директор Обознівського НВК Палівець Олена Михайлівна, учителі Глобинської ЗОШ №5 та педагогічний колектив Пузиківського НВК.

Смисловою віссю науково-практичного круглого столу стала колективна праця з однойменною назвою: **Рибалка В.В. Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / Рибалка В.В., Самодрин А.П. Моргун В.Ф., Басанець О.М., Третьякова Т.М., Конохова Н.М., Гривачевська А.А.; за наук. ред. Рибалки В.В. і Самодрин А.П.; – К.: Талком, 2018.– 452 с. ISBN 978-617-7397-91-4.** Особливістю авторського колективу посібника є те, що до нього входять три науковця і викладача вишів і чотири директори загальноосвітніх шкіл. У посібнику узагальнено науковий здобуток науковців і педагогічний досвід вчителів, накопичений авторами та їх колегами впродовж п'ятнадцяти років проведення відповідних конференцій, семінарів, круглих столів. Тому обговорення нагальних проблем освіти відбувалося навколо презентації базових доповідей науковців і педагогів, від-

повідно до заздалегідь розроблених планів проведення круглого столу. В текст посібника включено чимало фотографій. В кінці роботи у Додатку 1 наведено зміст і вступ до посібника. Нижче презентується Програма круглого столу.

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Кременчуцький інститут
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
Інститут педагогіки НАПН України
Український науково-методичний центр практичної психології і
соціальної роботи
Українська асоціація освіти дорослих
Відділ освіти, сім'ї та молоді Глобинської РДА Полтавської області
Пузиківський НВК

**Науково-практичний круглий стіл
«ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ, МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ»**

Програма

Село Пузикове Глобинського району Полтавської області
15 травня 2018 р.

Мета заходу.

Удосконалення освітніх механізмів формування особистісного потенціалу успішності соціально-економічних зрушень сільських громад Глобинського регіону, обмін думками між науковцями та педагогічними працівниками шкіл і представниками місцевих громад з різних проблем народного життя, духовності, покращення навчально-виховної роботи у школі, зміцнення здоров'я людей, досягнення довголіття, розвитку осередків громадянського суспільства, подолання кризових явищ і досягнення стабільності життя в Україні.

Організаційний комітет:

Гривачевська Анастасія Анатоліївна – в.о. директора Пузиківського НВК Глобинського району – **голова організаційного комітету.**

Кулик Сергій Григорович – начальник відділу освіти, сім'ї та молоді Глобинської РДА.

Макайда Іван Миколайович – сільський голова села Пузикове Глобинського району Полтавської області.

Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Ін-

ституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ).

Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Кременчук).

Реєстрація учасників: 11.40 – 11.55.

Початок роботи: 12.00.

Учасники: представники влади, керівники освітніх установ, науковці, методисти, вчителі, учні.

Місце проведення: Пузиківська ЗОШ I-III ступенів Глобинського району Полтавської області.

Порядок проведення:

Час	Зміст
11.40 – 11.55	Реєстрація учасників
11.55 – 12.00	Фотографування на згадку
11.40 – 11.55	Кава-брейк
12.00 – 12.30	<p>Відкриття заходу, представлення учасників</p> <p>Вітальне слово:</p> <p>Макайда Іван Миколайович – сільський голова с. Пузикове</p> <p>Гривачевська Анастасія Анатоліївна – в.о. директора Пузиківського НВК</p> <p>Кулик Сергій Григорович – начальник відділу освіти, сім'ї та молоді Глобинської РДА</p> <p>Слово від організаторів:</p> <p>Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України</p> <p>Презентація посібника «Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави», автори посібника: Рибалка Валентин Васильович, Самодрин Анатолій Петрович, Гривачевська Анастасія Анатоліївна та ін.</p>
12.30 – 13.15	«Ноосферно-соціальна освіта як духовний оберіг українського буття»

	Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»
13.15 – 14.40	<p>«Соціально-педагогічна система А.С. Макаренка як освітянська модель розвитку громадянського суспільства і прояв демократичної парадигми освіти» та «Психологія оптимізму як чинника здоров'я і довголіття педагогічних працівників та учнів»</p> <p>Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України</p>
14.40-14.50	Кава-брейк
14.50 – 15.20	<p>«Поетичні роздуми»: Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», автор поетичних збірок.</p>
15.15 – 15.50	<p>Виступи вчителів Пузиківського НВК:</p> <p>«Формування особистості учня шляхом активізації пізнавальної діяльності»</p> <p>Шрамко Зоя Анатоліївна – учитель початкових класів, спеціаліст вищої категорії</p> <p>«Школа – осередок духовного розвитку особистості»</p> <p>Демченко Тетяна Віталіївна – учитель англійської мови, спеціаліст II категорії</p> <p>«Розвиток творчої особистості в умовах малокомплектної школи»</p> <p>Плахотя Людмила Володимирівна – учитель української мови та літератури, спеціаліст II категорії</p>
15.50 – 16.00	Підведення підсумків, прийняття рекомендацій
16.00	Коло друзів

Рекомендації науково-практичного круглого столу «Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держа-

ви» (15.05.2018 р., с. Пузикове, Глобинський район, Полтавська область)

Реформа освіти в Україні ставить перед собою високу мету – «різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності». Школа має відповідати високим вимогам до неї з боку держави, акумулювати в собі духовний потенціал задля розвитку кожної особистості, ставати освітнім осередком громадянського суспільства та оплотом нашої держави. Учасники науково-практичного круглого столу прийшли до резолюції:

У сучасній українській школі, як освітянському осередку розвитку територіальної громади, необхідно передбачити в умовах децентралізації влади впровадження демократичної системи управління. Вивчати досвід демократичних країн Європейського союзу, зокрема Швейцарії і США, в побудові демократичних основ адміністрування навчальним закладом. Запровадити систему опитувань та референдумів і надання широких можливостей громадському самоврядуванню у вирішенні нагальних питань.

1. На виконання указу Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 про прийняття «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» шкільну освіту слід будувати на принципах громадянськості та на засадах розвитку освітянського громадянського суспільства. Школа має позиціонуватися як освітній осередок розвитку громади, адже саме в школі виховується особистість громадянина, здатного до критичного мислення, особистість патріота з активною громадянською позицією, особистість творця та інноватора, культурного працівника та професіонала, здатного змінювати навколишній світ на краще. І все це одна особистість – освічений українець, всебічно розвинений, відповідальний громадянин і патріот, схильний до продуктивної праці, той, хто поведе українську державу вперед.

2. Науково-методичну роботу і громадське самоврядування в умовах децентралізації влади слід визнати рушійною силою розвитку демократизації школи. Ці фактори мають бути визначальними поруч з такими важливими навчально-виховними процесами, як застосування демократичних процедур у керівництві та контролі, побудова виховної концепції школи на запровадженні передового педагогічного досвіду та кращих педагогічних надбань минулого, зокрема соціально-педагогічної системи видатного українського педагога, нашого земляка А.С.Макаренка, та визначення змісту роботи сучасної школи, її місії.

3. Приділяти належну увагу науково-методичному забезпеченню покращення здоров'я педагогічних працівників і школярів, довголіття

вчителів, що визнано ООН основним показником якості життя, використовуючи для цього нові методи практичної психології і соціальної педагогіки, зокрема філософію і тренінг оптимізму.

4. В останній час біосфера стрімко змінюється під впливом наукової думки, що трансформує явища життя, геологічні процеси, енергетику планети. Джерело енергії, що захоплюється розумом, в енергетичну епоху життя людства, в яку ми входимо, – практично безмежне... – за В.І. Вернадським. Ім'я нової епохи – ноосфера. Процеси децентралізації державного управління в Україні супроводжуються утвореннями регіонів біосфери, що потребують нової демократичної організації освіти, нової етики на засадах громадянського самоврядування. Освіті належить синхронізувати життєдайну енергію особистості, суспільства і природи, вибудовуючи навчально-освітній простір регіону як точку росту ноосферної економіки, а школі належить ставати духовним осередком розвитку особистості, місцевої громади та української держави.

Після проведення науково-практичного круглого столу, наступного дня, 16 травня 2018 року, Самодрин Анатолій Петрович та Рибалка Валентин Васильович вирушили в автомобільну поїздку до чергового пункту експедиції – села Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області. На першому етапі маршруту, перебуваючи ще на Полтавщині, на території Глобинського району, вчені зробили зупинку і зустрілися з директором Манжеліївської ЗОШ І-ІІІ ступеня Товстолиткіним Миколою Григоровичем та обговорили з ним проблеми покращення навчально-виховного процесу, ролі духовності в розвитку особистості школяра, питання здоров'я і довголіття педагогів. Стан шкіл у районі, на думку педагога, неоднозначний. Одні з них прогресують, особливо за умов додаткової фінансової підтримки, приміром, з боку спонсорів-земляків, як це відбувається у навчально-виховному комплексі в селі Пузикове. Інші школи потерпають від нестачі фінансування та демографічних проблем. В деяких з них скорочується контингент учнів – як це відбулося і у Манжеліївській школі, де за двадцять п'ять останніх років кількість учнів зменшилася з 300 до 100. Через подібні причини була закрита двоповерхова школа у селі Новомосковському під Глобиним, а її учні переведені в одну зі шкіл районного центру. Здоров'я педагогів бажає бути кращим. Так, на жаль, попередник нашого співрозмовника пішов із життя через інфаркт у передпенсійному віці. Тематика науково-практичного круглого столу, на якому директор школи був присутній і взяв в ньому активну участь, була, на його думку, цікавою і корисною. Домовилися про подальший обмін психолого-педагогічною інформацією та співробітництво.

За попередньо складеним планом професори заїхали в село Сухе Кобиляцького району Полтавської області, де відвідали музей-садибу Олеса Гончара, ознайомилися за допомогою екскурсовода, родички сім'ї Гончарів, з віхами життя видатного письменника, автора славнозвісних «Прапорonoсців» і «Собору». Особливо цікавими були розповіді про громадську діяльність Олеса Гончара, спрямовану зокрема на захист історич-

чних і релігійних пам'ятників, що стало основою для написання роману «Собор», в якому йшлося про долю Новомосковського Троїцького собору. Паломникам від науки це було важливо, адже далі планувався переїзд до Новомосковська Дніпропетровської області і відвідування цього собору. Екскурсія до музею-садиби Олеса Гончара шанувальниками його творчості з Києва та Кременчука була присвячена 100-річчю від дня народження письменника, що святкувалося 3 квітня 2018 року.

Ще одним пунктом, в якому зупинилися науковці, було місто Кобеляки на Полтавщині, в якому жив і яке прославив видатний народний лікар, фундатор української мануальної терапії, Заслужений лікар України Микола Андрійович Касьян, чий пам'ятник в центрі міста та на міському цвинтарі було ними пошановано. Микола Андрійович вів величезну медичну практику, був відомий на весь світ. До нього приїздили на лікування видатні діячі і прості люди, він нікому не відмовляв. Доктор Касьян брав участь у громадському житті Кобеляк, вважав рідне місто духовною столицею світу, як меценат багато зробив для формування сучасного образу рідного міста, побудував храм Святого Миколая, Медичний комплекс, прикрасив вулиці міста тощо.

Учасники науково-практичного круглого столу.

Відкриття науково-практичного круглого столу в.о. директора Пузиковського НВК Гривачевською А.А.

Виступ професора Рибалки В.В.

Виступ професора Самодрин А.П.

Бесіда професора Самодрин А.П. з директором Манжеліївської
ЗОШ І – ІІІ ступенів Товстолиткіним М. Г.

Біля входу до Манжеліївської ЗОШ І – ІІІ ступенів.

Професори Рибалка В.В. і Самодрин А.П. біля літературно-меморіального музею-садиби Олеса Гончара в селі Сухе Кобеляцького району Полтавської області.

В кімнаті хати, де жив маленький Олесь Гончар.

Бесіда професора з екскурсоводом і родичкою Олесі Гончара.

Біля пам'ятника народному лікарю Миколі Андрійовичу Касьяну в центрі міста Кобеляки Полтавської області.

Могила М.А.Касьяна в Кобеляках.

**2.2. Села Котовка і Бузівка Магдалинівського району
Дніпропетровської області, науково-практичний круглий стіл в
Котовському навчально-реабілітаційному центрі, виступи
Рибалки В.В., Самодрин А.П. та вчителів**

17 травня 2018 року на базі КЗО «Котовський навчально-реабілітаційний центр ДОР», с. Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області, відбувся Науково-практичний круглий стіл «ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ» за участю доктора психологічних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, головного наукового співробітника Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ) Рибалки Валентина Васильовича та доктора педагогічних наук, професора кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувача Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Кременчук) Самодрин А.П. та вчителів.

До проведення заходу долучилися: член спілки письменників України, педагог Басанець Олександр Михайлович (с. Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області), делегація вчителів Бузівської ЗОШ, педагогічний колектив КЗО «Котовський навчально-реабілітаційний центр» ДОР».

Смисловим стрижнем науково-практичного круглого столу стала колективна праця: **Рибалка В.В. Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / Рибалка В.В., Самодрин А.П. Моргун В.Ф., Басанець О.М., Третякова Т.М., Конюхова Н.М., Гривачевська А.А.; за наук. ред. Рибалки В.В. і Самодрин А.П.; – К.: Талком, 2018.– 452 с. ISBN 978-617-7397-91-4.** До авторського колективу посібника входять три науковця і викладача вишів і чотири директори загальноосвітніх шкіл. У посібнику узагальнено науковий здобуток науковців і педагогічний досвід вчителів, накопичений авторами та їх колегами впродовж п'ятнадцяти років проведення відповідних конференцій, семінарів, круглих столів. Тому обговорення нагальних проблем освіти відбувалося навколо презентації базових доповідей науковців і педагогів, відповідно до заздалегідь розробленої Програми круглого столу. В кінці даної роботи у Додатку 1 наведено зміст і вступ до посібника.

Перед учасниками науково-практичного столу виступили з концертом юні артисти Котовського НРЦ, які щойно зайняли друге місце на обласному конкурсі талантів «Повір в себе». Цікаво пройшла літературна секція круглого столу. Учасники були запрошені на екскурсію до Котов-

ського історичного музею, де ознайомилися з оновленою експозицію, що презентує цікаву історію села Котовка, яке було засноване запорізьким козаком Котом, а пізніше перетворене у містечко графом Г.П. Алексеевим, який побудував тут величний храм, відкрив школу, лікарню. З екскурсії стало відомо, що в селі Котовка бували в свій час Т.Г. Шевченко, І.Ю. Рєпін, Д.І. Яворницький та інші відомі особистості. Екскурсовод, директор музею, який раніше очолював Котовський НРЦ, Микола Григорович Іванченко, розповів про цікаві сторінки минулого села, поділився своїми планами щодо видання книги про історію Котовки. Анатолій Петрович Самодрин і Валентин Васильович Рибалка вшанували пам'ять своїх батьків і дідів на цвинтарі села.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ІНСТИТУТ ВНЗ
«УНІВЕРСИТЕТ імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
КЗО «КОТОВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ
ЦЕНТР» ДОР»

**Науково-практичний круглий стіл
«ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ»**

Програма

17 травня 2018 р.

Котовка – 2018

Мета заходу.

Удосконалення освітніх механізмів формування особистісного потенціалу успішності соціально-економічних зрушень сільських громад Магдалинівського регіону, обмін думками між науковцями та педагогічними працівниками шкіл і представниками місцевих громад з різних проблем народного життя, духовності, покращення навчально-виховної роботи у школі, зміцнення здоров'я людей, досягнення довголіття, розвитку осередків громадянського суспільства, подолання кризових явищ і досягнення стабільності життя в Україні.

Організаційний комітет:

Конюхова Наталія Миколаївна – директор КЗО «Котовський НРЦ» ДОР» – голова організаційного комітету.

Басанець Олександр Михайлович – вчитель української мови та літератури Бузівської ЗОШ І-ІІІ ступенів, член Національної спілки письменників України

Пустова Олена Анатоліївна – сільський голова села Котовки Магдалинівського району Дніпропетровської області.

Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ).

Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Кременчук).

Реєстрація учасників: 8.40 – 8.55.

Початок роботи: 9.00.

Учасники: *представники влади, керівники освітніх установ, науковці, методисти, вчителі, батьки, учні.*

Місце проведення: КЗО «Котовський НРЦ» ДОР» Магдалинівського району Дніпропетровської області.

Порядок проведення:

Час	Зміст
8.40 – 8.55	Реєстрація учасників
8.40 – 8.55	Кава-брейк
8.55 – 9.00	Фотографування на згадку
9.00 – 9.30	<p>Відкриття заходу, представлення учасників: Вітальне слово: Конюхова Наталія Миколаївна – директор КЗО «Котовський НРЦ» ДОР» Пустова Олена Анатоліївна – сільський голова села Котовки Магдалинівського району Дніпропетровської області. Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ) Басанець Олександр Михайлович – вчитель української мови та літератури Бузівської ЗОШ І-ІІІ ступенів, член Національної спілки письменників України</p>
9.30 – 10.00	<p>Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Кременчук) Презентація посібника «Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави» (Київ – Кременчук, 2018. – 452 с.) автори: Рибалка Валентин Васильович, Самодрин Анатолій Петрович, Басанець Олександр Михайлович, Конюхова Наталія Миколаївна та ін.</p>

10.00 – 10.30	<p>«Ноосферно-соціальна освіта як духовний оберіг українського буття» Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»</p>
10.30 – 11.30	<p>«Соціально-педагогічна система А.С. Макаренка як освітянська модель розвитку громадянського суспільства і прояв демократичної парадигми освіти» та «Психологія оптимізму як основи здоров'я і довголіття педагога (тренінг)» Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України</p>
11.30-12.15	<p>Літературна секція «Школа рідна моя...» Басанець Олександр Михайлович – вчитель української мови та літератури Бузівської ЗОШ І-ІІІ ступенів, член Національної спілки письменників України – Педагогічні новели Заворотюк Людмила Іванівна – заступник директора з виховної роботи, поетеса – Поетичні роздуми про материнство Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Кременчук), поет – Вибрані педагогічні і психологічні поезії</p>
12.15 – 14.00	<p><i>Виступи вчителів Котовського НРЦ:</i> «Формування морально-етичних цінностей як запорука духовної реабілітації людини» Конюхова Наталія Миколаївна – директор КЗО «Котовський НРЦ ДОР» «Духовність та духовний розвиток особистості» Заворотюк Людмила Іванівна – заступник директора з виховної роботи «Духовно-моральне виховання дітей молодшого шкільного віку» Нещадим Антоніна Іванівна – заступник директора з</p>

	навчально-методичної роботи «Духовне виховання у сучасній сім'ї» Дьоміна Надія Володимирівна – заступник директора з навчальної роботи «Формування духовного світу особистості» Нехай Наталія Володимирівна – соціальний педагог
14.00	Підведення підсумків, прийняття рекомендацій

Рекомендації науково-практичного круглого столу

«Школа – духовний осередок розвитку особистості, територіальної громади та держави» (17.05.2018 р., с. Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області.

Реформа освіти в Україні ставить перед собою високу мету – «різномісний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності». Школа має відповідати високим вимогам до неї з боку держави, акумулювати в собі духовний потенціал задля розвитку кожної особистості, ставати освітнім осередком громадянського суспільства та оплотом нашої держави. Учасники науково-практичного круглого столу прийшли до резолюції:

1. У сучасній українській школі, як освітянському осередку розвитку територіальної громади, необхідно передбачити в умовах децентралізації влади впровадження демократичної системи управління. Вивчати досвід демократичних країн Європейського союзу, зокрема Швейцарії, у запровадженні демократичних принципів адміністрування навчальним закладом. Запровадити систему опитувань і референдумів та надання широким можливостей громадянському самоврядуванню у вирішенні нагальних питань.

2. На виконання указу Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 про прийняття «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки» та відповідних планів МОН України, шкільну освіту слід будувати на принципах громадянськості та на засадах розвитку громадянського освітянського суспільства. Школа має позиціонуватися як освітянський осередок розвитку громади, адже саме в школі виховується особистість громадянина, здатного до критичного мислення, особистість патріота з активною громадянською позицією, особистість творця та інноватора, культурного працівника, здатного змінювати навколишній світ на краще. І все це одна особистість – освічений українець, всебічно розвинений, відповідальний

громадянин і патріот, схильний до творчості та інновацій, до продуктивної праці, той, хто поведе українську державу вперед.

3. Науково-методичну роботу і громадське самоврядування в умовах децентралізації влади слід визнати рушійною силою розвитку демократичності школи. Ці фактори мають бути визначальними поруч з такими важливими навчально-виховними процесами, як застосування демократичних процедур у керівництві та контролі, побудова виховної концепції школи та запровадженні передового педагогічного досвіду, зокрема можливостей соціально-педагогічної системи видатного українського педагога А.С.Макаренка, та визначення змісту роботи сучасної школи, її місії.

4. Приділяти належну увагу науково-методичному забезпеченню покращення здоров'я педагогічних працівників і школярів, довголіття вчителів, що визнано ООН основним показником якості життя, використовуючи для цього нові методи практичної психології і соціальної педагогіки, зокрема філософію і тренінг оптимізму.

5. В останній час біосфера стрімко змінюється під впливом наукової думки – змінює явища життя, геологічні процеси, енергетику планети. Джерело енергії, що захоплюється розумом, в енергетичну епоху життя людства, в яку ми входимо, – практично безмежне... – за В.І. Вернадським. Ім'я нової епохи – ноосфера. Процеси децентралізації державного управління в Україні супроводжуються утворенням регіонів біосфери, що потребують нової організації освіти, нової етики на засадах громадянського самоврядування. Освіті належить синхронізувати життєдайну енергію особистості, суспільства і природи, вибудовуючи навчально-освітній простір регіону як точку росту ноосферної економіки, а школі належить ставати духовним осередком розвитку особистості, місцевої громади та української держави.

6. Продовжити співпрацю педагогічних працівників КЗО «Котовський НРЦ ДОР» і науковців, розвивати спільну платформу розвитку духовності для забезпечення педагогічних працівників думками і досвідом, що надасть змогу фахівцям спеціальних і загальноосвітніх освітніх закладів отримувати відповідну науково-методичну підтримку.

7. Інтегрувати духовний простір співробітництва педагогічних працівників спеціальної та загальноосвітньої школи села Котівка шляхом об'єднання зусиль керівників освіти, педагогів, лідерів територіальних громад, батьків і школярів з наукою, мистецтвом, релігією, осередками народної культури, моральними авторитетами регіонів.

Прийнято одноголосно 17 травня 2018 року в селі Котівка Магдалинівського району Дніпропетровської області учасниками науково-практичного круглого столу: «Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави».

Виступ учнівського танцювального ансамблю Котовського НРЦ.

Виступ дитячого ансамблю ложкарів Котовського НРЦ.

Власні наукові праці презентує землякам професор Рибалка В.В.

Перед котовчанами виступає професор Самодрин А.П.

Вчитель української мови і літератури, колишній директор Бузівської
ЗОШ I-III ступеню Магдалинівського району, член Спілки письменників
України Басанець О.М. і професор Рибалка В.В.

Вчитель і письменник Басанець О.М. читає свої твори.

Біля входу в історичний музей села Котівка.

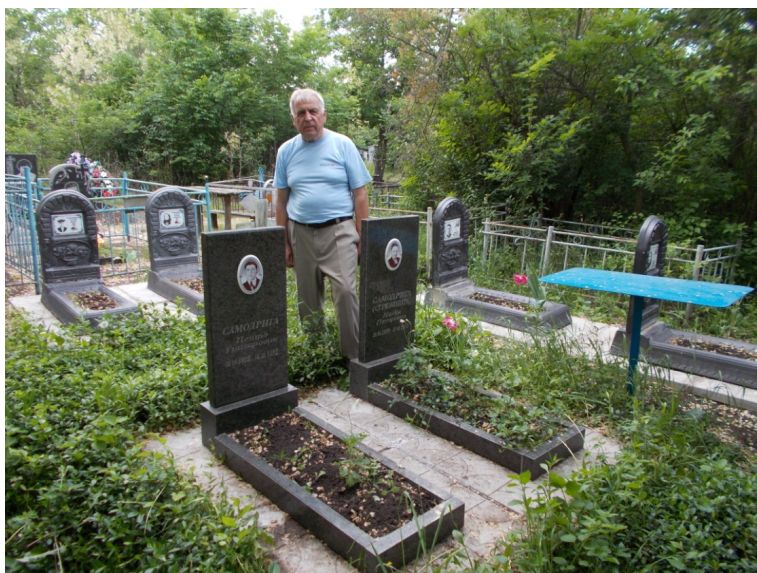
Ознайомлення з експозицією історичного музею.

Директор музею Іванченко М.Г. розповідає про історію створення картини І.Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

В етнографічному відділі музею.

Професор Самодрин А.П. біля могили батьків на Котовському цвинтарі.

Професор Рибалка В.В. вшановує пам'ять свого діда і бабусі.

**2.3.Новомосковськ Дніпропетровської області, Колегіум №11,
науково-практичний круглий стіл, виступи *В.В.Рибалки,
А.П.Самодрина* та вчителів, відвідання Новомосковського історично-
го музею, Троїцького собору, Свято-Миколаївського монастиря**

18 травня 2018 року на базі Колегіуму №11 міста Новомосковськ Дніпропетровської області, відбувся Науково-практичний круглий стіл «ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ» за участю доктора психологічних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, головного наукового співробітника Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ) Рибалки Валентина Васильовича та доктора педагогічних наук, професора кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувача Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Кременчук) Самодрина Анатолія Петровича.

До проведення заходу долучилися більше 30 вчителів Колегіуму №11.

Смисловим центром науково-практичного круглого столу виступила колективна праця: **Рибалка В.В. Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф., Басанець О.М., Третьякова Т.М., Конюхова Н.М., Гривачевська А.А.; за наук. ред. Рибалки В.В. і Самодрина А.П.; – К.: Талком, 2018.– 452 с. ISBN 978-617-7397-91-4.** (Див. Додаток 1). До авторського колективу посібника входять три науковця і викладача вишів і чотири директори загальноосвітніх шкіл, в тому числі і директор Колегіуму №11 Третьякова Тетяна Миколаївна. У посібнику узагальнено науковий здобуток науковців і педагогічний досвід вчителів, накопичений авторами та їх колегами впродовж п'ятнадцяти років проведення відповідних конференцій, семінарів, круглих столів. Тому обговорення нагальних проблем освіти відбувалося навколо презентації базових доповідей науковців і педагогів, відповідно до заздалегідь розроблених планів проведення круглого столу.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДНІПРОВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
 НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
 ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
 ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
 УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
 УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ
 ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
 ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ НОВОМОСКОВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

**Науково-практичний круглий стіл
 «ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК
 РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ
 ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ»**

Програма

18 травня 2018 р.

Новомосковськ – 2018

Порядок проведення:	
Час	Зміст
14.00 – 14.30	<p>Відкриття заходу, представлення учасників: Вітальне слово: Третякова Тетяна Миколаївна – директор Колегіуму №11, загальноосвітнього навчального закладу I-III ступенів</p> <p>Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ)</p> <p>Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Кременчук)</p>

14.30-15.00	Презентація посібника «Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави»: автори посібника – Рибалка Валентин Васильович, Самодрин Анатолій Іванович, Третякова Тетяна Миколаївна та ін.
15.00 – 15.30	«Ноосферно-соціальна освіта як духовний оберіг українського буття» Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет
15.30 – 16.00	«Соціально-педагогічна система А. С. Макаренка як освітянська модель розвитку громадянського суспільства і прояв демократичної парадигми освіти» та «Психологія оптимізму як основи здоров'я і довголіття педагога (тренінг)» Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України
16.00-17.00	«Створення системи розвитку духовного потенціалу учасників педагогічного процесу Школи особистісного зростання» Чернецька Лілія Миколаївна – заступник директора з науково-методичної роботи. «Формування духовної культури учнів в системі роботи вчителів суспільно-гуманітарного циклу» Походєєва Людмила Олександрівна – заступник директора з навчально-виховної роботи «Спільна робота Великого колегіантського братства по створенню умов для розвитку духовності особистості, як запорука реалізації концепції «Нової Української школи» Іващенко Ірина Володимирівна – заступник директор
17.00-17.30	Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетин-

	<p>гу, соціальної роботи та економічної кібернетики, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Кременчук), поет, нові вірші про душу і духовність</p> <p>Презентація щорічної літературно-мистецької збірки учнів колегіуму №11 «Першопівт»</p> <p>Походєєва Людмила Олександрівна – заступник директора з навчально-виховної роботи</p> <p>Виступи учителів колегіуму:</p> <p>Смірнова Лариса Іванівна – учитель російської мови та зарубіжної літератури, учитель вищої категорії, учитель методист, відмінник освіти Таджикистану, відмінник освіти України, поетеса</p> <p>Стрижеус Надія Іванівна – учитель біології, учитель</p>
17.30- 18.00	Підведення підсумків, прийняття рекомендацій, фотографування

Рекомендації

**науково-практичного круглого столу «Школа – духовний осередок розвитку особистості, територіальної громади та держави»
(15.05.2018 р., Колегіум №11, загальноосвітній навчальний заклад
І – ІІІ ступенів м. Новомосковська, Дніпропетровська область)**

Реформа освіти в Україні ставить перед собою високу мету – «різномісний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності». Школа має відповідати високим вимогам до неї з боку держави, акумулювати в собі духовний потенціал задля розвитку кожної особистості, ставати освітнім осередком громадянського суспільства та оплотом нашої держави. У сучасній українській школі, як освітянському осередку розвитку територіальної громади, необхідно передбачити в умовах децентралізації влади впровадження демократичної системи управління. Вивчати досвід демократичних країн Європейського союзу, зокрема Швейцарії, у запровадженні демократичних принципів у процес адміністрування навчальним закладом. Використовувати систему опитувань і референдумів та надавати більш широких можливостей громадському самоврядуванню у вирішенні нагальних питань.

Ще у 1921 р. М.С. Грушевський запропонував здійснити «поділ на землі, більші від повітів, а менші від губерній». В їх рамках, на думку державотворця, розвивалось би те широке громадське самоврядування, котре «має на оці проект нашої конституції», будуючи нову Україну на основах децентралізації й полишаючи центральній виконавчій владі «справи, які зістаються поза межами діяльності установ місцевої і національної самоуправи, або дотикають цілої республіки». Треба отже «намацати й відокремити сі райони, а тоді й губернії й уїзди тратять всяку причину свого існування» (Грушевський М. С. Новий поділ України / М. С. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К. : Знання, 1921. – С. 215–218). Довкілля – *середовище життя*, з яким жива істота пов'язана обміном речовини, енергії, інформації. Пізнання довкілля як самого себе насамперед, адже смисл людського існування в подвигіві самопізнання. Необхідно навчити сучасну людину управляти розвитком біосфери, при цьому змінити власну діяльність так, щоб це не виглядало стихійним впливом на природу, а мало конструктивний характер.

Завдання сучасної школи – служити людині, *відкривати в учнів своєї власної природної схильності до діяльності*, виховувати природні здібності, займаючись «сродним трудом». Опановувати нову парадигму наукового знання й технології особистісно зорієнтованого навчання на засадах нероздільності педагогічної культури й любові до учнів.

У процесі гармонізованого міжсередовищного навчання людина, пізнаючи геопростір, формує його відображення у власній свідомості для організації господарської діяльності на даній території. Наука в складі освіти допомагає їй власну діяльність спрямовувати в напрямі культурно-господарської еволюції, що призводить до становлення антропосфери регіону, а потім і регіональної клітини ноосфери, забезпеченої системою освіти.

Учасники науково-практичного круглого столу прийшли до резолюції:

1. На виконання указу Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 про прийняття «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки» та планів МОН України, шкільну освіту слід будувати на принципах громадянськості та на засадах розвитку освітянського громадянського суспільства. Школа має позиціонуватися як освітній осередок розвитку громади, адже саме в школі виховується особистість громадянина, здатного до критичного мислення, особистість патріота з активною громадянською позицією, особистість творця та інноватора, культурного працівника, здатного змінювати навколишній світ. І все це одна особистість – освічений українець, всебічно розвинений, відповідальний громадянин, патріот і трудівник, схильний до творчості та інновацій, продуктивної праці, той, хто поведе українську державу вперед.

2. Науково-методичну роботу і громадське самоврядування в умовах децентралізації влади визнати рушійною силою розвитку демократизації школи. Ці фактори мають бути визначальними поруч з такими важливими навчально-виховними процесами, як застосування демократичних процедур у керівництві та контролі, побудова виховної концепції школи на запровадженні передового педагогічного досвіду, зокрема – видатного українського педагога, А.С. Макаренка, та визначення змісту роботи сучасної школи, її місії.

3. Приділяти належну увагу науково-методичному забезпеченню покращення здоров'я педагогічних працівників і школярів, довголіття учителів, що визнано ООН основним показником якості життя, використовуючи для цього нові методи практичної психології і соціальної педагогіки, зокрема тренінг оптимізму.

4. В останній час біосфера стрімко змінюється під впливом наукової думки – змінює явища життя, геологічні процеси, енергетику планети. Джерело енергії, що захоплюється розумом, в енергетичну епоху життя людства, в яку ми входимо, – практично безмежне... – за В.І. Вернадським. Ім'я нової епохи – ноосфера. Процеси децентралізації державного управління в Україні супроводжуються утвореннями регіонів біосфери, що потребують нової організації освіти, нової етики на засадах громадянського самоврядування. Освіті належить синхронізувати життєдайну енергію особистості, суспільства і природи, вибудовуючи навчально-освітній простір регіону як точку росту ноосферної економіки, а школі належить ставати духовним осередком розвитку особистості, місцевої громади та української держави.

Наступного дня, 19 травня, у суботу, Рибалка Валентин Васильович і Самодрин Анатолій Петрович відвідали Новомосковський історичний музей імені Петра Калнишевського, ознайомилися з його експозицією та обмінялися думками з його співробітниками щодо ролі музейної справи в одухотворенні особистості молодого покоління.

Вчені відвідали Новомосковський Троїцький собор, побудований козаками без жодного цвяха, взяли участь у церковній службі, провели бесіду з настоятелем собору протоієреєм Андрієм, який, до речі, має дипломи чотирьох вишів, розповіли йому про перебування у музеї-садибі Олеса Гончара в селі Сухе Кобиляцького району Полтавської області. Науковці сфотографувалися з настоятелем собору біля меморіальної дошки, присвяченої пам'яті Олеса Гончара. Це було актом вшанування пам'яті видатного письменника в рік, коли в країні відзначалося 100 років від дня його народження.

Після Троїцького собору паломники попрямували до славнозвісного козацького Свято-Миколаївського монастиря, що знаходиться під Новомосковськом, в лісі на півострові, оточеному річкою Самарою та її протоками. В одній із келій монастиря відбулася філософська бесіда з настоятелем православної пустині, святим отцем Досифеєм, випускником Київської духовної

академії, який розповів про особливості духовного виховання молодих послушників, організував вченим відвідування підземелля монастиря, молитовного залу, запросив на обід у літню трапезну. Там під час трапези вчені поспілкувалися з послушником Миколаєм, який у молодому віці закінчив Харківський юридичний університет, але декілька років тому назад, вже у похилому віці, вирішив віддати себе духовній службі Богові.

Відкриття науково-практичного круглого столу у Новомосковському колегіумі №11.

Презентація колективного посібника професором Рибалкою В.В.

Доповідь робить професор Самодрин А.П.

Професор Рибалка В.В. виступає перед вчителями
рідної школи.

Педагоги Колегіуму №11 уважно слухають доповіді.

Виступає Стрижеус Надія Іванівна – викладач біології,
учитель II категорії, поетеса.

Професори з дирекцією Новомосковського
колегіуму №11.

Професори Рибалка В.В. і Нестеренко О.А.
в центрі Новомосковська.

На території Новомосковського історичного музею.

Біля входу до Новомосковського історичного музею.

Новомосковський історичний музей носить ім'я останнього гетьмана Запорозької січі Петра Кальнишевського, який неодноразово бував у Новомосковську.

Бесіди з екскурсоводом і директором музею в його залах.

Новомосковський Троїцький собор.

Іконостас Троїцького собору.

Бесіда з предстоятелем Новомосковського Троїцького собору отцем Андрієм.

Біля меморіальної дошки, присвяченої Олесю Гончару.

Бесіда з предстоятелем Свято-Миколаївського
монастиря отцем Досифеєм.

У підземеллі Свято-Миколаївського монастиря.

Бесіда з монахом Свято-Миколаївського монастиря
Миколаєм у літній трапезній.

**2.4. Дніпро, Дніпропетровський університет імені А.Нобеля,
бесіда *В.В.Рибалки* і *А.П.Самодрина* з доктором економічних наук,
професором, Президентом Міжнародної академії біоенергетичних
технологій Володимиром Андрійовичем Ткаченком**

20 травня 2018 року була проведена зустріч та тривала розмова з видатною особистістю – в минулому льотчиком, кандидатом у перший загін космонавтів, вченим, громадським і державним діячем, організатором науки, освіти і виробництва, одним із керівників космічної промисловості, великим громадянином України, доктором економічних наук, академіком Ткаченком Володимиром Андрійовичем, а нині проректором Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Професори Самодрин А.П. і Рибалка В.В. привітали Володимира Андрійовича із 75-річчям і побажали міцного козацького здоров'я і творчого довголіття.

Відбувся обмін думками по проблемам сьогодення і майбутнього, а також – науковими працями. Професор Рибалка В.В. отримав від академіка більше 20 його оригінальних наукових та автобіографічних книг і мав честь подарувати йому декілька своїх. Дискусія велася навколо актуальних проблем науки, техніки, культури як в Україні, так і у світі. В.А.Ткаченко вразив нас своїми поглядами на суспільство, його демократичний розвиток, своїм оптимістичним прогнозом щодо долі рідної країни. Його життєве кредо висловлене в численних працях, зокрема в мему-

арах у трьох книгах «Діалог з собою та із часом». Так, в книзі першій три-томника «Шлях до зірок» на стор. 22-25 вчений пише:

«Я вірю у прекрасне майбутнє українського народу;

*я бачу Україну високорозвинutoю державою у першій десятці сві-
тового співтовариства;*

*я переконаний, що здоровий глузд візьме верх в умах українських
людей і вони знайдуть в собі сили, щоб досягнути цього.*

*Недалекий той час, коли до нас будуть їхати з усіх кінців світу, як
до мудрого народу, що живе у процвітаючій державі.*

І це, немає сумніву, – все так і буде!...

Я мрію

*про земну спільноту світлих і радісних людей, котрі прагнуть до
взаєморозуміння на економічних, а не військових перевагах, де саме слово
«війна» буде зтерте з їх пам'яті;*

*про співтовариство вільного природного розвитку на основі енер-
гоінформаційної єдності та духовності;*

*про співтовариство, в якому найбільшою цінністю буде свободна
людина, її розум, природні якості, інтелект;*

*про співтовариство природного динамічного розвитку, що виклю-
чає прірву між багатством і бідністю;*

*про співтовариство, котре виступає проти усього «понадприрод-
ного», ненависті і неповажності, злиднів та понадзбагачення, насилля і
закріпачення;*

*про співтовариство, котре буде не соромно передавати нашим ді-
тям, онукам і правнукам;*

*про співтовариство людей виняткового натхнення, працелюбства і
мужності...*

Я вірю у прекрасне майбутнє моєї Батьківщини...

*Україна вже сьогодні володіє найвищим науковим і духовним поте-
нціалом і неподалік той час, коли гроші будуть не показником елітності,
а засобом обміну інформацією, інтелектом, що виведе саме Україну у
світові лідери, хоча разом з цим вмруть визначення: «Світовий лідер»,
«понаддержава».*

Враження від співрозмови з геніальною особистістю залишаться
надовго і спонукатимуть до нових роздумів.

Перед входом до Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля.

Біля стели і скульптури Альфреда Нобеля на території університету.

Дискусія с академіком В.А.Ткаченком в його кабінеті.

Автобіографічна трилогія академіка В.А.Ткаченка.

Деякі наукові праці академіка В.А.Ткаченка та представників його наукової школи.

2.5. Село Світязь Шацького району Волинської області, загальноосвітня школа І-ІІІ ступеня, виступ *В.В.Рибалки* перед старшокласниками і вчителями з інтерактивною доповіддю з елементами тренінгу освітянського осередку громадянського суспільства

13-14 вересня 2018 року доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України Рибалка Валентин Васильович перебував на запрошення дирекції у Загальноосвітньому навчальному закладі І-ІІІ ступенів села Світязь Шацького району Волинської області, де ознайомився зі школою, презентував деякі свої наукові праці та подарував їх бібліотеці школи, виступив з інтерактивною доповіддю «Демократичні принципи в освіті та розвиток освітянського осередку громадянського суспільства як умови виховання в учнів особистості громадянина» перед вчителями і старшокласниками, провів тренінг освітянського осередку громадянського суспільства та взяв участь у співбесіді з педагогами навчального закладу.

Вже з перших хвилин перебування у школі склалося враження про особливе шанування учнями і вчителями історії рідного краю та його вчителства. Так, в актовій залі представлена експозиція фотографій бувших директорів і ветеранів школи, наведені етапи становлення освіти в селі Світязь. Учні та педагоги чемні, уважливі одне до одного, вони щиро привітали гостя і надали йому необхідну інформацію. В день першого візиту до школи, 13 вересня, коли директор був у відпустці, відбулася докладна розмова з заступником директора по навчально-виховній роботі – Оленою Вікторівною Федун – яка ознайомила гостя зі школою і розповіла, що в ній є штатний психолог і соціальний педагог, а старшокласники почали вивчати основи громадянського виховання і тому цікаво було б презентувати їм новий посібник професора – «Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина. – К.: ТАЛКОМ, 2018.– 226 с.». (Див. Додаток 2). Домовилися про тему доповіді для учнів двох, X і XI, класів (усього 40 школярів) та педагогів – «Демократичні принципи в освіті та розвиток освітянського осередку громадянського суспільства як умови виховання в учнів особистості громадянина».

Олена Вікторівна Федун повідомила, що ця тема є актуальною ще й з тієї причини, що у районі відбувається реформа децентралізації влади і створюється об'єднана територіальна громада, проте виникла проблема, де доцільно перебувати центру цієї громади – у районному центрі – місті Шацьку, чи у селі Світязі. І зараз в районі точиться дискусія щодо об'єднання цих двох варіантів та інших питань роботи об'єднаної територіальної громади. В обговорення цих питань втягнуті мешканці ряду сіл і міста Шацьку.

Гостю було показано бібліотеку школи, в якій міститься близько 10000 тисяч книг, проте мало книг з психології, тому завідувач бібліотеки залишилася задоволеною подарунком професора. Було відмічено, що учні стали менше читати, приділяючи більше уваги Інтернету. Всього бібліотеці школи було подаровано 6 книг:

1.Рибалка Валентин. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості / В.Рибалка.– Шк. світ, 2009.– 128 с.

2.Рибалка В.В. Честь і гідність особистості як предмет діяльності практичного психолога / Валентин Рибалка.– К.: Шк. світ, 2010.– 128 с.

3.Рыбалка В.В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие.– Житомир: Изд-во ЖГУ им. И.Франка, 2015.– 875 с. (Електронний варіант на диску).

4.Рибалка В.В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник / Рибалка В.В.– Київ, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2016.– 424 с. (Електронний варіант на диску).

5.Рибалка В.В. Сприяння розвитку особистості громадянина і дієвого громадянського суспільства засобами практичної психології: метод. реком.— К.: Талком, 2017.— 90 с.

6.Рибалка В.В. Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина: посібник / Валентин Рибалка.— К.: ТАЛКОМ, 2018.— 226 с. (Електронний ресурс – перезапис з флешки).

Бібліотеці була також передана книга Едуарда Помиткіна «Виховання дитини. Посібник для майбутніх і справжніх батьків: навчальний посібник / Едуард Олександрович Помиткін.— К.: Кафедра, 2018.— 40 с.: іл.

В школі створений чудовий краєзнавчий музей з численними експонатами, по якому гостеві була проведена екскурсія вчителем біології Оленою Миколаївною. Серед експонатів зберігаються наукові роботи школярів по МАНу, присвячені чудовій природі краю, зокрема водній преріліні Волині – озеру Світязь.

В школі проводиться велика робота екологічного спрямування. Так, вже 10 років діє екологічна агітбригада, девізом якої є: «Наш Світязь стане кращим, якщо про нього подбаю «Я»! З моменту заснування агітбригади підготовлено 7 сценаріїв і проведено численні виступи, в тому числі на районних і обласних оглядах екологічних агітбригад, де шкільна агітбригада неодноразово нагороджувалися зеленою грамотою і грошовою премією – від обласної ради.

Учнями школи зроблено ряд добрих справ, таких як: очищення джерел, прибирання вулиць села, узбіч доріг та прибережної смуги озера Світязь, ліквідація стихійних сміттєзвалищ, участь у Всеукраїнському конкурсі «Макулатуринг», висадка алеї з 400 берізок на березі озера Світязь (див. фото далі), догляд за деревами у шкільному дендропарку, участь у ряді проектів, зокрема «Урок води», та в екологічних акціях, одна з яких виконувалася разом зі студентами Києво-Могилянської академії і членами екоклубу «Зелена хвиля», у Всеукраїнському конкурсі «Новітній інтелект України», підгодовуванні птахів взимку, екологічних тренінгах і багато інших справ.

Вчитель біології Олена Миколаївна з гордістю показує гостю експонати шкільного краєзнавчого музею.

Олена Миколаївна розповідає про наукові праці школярів по екології та історії краю, що представлені в краєзнавчого музеї.

14 вересня професор зробив інтерактивну доповідь в актовій залі школи і був приємно вражений увагою учнів і вчителів до теми його виступу. Тому в ході роботи він наважився експромтом провести у стислій формі тренінг розвитку освітянського осередку громадянського суспільства за наведеним у тексті даного посібника алгоритмом. Зокрема, учні і вчителі виділили в ході усного опитування чотири найважливіших для України проблеми і в ході голосування визначили їх рейтинг (кількість «так» із 40 присутніх учнів і вчителів, що взяли участь у голосування). Так, проблема встановлення миру в країні зайняла за результатами рейтингового голосування перше місце (34 «так» із 40 присутніх). Далі йшли проблема збереження територіальної цілісності України (29 «так» із 40), проблема подолання бідності (12 «так» із 40) та проблема підвищення рівня культури населення (7 «так» із 40).

На наступному етапі роботи тренінгового освітянського осередку громадянського суспільства відбулося обговорення можливого проекту вирішення найважливішої проблеми – встановлення миру. Проте, коли він був вербально оформлений, проголошений і поставлений на референдум для волонтерського і державного виконання, то отримав усього 14 позитивних голосів із 40, тобто не був прийнятий. Цей негативний результат відображає явно недостатній рівень громадянської компетентності учнів, фактичну відсутність досвіду функціонування дорослого грома-

дяньського суспільства в Україні і водночас – перспективність даної роботи у школі.

Після інтерактивної доповіді відбулося фотографування на пам'ять. Фотографування здійснили завуч школи Олена Вікторівна Федун і вчитель музичного мистецтва Микола Антонович Регешук (баян). Потім гість був запрошений на чашку чаю, де відбулася співбесіда, в якій порушувалися питання покращення стану в системі освіти, ситуація в країні, можливі варіанти вирішення деяких проблем і перспективі життя українського народу і місцевих громад.

Виступ професора В.В.Рибалки з інтерактивною доповіддю, що включала елементи тренінгу освітянського осередку громадянського суспільства.

Під час інтерактивної доповіді і тренінгу зі старшокласниками і педагогами школи.

Фото на пам'ять з педагогами школи села Світязь.

Виступ з лекцією професора Рибалки В.В. у школі залишив
приємні враження як у хазяїв, так і гостей.

Звичайно, що перед від'їздом до Києва, професор не міг не сфотографувати своє улюблене озеро Світязь, яке, починаючи з 1991 року, відвідував щорічно вже 28 разів. З цілющими властивостями сріблястої та нітрогліцеринової живої води озера він здавна знайомий, неодноразово відчувши її оздоровчий вплив на власне здоров'я (стан суглобів і зору). Тут бував неодноразово й академік Іван Андрійович Зязюн, а в спортивно-оздоровчому таборі Східно-Європейського університету імені Лесі Українки «Гарт» (що нагадує зараз, без перебільшення, справжній курорт, так само як і саме село Світязь) декілька років тому назад відбулося виїзне засідання Президії Національної академії педагогічних наук України.

Цього разу володарями центрального пляжу курорту Світязь стали білі лебеді, що прилітали із середини озера, побачивши рідкого відпочиваючого з надією на прикорм. Пляж був порожнім, оскільки курортний сезон вже закінчився. Спорожніли санаторії, будинки відпочинку, спортивні бази, кемпінги, мотель, приватні будинки відпочинку села Світязь та прибережної смуги озера. І тільки лебеді і чайки облітали пляж і опускалися на гребінь водних піщаних барханів («лідо»), що рухалися уздовж пляжу і утворювали дивовижні живі піщані пагорби посеред води, що уходили на сто-двісті метрів від берега. За легендами, бували роки, коли ці піщані коси доходили аж до острова, який знаходиться в двох-трьох

кілометрах від берега посеред озера і до нього можна було тоді дійти пішки – так само як колись, за Біблією, Мойсей перевів через Нил єврейський народ... На цьому озері колись проходили реабілітацію космонавти після польотів, поправляли здоров'я відомі постаті... На території пансіонату «Шацькі озера» неодноразово проводився пісенний фестиваль «На хвилях Світязя»...

Ми не могли не відвідати славетний храм Святих Петра і Павла з дзвіницею XIX століття на околиці села Світязь, поклонитися чудовій мармуровій скульптурі Апостолів, помилуватися Петропавлівським чоловічим монастирем, оглянути релігійні споруди на церковній території...

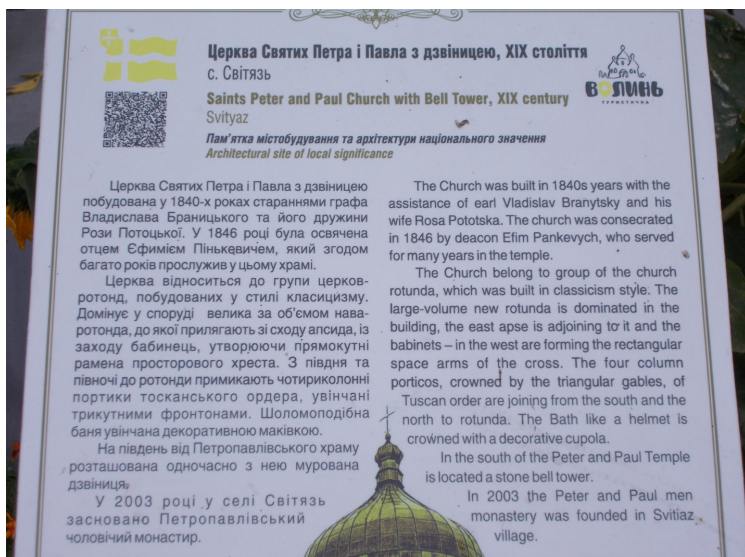
Білі лебеді тільки що прилетіли поспілкуватися з гостем із Києва.

Центральний пляж Світязя обладнаний не гірше, ніж в деяких європейських курортах.

Дерев'яна доріжка-сходинка на центральний пляж на березі озера Світязь.

Скульптурна композиція Апостолів Петра і Павла біля церкви.

Церква Святих Петра і Павла в селі Світязь – вигляд з різних сторін.

Петропавлівський чоловічий монастир біля церкви села Світязь.

Часовня і купальня біля церкви Петра і Павла в селі Світязь.

**2.6. Телеканал Кременчук (студія дня з Володимиром Ляпотою)
Виступ В.В.Рибалки і А.П.Самодрина 24 вересня 2018 року на тему
«Громадянське суспільство. Механізми створення демократично-
освітнянського осередку»**

Наступним пунктом експедиції став Кременчук, де починалася професійна педагогічна діяльність А.С.Макаренка.

Відбувся виступ професорів Рибалки В.В. і Самодрина А.П. на телеканалі Кременчук, зі змістом якого можна ознайомитися в YouTube і розділі 1.3 даного посібника. Виступ відбувався у формі своєрідного інтерв'ю, проведеного кременчуцьким журналістом Володимиром Івановичем Ляпотою. Зміст даного інтерв'ю представлений також на сайті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

В місті у 1950 році відкрився Педагогічно-меморіальний музей Антона Макаренка, який розташований у батьківській хаті Макаренків, в якій Антон Семенович мешкав у 1905-1911 та 1917-1919 рр. і де пройшли його юнацькі та молоді роки. З 1905 до 1911 року він учительствує у Крюківському залізничному початковому училищі. Після закінчення Полтавського учительського інституту у 1917 році він у 1918-1919 рр. очолює педагогічний колектив Крюківського вищого початкового училища, а восени 1920 року приймає пропозицію Полтавського губернського відділу народної освіти організувати колонію для неповнолітніх правопорушників у Ковалівці під Полтавою. У 1928 році він переїздить з колонією в Куряж під Харків і створює комуну. По цих місцях пройшли шляхи нашої експедиції, але не тільки. 10 вересня на телеканалі Кременчук в студії дня виступив доктор педагогічних наук, професор А.П.Самодрин, де він розповів про передумови й особливості становлення громадянського суспільства в Україні. Доктор психологічних наук, професор В.В.Рибалка 13-14 вересня виїхав на Волинь, де у селі Світязь у загальноосвітній школі провів інтерактивну лекцію і тренінг освітнього осередку громадянського суспільства. А 24 вересня професори зустрілися в Кременчуці, де на міському телеканалі провели бесіду з Володимиром Ляпотою про механізми становлення демократично-освітнянського осередку громадянського суспільства. Далі вони разом продовжили експедицію і провели лекції і тренінги в Кочетку у Чугуєво-Бабчанському лісному коледжі та у Ковалівці в Полтавському обласному науковому ліцеї-інтернаті імені А.С.Макаренка. Були також й інші заходи, про які йдеться далі.

Педагогічно-меморіальний музей Антона Макаренка в Кременчуці,
на території музею поставлений скульптурний пам'ятник
великому педагогу.

2.7. Смі Кочеток Чугуєвського району Харківської області, Чугуєво-Бабчанський лісний коледж, круглий стіл «Школа – духовний осередок розвитку особистості, демократичної територіальної громади і країни», виступи *В.В.Рибалки* і *А.П.Самодрина* та тренінг освітянського осередку громадянського суспільства зі студентами і викладачами; вшанування пам'яті видатного філософа, психолога і педагога Миколи Яковича Грота (1852-1899) біля його могили на цвинтарі Володимиро-Богородицької Церкви в Кочетку

26 вересня 2018 року професори В.В.Рибалка і А.П.Самодрин відвідали смт Кочеток Чугуєвського району Харківської області, де вшанували пам'ять видатного філософа, психолога і педагога Миколи Яковича Грота (1852-1899) біля його могили на цвинтарі Володимиро-Богородицької Церкви в Кочетку. 22 вересня минулого 2017 року професор В.В.Рибалка відвідав смт Кочеток і провів урок пам'яті і духовності на могилі видатного вченого. В цій події взяли участь старшокласники і вчителі загальноосвітньої школи смт Кочеток і студенти та викладачі Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу в Кочетку; тоді було прийняте спільне з дирекцією лісного коледжу рішення про проведення через рік в ньому круглого столу «ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ І КРАЇНИ». Меморіальні заходи минулого року описані в книзі «Рибалка В.В. Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / за наук. ред. Рибалки В.В. і Самодрина А.П.; Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф., Басанець О.М., Третьякова Т.М., Конюхова Н.М., Гривачевська А.А. – Київ, Кременчук: Талком, 2018. – 452 с.

Далі наводиться програма науково-практичного круглого столу та звітні матеріали.

МІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
ЧУГУЄВО-БАБЧАНСЬКИЙ ЛІСНИЙ КОЛЕДЖ
(смт. Кочеток Чугуївського району Харківської обл.)

26 вересня 2018 р.

**Міжрегіональний
науково-практичний круглий стіл
«ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ, ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ
ГРОМАДИ І ДЕРЖАВИ»**

Програма

Кочеток – 2018

Мета заходу.

Удосконалення освітніх механізмів формування особистісного потенціалу громадянина для успішності демократичних зрушень життя територіальних громад.

Організаційний комітет:

Хворостяний Роман Федорович – директор Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу – голова організаційного комітету.

Рего Мар'яна Зеновійвна – заступник директора з навчально-виховної роботи Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу.

Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих та головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ).

Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля (м. Кременчук).

Учасники: представники влади, керівники освітніх установ, науковці, методисти, вчителі, учні.

Місце проведення: Чугуєво-Бабчанський лісний коледж, смт. Кочеток Чугуївського району Харківської обл., вул. Чугуївська, 43. М.т. 0956113044, 0978028979.

Порядок проведення:

Час	Зміст
14.00 – 14.15	Зустріч учасників круглого столу, реєстрація, , кавабрейк
14.25 – 14.30	Фотографування на згадку
14.30 – 14.45	<p>Відкриття заходу, представлення учасників, вітальне слово</p> <p>Хворостяний Роман Федорович – директор Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу</p> <p>Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих та головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ).</p>
14.45 – 15.15	<p>«Освітологічний аналіз становлення і розвитку духовного потенціалу соборності особистості демократичної громади засобами навчально-виховної діяльності»</p> <p>Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля</p>
15.15 – 15.45	<p>«Демократичні принципи в освіті та розвиток освітянського осередку громадянського суспільства як умови виховання особистості громадянина в учнів» – доповідь, тренінг</p> <p>Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих та головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України</p>
15.45 – 16.00	Кавабрейк
16.00 – 16.40	<p>«Тренінг оптимізму для педагогів»</p> <p>Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих та головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України</p>
16.40 – 17.15	Виступи педагогів Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу: Рего Мар'яна Зеновіївна – заступник директора

	з навчально-виховної роботи Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу; Викладачі та студенти Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу.
17.15 – 17.45	Поетичне коло «Школа рідна моя»: Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля.
17.45 -18.00	Підведення підсумків, прийняття рекомендацій

Біля головного входу у Чугусво-Бабчанський лісний коледж.

Під час бесіди професора Рибалки Валентина Васильовича з директором
Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу Хворостяним Романом
Федоровичем.

Інтерактивну доповідь і тренінг проводить професор В.В.Рибалка, йому асистують заступник директора з навчально-виховної роботи М.З.Рого і студент 3 курсу К.

Професор А.П.Самодрин проводить наукову доповідь для студентів і читає для них власні вірші про школу і любов.

Екологічний відділ музею лісного коледжу.

Експонати історичного відділу музею.

2.8.Чугуєв Харківської області, відвідування *В.В.Рибалкою і А.П.Самодриним* музею І.Ю.Репіна, творчий аналіз картини І.Ю.Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» як художнього відображення своєрідної козацької ради

26 вересня 2018 року професори Рибалка В.В. і Самодрин А.П. відвідали місто Чугуєв, де працює музей Іллі Юхимовича Репіна та Картинна галерея у приміщенні бувших казарм Імператорського юнкерського училища. Екскурсію по музею і галереї провела викладач історії лісного коледжу пані Юлія. Біля картини І.Ю.Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» гостями було проведено її обговорення – як зображення своєрідної жартівливої козацької ради у складі живописних персонажів. Прототип одного з них, козака, який повернутий потилицею до глядачів, був написаний з натури, в якості якої виступив земляк гостей по селу Котовка бувшої Катеринославщини – князь Алексеев. До речі, є історичні свідчення дружби між Репіним і Алексеевим. Козаки зображені художником як носії народного гумору, веселої вдачі, живого розуму, громадської солідарності, військового братерства, готовності захищати рідну землю від ворогів. Кожний з козаків має власну індивідуальність, зовні і психологічно він не схожий на інших своїх побратимів, але інтегрований з ними у єдине козацьке воїнство, завдяки якому одержані гучні

військові перемоги. А зараз відбувається емоційна, інтелектуальна битва з турецьким султаном, в якій вже одержана моральна перемога. В цьому великий сенс цієї картини Іллі Рєпіна – козаки одержують перевагу над ворогом духовною зброєю. З цим великий художник начебто звертається і до наших сучасників – найдієвішою, найефективнішою у боротьбі із супротивником є весела інтелектуальна зброя, духовний посил ворогові...

Саме про це також думали гості, перебуваючи біля і всередині Свято-Покровського собору в Чугуєві, який, на думку А.П.Самодрина, дуже нагадує Покровський собор у Котовці, що був зруйнований у 1930-ті роки більшовиками. Адже між Чугуєвим і Котовкою близько 100 верст, які князю Алексєєву і художнику Рєпіну можна було подолати за один-два дні, що вони і робили в ті далекі часи... Пам'ять про цей котовський собор, про його дзвони і архітектурну велич, зберігається ще й дотепер земляками...

А.П.Самодрин і В.В.Рибалка біля входу в музей І.Ю.Рєпіна.

Пам'ятний кам'яний знак біля музею І.Ю.Рєпіна.

Професори біля скульптурного портрету І.Ю.Рєпіна.

Знайомство з експонатами музею І.Ю.Рєпіна.

Біля картини І.Ю.Рєпіна просто неба «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

Професори В.В.Рибалка і А.П.Самодрин біля входу в Картинну галерею імені І.Ю.Рєпіна, розташовану у бувших казармах Імператорського юнкерського училища в Чугуєві.

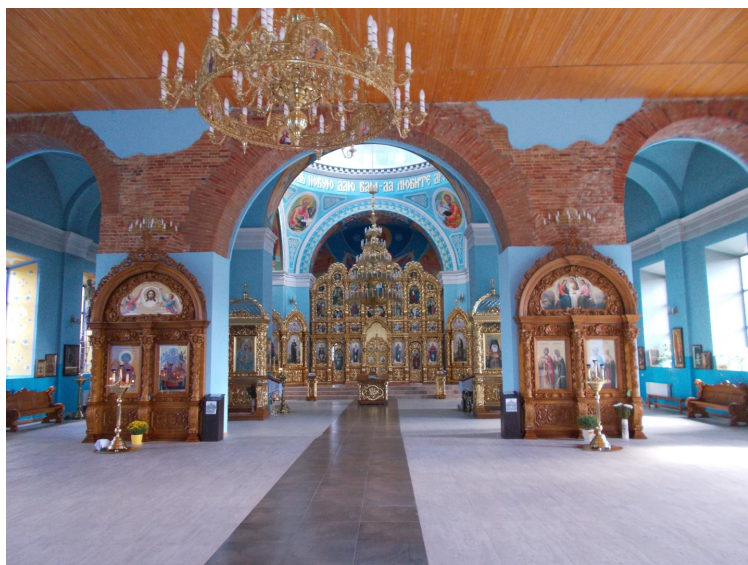
В залах Картинної галереї імені І.Ю.Рєпіна в Чугуєві.

Колеги, друзі, брати – професори В.В.Рибалка і А.П.Самодрин в Картинній галереї імені І.Ю.Рєпіна.

На фоні величного Свято-Покровського собору в Чугуєві.

Молитовний зал та іконостас Свято-Покровського Собору в Чугуєві.

2.9.Село Подвірки Дергачівського району Харківської області (Куряж), відвідування *В.В.Рибалкою* і *А.П.Самодриним* музею А.С.Макаренка, вшанування пам'яті народного вчителя, що втілює демократичні цінності у власну соціально-педагогічну систему як освітянський осередок громадянського суспільства в умовах авторитарного режиму

27 вересня 2018 року професори Рибалка В.В. і Самодрин А.П. залишили Кочеток і проїжджаючи через увесь Харків дісталися села Подвірки, де розташований музей А.С.Макаренка. На цьому місці в кінці 1920-х – на початку 1930-х років в Куряжі знаходилася відома на весь світ педагогічна комуна А.С.Макаренка, яка описана в його «Педагогічній поемі». Ознайомлення з експонатами музею переконливо свідчить про демократичний характер соціально-педагогічної системи геніального педагога. Адже вже на фронті музею викарбовані його слова: «Я був просто народним вчителем». Його комуна без перебільшення нагадує французьку комуна як територіально-політичну одиницю державного устрою Франції і сучасне громадянське суспільство в Швейцарії і США. Про це нам ствердно говорила і екскурсовод музею – пані Людмила.

Біля входу в Музей А.С.Макаренка в селі Подвірки під Харковом.

Екскурсовод музею пані Людмила розповідає про життя А.С.Макаренка.

Професор А.П.Самодрин біля портрету А.С.Макаренка та його вихованців.

Професор В.В.Рибалка начебто спілкується з видатним педагогом А.С.Макаренком.

Пам'ятник А.С.Макаренку та його вихованцям на території теперішньої колонії в селі Подвірки на Харківщині.

2.10.Село Ковалівка Полтавського району, Полтавський обласний науковий ліцей-інтернат І-ІІІ ступенів імені А.С. Макаренка, Міжрегіональний науково-практичний семінар «Школа – духовний осередок розвитку особистості, демократичної територіальної громади і країни», виступи *В.В.Рибалки, А.П.Самодрина, В.Ф.Моргуна* з доповідями і проведення тренінгу освітянського осередку громадянського суспільства

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Український науково-методичний центр практичної психології
і соціальної роботи
Університет імені Альфреда Нобеля
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені М.В. Остроградського
Полтавський обласний науковий ліцей-інтернат
I-III ступенів імені А.С. Макаренка
Полтавської обласної ради (с. Ковалівка Полтавського району)

**«ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК
РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ, ДЕМОКРАТИЧНОЇ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ І ДЕРЖАВИ»**

**Програма
Міжрегіонального науково-практичного семінару,
присвяченого 130 річниці
від дня народження Антона Макаренка
(с. Ковалівка Полтавського району,
27 вересня 2018 року)**

Ковалівка – 2018

Мета заходу.

Удосконалення освітніх механізмів формування особистісного потенціалу громадянина для успішності демократичних зрушень життя територіальних громад.

Організаційний комітет:

Зелюк Віталій Володимирович – ректор ПОППО імені М.В. Остроградського, кандидат педагогічних наук, доцент – співголова організаційного комітету.

Шульга Валерій Іванович – директор Полтавського обласного наукового ліцею-інтернату імені А.С. Макаренка Полтавської обласної ради – співголова організаційного комітету.

Білик Надія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічної майстерності ПОППО імені М.В. Остроградського, головний редактор електронного наукового фахового журналу «Імідж сучасного педагога».

Моргун Володимир Федорович – кандидат психологічних наук, професор кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ).

Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Ткаченко Андрій Володимирович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної майстерності і менеджменту ПНПУ імені В.Г. Короленка.

Учасники: представники влади, керівники освітніх установ, науковці, методисти, вчителі, учні.

Місце проведення: Полтавський обласний науковий ліцей-інтернат імені А.С.Макаренка Полтавської обласної ради (с. Ковалівка Полтавського району) – у червоному корпусі Державного музею-заповіднику А.С.Макаренка.

Порядок проведення:

Час	Зміст
12.00 – 12.30	Зустріч учасників семінару, реєстрація, кава-брейк
12.30 – 12.35	Фотографування на згадку
12.35 – 12.50	<p>Відкриття заходу, представлення учасників, вітальне слово:</p> <p><i>Шульга Валерій Іванович – директор Полтавського обласного наукового ліцею-інтернату імені А.С.Макаренка Полтавської обласної ради (с. Ковалівка Полтавського району)</i></p> <p><i>Бублик Олександр Васильович – голова Ковалівської селищної ради</i></p> <p><i>Зелюк Віталій Володимирович – ректор ПОППО імені М.В.Остроградського, кандидат педагогічних наук, доцент</i></p> <p><i>Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи НАПН України (м. Київ)</i></p>
12.50 -13.10	<p>Демократична парадигма освіти та розвиток освітянського осередку громадянського суспільства і особистості громадянина</p> <p><i>Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ)</i></p>

13.10 – 13.30	<p>Міжнародна макаренківська асоціація: проблеми, здобутки, перспективи Ткаченко Андрій Володимирович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної майстерності і менеджменту ПНПУ імені В.Г. Короленка</p>
13.30 – 13.50	<p>Демократичні засади педагогіки А.С. Макаренка Моргун Володимир Федорович – кандидат психологічних наук, професор кафедри психології ПНПУ імені В.Г. Короленка</p>
13.50 – 14.10	<p>Проблематика демократії та громадянського суспільства у післядипломній освіті вчителів Білик Надія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічної майстерності ПОППО імені М.В. Остроградського, головний редактор електронного наукового фахового журналу «Імідж сучасного педагога»</p>
14.10 – 14.30	<p>Освітологічний аналіз становлення і розвитку духовного потенціалу соборності особистості демократичної громади засобами навчально-виховної діяльності Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)</p>
14.30 – 14.40	Кава-брейк
14.40 – 15.10	<p>Тренінг оптимізму, або Як реалізувати гасло Антона Макаренка: «Не пищати!» Рибалка Валентин Васильович – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ)</p>
15.10 – 15.20	<p>Виступи вчителів Полтавського обласного наукового ліцею-інтернату імені А.С. Макаренка Полтавської обласної ради</p>

15.20 – 15.50	<p>Мистецьке коло «Школа рідна моя» (вчителі-поети, вчителі-письменники, виставка вчителів-художників)</p> <p>Самодрин Анатолій Петрович – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)</p>
15.50 -16.00	Підведення підсумків, прийняття рекомендацій

Зараз це Полтавський обласний науковий ліцей-інтернат I-III ступенів імені А.С.Макаренка Полтавської обласної ради в с.Ковалівка Полтавського району.

Міжрегіональний науково-практичний семінар, присвячений 130 річниці від дня народження Антона Макаренка, відкриває директор Полтавського обласного ліцею-інтернату Шульга Валерій Іванович.

Професор В.В.Рибалка передає перед початком своєї інтерактивної доповіді і тренінгу Обласного наукового ліцею-інтернату в подарунок свої наукові праці його директору В.І.Шульзі.

Виступає з доповіддю професор А.П.Самодрин.

Професор В.Ф.Моргун виступає з доповіддю «Демократичні засади педагогіки А.С.Макаренка» в Ковалівці, де майже 100 років тому назад заклалися основи педагогічної системи геніального педагога.

Професори В.Ф.Моргун і А.П.Самодрин асистують
В.В.Рибалці у проведенні тренінгу.

Ліцеїсти беруть активну участь у тренінгу, виступають із пропозиціями.

Учасники міжрегіонального семінару.

2.11.Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, конференц-зал Вченої Ради університету, доповідь *Кристи Марквальдер*, Президента Національної ради Швейцарії (2016 р.), депутата Швейцарського парламенту, «Роль громадянського суспільства у розробці законів Швейцарії і можливості для України», участь *В.В.Рибалки* в дискусії та ознайомлення з матеріалами виставки, організованої Посольством Швейцарії в Україні «Сучасна пряма демократія»

8 жовтня 2018 року в конференц-залі Київського національного університету імені Тараса Шевченка виступила Кристи Марквальдер, Президент Національної ради Швейцарії (2016 р.), депутат Швейцарського парламенту, з доповіддю «Роль громадянського суспільства у розробці законів Швейцарії і можливості для України». У своїй доповіді Кристи Марквальдер докладно охарактеризувала існуючу в Швейцарії політичну систему і державний устрій, а також показала роль прямої демократії, з такими її функціями, як народна ініціатива, висування і обговорення пропозицій, порядок підготовки і проведення місцевих і регіональних плебісцитів, національних референдумів (вони відбуваються на федеральному рівні обов'язково чотири рази на рік), особливості взаємодії громадянського суспільства з політичними інститутами країни, що призвело за 170 років існування цієї системи до суттєвого прогресу країни, внаслідок чого вона займає лідерські позиції в світі за показниками добробуту населення (найвища в світі середня заробітна плата – 3855 американських доларів в

місяць у 2017 році), тривалістю життя (83 роки), високим рівнем розвитку науки, освіти, медицини, економіки тощо. Про гармонійний характер життя в країні свідчить та особливість, що в ній немає страйків, які в умовах прямої демократії є зайвими, недоцільними. Активність громадян спрямовується наявною системою у конструктивне русло, більше 50% дорослого населення бере участь у роботі громадянського суспільства. Між політиками і громадянами немає розриву і суперечок. Це досягається наявною демократичною організацією суспільного і державного життя в країні. Громадянське суспільство виступає як окрема гілка влади, що взаємодіє з іншими її гілками і це забезпечує успіх країни, її мирне життя впродовж майже п'яти століть.

Криста Марквальдер конкретизувала ряд положень, які зафіксовані в матеріалах виставки, зокрема в газеті «Сучасна пряма демократія», яку підготував Бруно Кауфман у співпраці зі Швейцарським фондом демократії. Далі наводиться титульна сторінка газети та її зміст.

Після Кристи Марквальдер виступили Надзвичайний і Повноважний Посол Швейцарії в Україні Гійом Шойрер, бувший Посол України в Швейцарії та інші присутні. Були задані запитання, на які Пані Криста дала вичерпну відповідь.

Професор В.В.Рибалка виступив в порядку дискусії і розповів присутнім про результати наукових експедицій по регіонах України, про проведений у ряді навчальних закладів тренінг освітянського осередку громадянського суспільства і отриманий при цьому відчутний демократичний ефект. Основному доповідачеві ним було задане запитання про роль освіти Швейцарії у підготовці молоді до участі у громадянському суспільстві як форми прямої демократії, на що пані Криста Марквальдер схвалила виступ професора і наголосила на важливому значенні формування навчальними закладами компетентності молоді у питаннях роботи громадянського суспільства, у підвищенні рівня її громадянської активності, яка у швейцарської молоді значно нижча, ніж у громадян похилого віку.

В кінці заходу відбулася коротка, але змістовна бесіда з Кристою Марквальдер професора В.В.Рибалки і організатора його участі у дискусії та перекладача, магістра психології Тамари Валентинівни Кабиш-Рибалки. Саме завдяки її зусиллям було отримане запрошення професору від Посольства Швейцарії в Україні взяти участь у дискусії. Професором було подаровано экс-Президенту Національних зборів Швейцарії, а також Надзвичайному і Повноважному Послу Швейцарії в Україні, бувшому Послу України в Швейцарії і начальнику відділу міжнародного співробітництва КНУ імені Тараса Шевченка – посібник «Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина» (2018).

Нижче наводяться підготовлені Посольством Швейцарії в Україні офіційні матеріали і фото про проведений в КНУ імені Тараса Шевченка захід.

Президія зборів на зустрічі з Президентом Національної ради Швейцарії в 2016 р. Кристою Марквальдер і Надзвичайним і Повноважним Послом Швейцарії в Україні Гійомом Шойером, ведуча – завідувач відділу міжнародного співробітництва КНУ імені Тараса Шевченка Оксана Прокопенко.

Виступає депутат Парламенту Швейцарії, Президент Національної Ради Швейцарії в 2016 році Криста Марквальдер з доповіддю «Роль громадянського суспільства в розробці законів у Швейцарії і можливості для України».

Учасники зустрічі з Президентом Національної Ради Швейцарії в 2016 році, депутатом Парламенту Швейцарії Кристою Марквальдер в конференц-залі Вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка 8 жовтня 2018 року.

Фотографія з Президентом Національної Ради Швейцарії в 2016 р. Кристою Марквальдер, на якій вона демонструє отриманий у подарунок від професора Валентина Рибалки посібник «Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина».

ЗМІСТ

ДЕМОКРАТІЯ – НЕЗАВЕРШЕНА ПОДОРОЖ	4	НАСІЛЬНИКИ ВАЖЛИВА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН ДЛЯ ДОБРОБУТУ ШВЕЙЦАРІЙ?	21
ВІД ДЕМОКРАТІЇ ЗБОРІВ ДО ПАРЛАМЕНТУ	5	ДИЗАЙН СУЧАСНОЇ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ: КЛЮЧ ДО УСПІХУ	22
ШВЕЙЦАРІЯ: НАРОДЖЕНА РЕФЕРЕНДУМОМ	6	МОЖЛИВОСТІ ТА МЕЖІ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ	24
ДО СУЧАСНОЇ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ	7	ПРЯМА ДЕМОКРАТІЯ: КОДИНИЯ НАД ПРІРВОЮ У МІГРАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ	25
1848: УСПІШНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ В ЄВРОПІ	8	ГРОШІ ТА ПОЛІТИКА	26
НОВА МОДЕЛЬ ЗАКОНОДАВСТВА	9	СВІТ ПАРТИЦИПАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗРОСТАЄ	27
ІНІЦІАТИВА ТА РЕФЕРЕНДУМ НА ПРАКТИЦІ	10	ІНІЦІАТИВИ ТА РЕФЕРЕНДУМИ В ЄВРОПІ ТА ЩОДО ЄВРОПИ	28
НАРОДНА ІНІЦІАТИВА: БАГАТОРІЧНА РОБОТА ЗАРАДИ НОВОЇ ІДЕЇ	12	РОЛЬ СУЧАСНИХ МАС-МЕДІА	30
ВСЕНАРОДНИЙ РЕФЕРЕНДУМ: 100 ДНІВ ЩОБ ВІДКРИТИ НОВИЙ ЗАКОН	14	ЗАЛУЧИТИ МОЛОДЬ – ЗА ДОПОМОГОЮ ОСВІТИ ТА ЗМІ	31
НЕДОСКОНАЛА ШВЕЙЦАРСЬКА ДЕМОКРАТІЯ	15	ПРЯМА ДЕМОКРАТІЯ ОНЛАЙН – ЗАРОДЖЕННЯ	32
ВСЕНАРОДНІ ГОЛОСУВАННЯ У ШВЕЙЦАРІЇ: ПРО ЩО І ЯК ЧАСТО ГОЛОСУЮТЬ?	16	НАСТУПНА ЗУПИНКА: РАТУША	33
ВСЕ БІЛЬШЕ НАРОДНИХ ІНІЦІАТИВ	18	ГЛОБАЛЬНИЙ ПАСПОРТ СУЧАСНОЇ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЗА ПІДТРИМКИ ШВЕЙЦАРІЇ	34
УЧАСТЬ У ВИБОРАХ ТА ГОЛОСУВАННЯХ У ШВЕЙЦАРІЇ	19	ВИКІДНІ ДАНІ	36
ІНІЦІАТИВА ЧЕРЕЗ ПРЯМУ ДЕМОКРАТІЮ	20		

Зміст газети «Сучасна пряма демократія», виданої 2018 року
Швейцарським фондом демократії.

ВИСНОВОК

Рибалка В. В.

Слід констатувати незадовільний стан демократизації суспільного і державного життя українського народу, що особливо відчувається у порівнянні зі сталим демократичним способом життя розвинутих країн Європи і Америки. Прямуючи в Євросоюз з його стабільною і продуктивною демократією, Україні вкрай необхідно запровадити демократичні цінності у своє життя, для чого потрібно відповідним чином демократично реформувати усі свої інститути, передусім – свою освіту.

Необхідно звернути увагу педагогічної спільноти на назрілу актуальність зміни авторитарної парадигми в освіті на демократичну парадигму, на більш рішуче утвердження демократичних цінностей, принципів, процедур і створення для цього відповідних умов у навчальних закладах України, як це вже відбувається у передових демократичних країнах Європи і Америки і як це вимагає розпочата в країні реформа децентралізації влади.

Корисним в цьому плані постає врахування і запозичення досвіду демократизації освіти зарубіжних країн, зокрема США, Швеції, Швейцарії, в яких вже відбулася масштабна демократизація усіх її ланок, починаючи з дошкільної і закінчуючи освітою дорослих; при цьому особливого значення слід надавати розробці демократично орієнтованих навчальних планів, втіленню демократичних принципів і методів виховання і навчання учнівської молоді і дорослих, зразком чого можуть бути, зокрема курикулуми, типові навчальні плани освіти в Швеції. Звичайно, що при цьому треба враховувати українську специфіку, великий вітчизняний історичний досвід роботи народних віче, рад, зборів, майданів, філософський і педагогічний досвід, який вже отримав визнання за кордоном, але не у рідній країні. До речі, реформа децентралізації влади передбачає створення і функціонування об'єднаних територіальних громад по всій Україні, які є важливими складовими всеукраїнського громадянського суспільства.

Демократичний розвиток учнів має відбуватися не тільки через індивідуальні плани і методи виховання громадянина, а суспільно-громадянськими методами, в суспільних умовах навчання і життєдіяльності, для чого найкращу можливість надає участь юних громадян у демократичних освітніх осередках громадянського суспільства.

З цією метою доцільно почати створювати освітянські осередки громадянського суспільства у навчальних закладах усіх рівнів – від початкових до вищих і післядипломних, а також у різноманітних навчальних закладах освіти дорослих.

Юні і молоді громадяни мають засвоювати демократичні цінності в ході активної участі у функціонуванні освітянських осередків громадянського суспільства, про що свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід створення і діяльності різних його варіантів, обґрунтованих у працях таких мислителів і фахівців, як К.Д.Ушинський, М.П.Драгоманов, Д.Д'юї, В.М.Бехтерєв, В.І.Вернадський, А.С.Макаренко, Л.С.Виготський, В.О.Сухомлинський, І.П.Іванов та багато інших.

Розроблений і апробований в ході психопедагогічних експедицій початковий варіант тренінгу розвитку освітянського осередку громадянського суспільства показав свою ефективність і перспективність для демократичного розвитку учнів загальноосвітньої школи і студентів середніх спеціальних навчальних закладів, формуючи в них передусім громадянську активність, соціальну суб'єктність, готовність до самостійної участі у суспільній, громадянській, навчальній і трудовій діяльності на демократичних засадах.

Для масового розповсюдження отриманого стартового експериментального досвіду потрібна розробка інноваційних проєктів з розвитку освітянських осередків громадянського суспільства у навчальних закладах усіх рівнів, підтриманих організаційно, кадрово, фінансово тощо.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1 (перші сторінки рукопису посібника)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЬКИЙ ІНСТИТУТ УНІВЕРСИТЕТУ
імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

**Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф., Басанець О.М.,
Третьякова Т.М., Конюхова Н.М., Гривачевська А.А.**

**ШКОЛА – ДУХОВНИЙ ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ,
МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ ТА ДЕРЖАВИ**

Посібник

**За науковою редакцією
Рибалки В.В. і Самодрин А.П.**

Київ, Кременчук – 2018

Рецензенти:

Білик Надія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічної майстерності Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського.

Помиткін Едуард Олександрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, протокол № 9 від 25 вересня 2017 року.

Рекомендовано до друку Вченою радою Кременчуцького інституту ВНЗ "Університет імені Альфреда Нобеля", протокол № 8 від 6 грудня 2017 року.

Рибалка В.В. Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф., Басанець О.М., Третякова Т.М., Конюхова Н.М., Гривачевська А.А.; за наук. ред. Рибалки В.В. і Самодрини А.П. – Київ, Кременчук: Талком, 2018. – 452 с.

У посібнику висвітлюється досвід науково-методичного співробітництва вчених деяких академічних установ і вищих навчальних закладів з педагогічними працівниками сільських і міських шкіл ряду центральних областей України. Презентуються базові доповіді науковців і матеріали проведення протягом 2001-2017 рр. спільних міжнародних, республіканських і регіональних конференцій, семінарів, круглих столів, творчих зустрічей низки науковців, зокрема доктора психологічних наук, професора В.В.Рибалки (Київ), доктора педагогічних наук, професора А.П. Самодрини (Кременчук), кандидата психологічних наук, професора В.Ф. Моргун (Полтава), з представниками сільських і міських педагогічних громад Полтавщини, Дніпропетровщини, Кіровоградщини, Харківщини. Науково-практичні заходи відбувалися у навчальних закладах як великих і малих міст, так і сіл, з представниками педагогічних і місцевих громад і концентрувалися на обговоренні різних аспектів проблеми «Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави». Тобто проведена за вказаний період робота охоплює три рівні освітянської суб'єктності – особистісний, громадський та державний, і відображає певну історичну ретроспективу та спрямована у майбутнє української освіти. Редактори і автори посібника базують свою роботу на досягненнях видатних українських мислителів – Г.Сковороди, М.Грушевського, В.Винниченка, А.Макаренка, В.Сухомлинського, І.Зязюна та інших і на результатах власних досліджень.

До складу посібника увійшли доповіді науковців і вчителів, біографічні і творчі відомості про видатних філософів, педагогів і психологів, розробки сучасних педагогічних працівників різних освітніх закладів, історичні дані про становлення громад ряду сіл, міст і розташованих в них навчальних закладів, тематичні плани заходів, списки доповідачів, резолюції, презентації зазначених подій у ЗМІ, численні фотографії, що формують живий образ різнопланового але єдиного педагогічного товариства, наукового освітянського братства України.

Презентовані матеріали, на думку редакторів і авторів збірника, можуть бути корисними для керівників місцевих органів влади і освітніх закладів, науковців, педагогічних працівників, практичних психологів і соціальних робітників, докторантів, аспірантів, студентів, учнівської молоді і дорослих, членів громадянського суспільства, зацікавлених проблемами розвитку освіти і науки України.

ISBN 978-617-7397-91-4

© Рибалка В.В., Самодрин А.П.,
Моргун В.Ф., Басанець О.М.,
Третякова Т.М., Конюхова Н.М.,
Гривачевська А.А.

© Обкладинка Кабиш-Рибалка Т.В.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. БАЗОВІ ДОПОВІДІ НАУКОВЦІВ ПЕРЕД ПЕДАГОГІЧНИМИ КОЛЕКТИВАМИ І ПРЕДСТАВНИКАМИ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

1.1. Школа як духовний оберіг українського буття. *Самодрин А.П.*

1.2. Погляди академіка В.І.Вернадського на духовне життя особистості і наукового співтовариства як чинника перебудови біосфери у ноосферу. *Рибалка В.В.*

1.3. Про ціннісно-сміслові орієнтири розвитку сучасної школи в світлі думок академіка В.І.Вернадського. *Самодрин А.П.*

1.4. Визначення особистості та її контентно-частотна й антиномічна формули як основа особистісного підходу в освіті. *Рибалка В.В.*

1.5. Тривимірна, поетапно конкретизована психологічна структура особистості як формалізована системно-психологічна мета особистісно орієнтованого виховання і навчання. *Рибалка В.В.*

1.6. Психологія честі та гідності особистості в соціально- та індивідуально-ціннісному і аксіопсиходинамічному висвітленні. *Рибалка В.В.*

1.7. Почуття любові – духовна основа гуманістичної психології та педагогіки у працях Г.І.Челпанова, Я.Корчака, В.О.Сухомлинського, І.А.Зязюна, С.Д.Максименка та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. *Рибалка В.В.*

1.8. Одухотворення особистості та діяльності педагогів і учнів. *Рибалка В.В.*

1.9. Три таємниці педагогіки А.С.Макаренка, або спогади про педагогіку майбутнього? *Моргун В.Ф.*

1.10. Соціально-педагогічна система А.С.Макаренка як освітянська модель розвитку громадянського суспільства і прояв демократичної парадигми освіти. *Рибалка В.В.*

1.11. Соціально-психологічний тренінг розвитку первинного освітянського осередку дієвого громадянського суспільства у партнерській взаємодії з представниками державної влади. *Рибалка В.В.*

1.12. Особистісні ресурси духовного та фізичного здоров'я педагогічних працівників й учнівської молоді: геронтопсихологічний погляд. *Рибалка В.В.*

1.13. Громадянське та особистісне виховання всебічно розвиненої, щасливої дитини у школі радості В.О.Сухомлинського. *Рибалка В.В...*

1.14. Демократизм, інтелігентність, духовність Педагогіки Добра і Культури академіка І.А.Зязюна. *Рибалка В.В.*

РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ СПІЛЬНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ, СЕМІНАРІВ, КРУГЛИХ СТОЛІВ, УРОКІВ, ЗУСТРІЧЕЙ НАУКОВЦІВ ТА ПРЕДСТАВНИКІВ ПЕДАГОГІЧНИХ І МІСЦЕВИХ ГРОМАД ПОЛТАВЩИНИ, КІРОВОГРАДЩИНИ, ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ, ХАРКІВЩИНИ

2.1. Втілення ноосферних ідей академіка В.І.Вернадського у розвиток освіти Кременчуцького біосферного регіону, Полтавщини, Кіровоградщини, України. *Самодрин А.П.*

2.2. Циклічні науково-методичні заходи науковців і педагогічних працівників в селі Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області у 2015-2016 рр. *Конюхова Н.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В., Іванченко М.Г., Басанець О.М.*

2.2.1. Науково-практичний семінар «Розвиток духовного потенціалу сучасного педагога» 18 квітня 2015 року. *Конюхова Н.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В.*

2.2.2. Комунальний заклад освіти «Котовський навчально-реабілітаційний центр ДОР: досвід духовного розвитку дітей з особливими потребами. *Конюхова Н.М., Іванченко М.Г.*

2.2.3. Науково-практичний круглий стіл «Розвиток духовного потенціалу сучасного вчителя та учня» 13 травня 2016 року. *Конюхова Н.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В.*

2.2.4. Резолюція науково-практичного семінару «Розвиток духовного потенціалу сучасного педагога», доповнена на науково-практичному круглому столі «Розвиток духовного потенціалу сучасного вчителя та учня»: Сільська педагогічна громада і освіта. *Конюхова Н.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В.*

2.3. Міжрегіональний науково-практичний круглий стіл у школі села Пузикове Глобинського району Полтавської області 20 квітня 2017 року. *Гривачевська А.А., Самодрин А.П., Рибалка В.В.*

2.3.1. 3 історії громади села і школи. *Гривачевська А.А.*

2.3.2. Програма міжрегіонального круглого столу «Школа як духовний осередок розвитку особистості, сільської громади та держави». *Самодрин А.П., Гривачевська А.А., Рибалка В.В.*

2.3.3. Вітальне слово директора Інституту педагогіки НАПН України. *Топузов Олег Михайлович* – віце-президент НАПН України, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

2.3.4. Виступи науковців *Самодрина А.П., Рибалки В.В., Моргуна В.Ф.* за програмою

2.3.5. З досвіду педагогів Пузиківської ЗОШ: виступи вчителів школи за програмою

2.3.5.1. Формування особистості учня шляхом активізації пізнавальної діяльності *Шрамко З.А.*

2.3.5.2. Розвиток творчої особистості в умовах малокомплектної школи. *Плахотя Л.В.*

2.3.5.3. Школа – осередок духовного розвитку особистості. *Демченко Т.В.*

2.3.6. Рекомендації міжрегіонального науково-практичного круглого столу: Єдність сільської та педагогічної громади школи. *Гривачевська А.А., Самодрин А.П., Рибалка В.В.*

2.4. Зустріч науковців з церковною та педагогічною громадою села Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області. *Басанець О.М., Самодрин А.П., Рибалка В.В.*

2.5. Бесіда науковців з вчителем української мови і літератури Бузівської загальноосвітньої школи, красзнавцем, членом Національної спілки письменників України *Басанцем Олександром Михайловичем...*

2.6. Поклик малої Батьківщини. Мандрівки вченого Валентина Рибалки. *Басанець О.М.* Стаття в газеті «Твій рідний край», 13 лютого 2018 року.

2.7. Науково-практичне співробітництво Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України з педагогічною громадою міста Новомосковська Дніпропетровської області на базі Колегіуму №11. *Третьякова Т.М., Третьякова Ю.Д., Рибалка В.В.*

2.7.1. Історія Новомосковського колегіуму №11 та його співпраця з Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. *Третьякова Т.М., Третьякова Ю.Д.*

2.7.2. Уроки підвищення педагогічної майстерності. Стаття в газеті «Новомосковська правда». *Прес-служба міськвиконкому.....*

2.8. Урок пам'яті та духовності для учнів і педагогів смт Кочеток під Харковом на могилі Миколи Яковича Грота з нагоди 165-річчя від дня народження видатного філософа, фундатора вітчизняної гуманістичної психології і педагогіки. *Рибалка В.В.*

**ВИСНОВКИ: ЧУМАЦЬКИМ ШЛЯХОМ ДО
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ОСВІТЯНСЬКОГО
БРАТСТВА.** *Рибалка В.В., Самодрин А.П.*

Про наукових редакторів збірника. Творчі біографії *Рибалки В.В. і Самодрини А.П.*

АВТОРИ ПОСІБНИКА

Присвячуємо пам'яті наших пращурів, дідів і батьків, а також видатних вчених, філософів, психологів і педагогів – Г.С.Сковороди, М.Я.Грота, В.І.Вернадського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, І.А.Зязюна – працюю яких утверджувалася українська особистість, громада, держава.

ВСТУП

Впродовж останніх двох десятиліть редактори і автори цього посібника, професори Рибалка В.В. і Самодрин А.П. неодноразово відвідували навчальні заклади ряду районних міст, смт, сіл Полтавщини, Кіровоградщини, Дніпропетровщини, Харківщини, де виступали з науковими доповідями перед представниками сільських і міських педагогічних громад. Пунктами цих наукових поїздок стали: міста Кременчук і Горішні Плавні Полтавської області, Новомосковськ, Кривий Ріг, Жовті Води Дніпропетровської області, Світловодськ Кіровоградської області, смт Кочеток Чугуєвського району Харківської області, села Омельник, Піщане і Дмитрівка Кременчуцького району та Галещина і Козельщина Козельщинського району на Полтавщині, Магдалинівка, Котовка і Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області, село Пузикове Глобинського району Полтавської області та ін. Звичайно, що ця робота спиралася передусім на їх багаторічний досвід виступів перед різними науковими та освітянськими аудиторіями Києва, обласних центрів України, великих міст. Але в останні десятиліття цей досвід суттєво доповнився виступами перед педагогами районних міст, селищ міського типу і сіл України, охоплюючи, говорячи словами В.І.Вернадського, соборну особистість педагогічних громад різних рівнів – від міжособистісного до педагогічних колективів навчальних закладів і представників різних верств українського суспільства та місцевого самоврядування держави.

Метою поїздок було проведення обміну думками між науковцями та педагогічними працівниками вказаних шкіл і представниками місцевих громад з різних проблем народного життя, духовності, покращення навчально-виховної роботи у школі, зміцнення здоров'я людей, досягнення довголіття, розвитку осередків громадянського суспільства, подолання кризових явищ і досягнення стабільності у державі тощо. За цей час був накопичений цікавий досвід, який, на наше переконання, може бути корисним для науковців, теоретичних і практичних психологів і педагогів, учнівської молоді і дорослих, громадян сучасної України, що потребує об'єднання, інтеграції.

З боку науковців таким чином фактично відбувався своєрідний звіт перед педагогічними колективами і місцевими громадами, працею яких в основному забезпечується життя країни і перед якими інтелігенція промислових та адміністративних центрів у великому боргу. Повертати цей борг можна різними способами, в тому числі і у формі безпосереднього спілкування з селянами і міщанами з актуальних проблем життя країни. З іншого боку, критичний стан справ у державі конче потребує неперервного діалогу між різними верствами населення країни і спільного пошуку виходу з кризи.

Ще одна причина полягає в тому, що досягнення науки, в тому числі педагогічної та психологічної, не завжди доходять до сільської глибини та до шкіл невеликих міст країни у своєму особистісному вигляді. Персональний комп'ютер часто постає для сучасного педагога як найближчий, у порівнянні з живим науковцем, партнер зі спілкування, але він не може замінити живий діалог між ними, а головне – не може сформувати віру в майбутнє і довіру до провідної місії науки в побудові цього майбутнього. В цьому автори і редактори посібника засвідчилися, коли в останні два десятиріччя неодноразово відвідували з творчими звітами своє рідне село Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області, де провели ряд заходів – семінарів, круглих столів – разом зі своїми земляками, педагогами КЗО Котовський навчально-реабілітаційний центр Дніпропетровської обласної ради. Тому було вирішено, за попередньою домовленістю зі своїми колегами, щорічно здійснювати своєрідне наукове турне по селам і містам нашої малої Батьківщини. Пізніше географія цих наукових поїздок і зустрічей була значно розширена і охопила фактично декілька центральних областей України – Полтавську, Харківську, Дніпропетровську, Кіровоградську.

Вихід даного посібника збігається у часі з рядом меморіальних дат, оскільки 2017 і 2018 року відзначаються: 295 річниця від дня народження Григорія Савича Сковороди (3 грудня 1722 року – 5 листопада 1794 року), 165 років від дня народження **Миколи Яковича Грота** (18 квітня 1852 року – 23 травня 1899 року), 155 – **Володимира Івановича Вернадського** (12 березня 1863 року – 6 січня 1945 року), 130 – **Антоні Семеновича Макаренка** (13 березня 1888 року – 1 квітня 1939 року), 100-річчя від дня народження **Василя Олександровича Сухомлинського** (28 вересня 1918 року – 2 вересня 1970 року), через що ЮНЕСКО проголосила 2018 рік роком В.О.Сухомлинського. І, нарешті, на початку весни цього року ми відмічаємо 80-річчя від дня народження академіка **Івана Адрійовича Зязюна** (3 березня 1938 року – 29 серпня 2014 року). Всі перераховані прізвища наших національних геніїв є святими для українських педагогів і психологів, оскільки вони зробили величезний внесок у розвиток освіти і науки як всієї України, так і окремих вказаних регіонів.

Ця робота виконана на теренах Центральної Подніпровщини – в центрі України, і тому має своїм підґрунтям ідею насамперед здійснити спробу засобами освіти відшукати животворні корені родового древа нашого українського народу задля його ж блага – збереження і примноження самосвідомості як організаційної стійкості в епоху ноосфери.

Тому в тексті посібника розміщені біографічні і наукові матеріали, присвячені творчим досягненням вказаних мислителів. Відзначенню цих ювілейних дат видатних українських вчених ми надаємо не тільки етичного сенсу. Ми розглядаємо ці дати саме в часовому аспекті, адже теперішні теоретичні і практичні підходи в українській освіті і науці мають визначену ретроспективу і перспективу. Саме через актуалізацію доро-

бок нашого вітчизняного наукового і педагогічного минулого, створеного геніальними попередниками, тільки і можливе наше теперішнє і майбутнє! До такої думки призводить усвідомлення величчя народного подвигу рідного вчителства, здійсненого як педагогічними громадами, так і окремими подвижниками освіти, адже вчителі разом з батьками і матерями – справжні творці і супровідники духовних цінностей Світогляду, Життя, Гуманізму, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси, Істини, що укорінені в душі нашого народу!

Ось чому у тексті посібника представлено фундаментальні історичні підвалини розвитку вітчизняної науки і освіти, закладені Г.С.Сковородою, М.Я.Гротом, В.І.Вернадським, А.С.Макаренком, В.О.Сухомлинським, І.А.Зязюном та іншими вітчизняними мислителями.

Чітко розділити стару і нову, свою і чужу культуру в такій складній нелінійній системі, як соціум, майже неможливо, бо відомо, що однією з властивостей нелінійних систем є здатність забувати своє минуле. Проте освітній соціум, на відміну від окремої людини, як певне живе конкретне утворення, нічого не забуває. Він живе не тільки у проявленому режимі, але є ще й інформаційним режимом, за яким стоять не слова, а генетичний досвід. Тож одним із завдань педагогічних та психологічних досліджень сьогодні має стати якомога повніше вивчення всіх тих культурно-історичних впливів і причинних зв'язків, що їх можна пояснити як комплексні реакції на долю і навколишнє середовище при побудові новітнього світогляду.

Помічено, що сучасна об'єктивація напередусе є відтворенням особистості, яка тим чи іншим активним чином, власною енергією і творчістю вплинула на певний регіон. Населена територія завжди несе в собі певний портрет-відбиток особистісного (особистість, «заховану» в регіон). В результаті процесу виховання з соціуму регіону «видобувається» педагогікою певне особистісне – суб'єктивується в людині, новонароджене є спорідненим попередньому, але добудованим (заново навченим), новим, дуже схожим на попереднє – пов'язаним з ним, профільним... Ноосфера не є спонтанним процесом, вона вирощується з біосфери культурою життєдіяльності.

Редактори посібника цілковито усвідомлюють, що проведення означених вище заходів було б неможливе без попередньої спільної підготовки та організаційної роботи, проведеної низкою небайдужих до цієї справи людей. Тому з вдячністю відмічаємо їх і висловлюємо щирі подяку:

Іванченку Миколі Григоровичу – директору краєзнавчого музею села Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області, колишньому директору Котовського навчально-реабілітаційного центру Дніпропетровської обласної ради;

Басанцю Олександрі Михайловичу – члену Національної спілки письменників України, колишньому директору Бузівської загальноосвіт-

ньої школи I-III ступенів Магдалинівського району Дніпропетровської області, а нині – вчителю української мови та літератури цієї школи;

Конюховій Наталії Миколаївні – директору Котовського загальноосвітнього навчально-реабілітаційного центру Дніпропетровської обласної ради;

Третяковій Тетяні Миколаївні – директору Новомосковського колегіуму №11 Дніпропетровської області, Відміннику освіти України, лауреату обласної педагогічної премії, вчителю вищої категорії, вчителю-методисту, переможцю міського конкурсу «Людина слова – людина діла»;

Третяковій Юлії Дмитрівні (1970-2017) – заступнику директора з науково-методичної роботи Новомосковського колегіуму №11 Дніпропетровської області;

Гривачевській Анастасії Анатоліївні – в.о. директора Пузиківської ЗОШ I-III ступенів Глобинського району Полтавської області;

Макайді Івану Миколайовичу – сільському голові села Пузикове Глобинського району Полтавської області;

Іванчику Віктору Петровичу – засновнику і генеральному директору ТОВ «Фірма «Астарта-Київ»;

Топузову Олегу Михайловичу – віце-президенту НАПН України, директору Інституту педагогіки НАПН України, члену-кореспонденту НАПН України, доктору педагогічних наук, професору, Заслуженому діячу науки і техніки України;

Данилевському Вадиму Івановичу – голові Глобинської районної державної адміністрації;

Сьоміну Володимиру Вікторовичу – голові Глобинської районної ради депутатів;

Молодчину Володимиру Петровичу – заступнику голови Глобинської районної державної адміністрації;

Кулику Сергію Григоровичу – начальнику відділу освіти, сім'ї та молоді Глобинської районної державної адміністрації;

Коваленко Ірині Миколаївні – заступнику генерального директора із соціальних питань ТОВ ІПК «Полтавазернопродукт»;

Святому Отцю Іоану – ієрею, настоятелю Спасо-Преображенського Храму села Котівка Магдалинівського району Дніпропетровської області;

Святому Отцю Сергію – настоятелю Храму Святих рівноапостольних Костянтина і Олени села Бузівка Магдалинівського району Дніпропетровської області;

Святому Отцю Петру – настоятелю Володимиро-Богородицької Церкви смт Кочетка Чугуєвського району Харківської області;

Романовському Олександрю Георгійовичу – члену-кореспонденту НАПН України, доктору педагогічних наук, професору, завідувачу кафедри педагогіки і психології управління соціальними сис-

темами імені академіка І.А.Зязюна Харківського національного технічного університету (ХПТ);

Долгарьову Анатолію Васильовичу – доценту кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А.Зязюна Харківського національного технічного університету (ХПТ);

Хворостянову Роману Федоровичу – директору Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу в смт Кочеток Чугуєвського району Харківської області та ін.

Посібник призначений як для науковців, так і педагогічних працівників навчальних закладів, для учнівської молоді і дорослих, для представників місцевих громад з метою формування цілісного громадянського суспільства в Україні, для вирішення засобами народної демократії гострих питань, що постали перед країною, для духовного єднання українського народу. Колись знаменитий французький філософ і математик Блез Паскаль далекоглядно проголосив: лише завершуючи задуманий твір, ми з'ясуємо для себе, із чого б нам треба було його починати. Отож, хай буде це відкриття попереду...

Відгуки про посібник можна присилати на електронну адресу valentya.rybalka@gmail.com

ДОДАТОК 2.

Далі наводяться, з метою стислої презентації, перші сторінки посібника Рибалки В.В. «Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина», а також – інноваційні Проекти розвитку освітянських осередків у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах, розроблених у попередньому плані Рибалкою В.В. і Кабиш-Рибалкою Т.В., українською та англійською мовою, – для можливих спонсорів, зацікавлених у розвитку громадянського суспільства в Україні.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Валентин
Рибалка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ І ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ДІЄВОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ОСОБИСТОСТІ ГРОМАДЯНИНА

Посібник

Київ
ТАЛКОМ
2018

Рекомендовано до друку Вченою радою Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (протокол №8 від 14 червня 2018 року)

Рецензенти:

Панок В.Г. – доктор психологічних наук, професор, директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України;

Самодрин А.П. – доктор педагогічних наук, професор кафедри економіки, маркетингу та соціальної роботи, завідувач Лабораторії економіки освіти регіону Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»;

Ілляшенко Т.Д. – кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії психологічного супроводу дітей з особливими освітніми проблемами Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

Рибалка В.В.

Р93 Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина: посібник./ Валентин Рибалка.– К.: ТАЛКОМ, 2018.– 226 с.

ISBN 978-617-7685-16-5

У посібнику висвітлюються філософські, правові, психологічні, педагогічні, організаційні питання становлення громадянського суспільства як форми прямої і розширеної демократії, що діє у тісному взаємозв'язку з традиційними формами представницької демократії. Дана проблема розглядається також в контексті реформи децентралізації влади. Пропонуються деякі соціально-педагогічні та практично-психологічні засоби вирішення цієї проблеми, зокрема програма і тренінг розвитку та функціонування освітянського осередку громадянського суспільства в умовах навчального закладу. Посібник виступає як допоміжний у обговоренні відповідних питань лідерами і членами громадянського суспільства, представниками влади, соціальними педагогами і практичними психологами – для налагодження його дієвого функціонування в країні.

УДК 316.3:[37.013.42+159.98](075)

The manual covers the philosophical, legal, psychological, pedagogical, organizational issues of formation of civil society as a form of direct and expanded democracy, operating in close relationship with traditional forms of representative democracy, are considered. This problem is also considered in the context of the power decentralization reform. Some socio-pedagogical and practical-psychological tools for solving this problem are proposed, in particular, the program and workshop of the development and functioning of the educational institution of civil society in the educational institution, and some other means that contribute to this. The manual serves as an auxiliary in the discussion of relevant issues by leaders and members of civil society, government officials, social educators and practical psychologists – to establish its effective functioning in the country.

ISBN 978-617-7685-16-5

© Рибалка В.В., 2018

© Кабиш-Рибалка Т.В.,
оформл. мал., 2018

ЗМІСТ

Вступ.....	7
1.Історичні та філософські дані про громадянське суспільство: Т.Гоббс, Ш.Л.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, Г.В.Ф.Гегель, Г.А.Алмонд, К.Р.Поппер та ін.....	9
2.Від народного віча, козацьких і військових рад, комун, сільських та міських громад, майданів, до об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації і планів створення всеукраїнського громадянського суспільства.....	18
3.Громадянське суспільства у Швейцарії, Німеччині, Євросоюзі, США: інститути, організація діяльності, демократичні форми обговорення і вирішення проблем, деліберація.....	27
4.Сучасні теорії і практики створення і функціонування громадянського суспільства.....	47
5.Розвиток особистості громадянина як чинник становлення і діяльності громадянського суспільства.....	51
6.Загальні правові, соціально-психологічні, духовні та організаційні засади побудови і функціонування громадянського суспільства.....	65
7.Демократичні принципи, процедури та умови роботи громадянського суспільства.....	78
8.Соціально-педагогічна система А.С.Макаренка як освітянська модель розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина та спроба втілення демократичної парадигми в освіту.....	83
9.Роль соціальних педагогів і практичних психологів у побудові та функціонуванні освітянського осередку громадянського суспільства та розвитку особистості громадянина в учнів.....	102
10.Орієнтовна програма експериментального розвитку освітянського осередку громадянського суспільства та особистості громадянина у навчальних закладах на основі демократичних принципів і процедур.....	106
11.Соціально-психологічний тренінг розвитку первинного освітянського осередку дієвого громадянського суспільства у партнерській взаємодії з представниками державної влади.....	118
11.1.Передмова: мета, завдання, принципи і порядок роботи тренінгу, в залежності від кількості учасників, технологічні моменти проведення тренінгу.....	118
11.2.Загальний алгоритм роботи первинного тренінгового осередку громадянського суспільства у навчальних закладах системи освіти.....	121
11.3.Докладна процедура здійснення сценарію тренінгу.....	122
11.4.Деякі ігрові вправи та техніки до тренінгу розвитку громадянського суспільства.....	138

11.5.Роздавальний матеріал.....	140
Заклучення: демократична парадигма освіти та розвиток громадянського суспільства і особистості громадянина.....	141
Література.....	147
Додатки.....	153
А.Етичний кодекс роботи членів громадянського суспільства і представників державної влади (проект).....	153
Б.Статті Конституції України, що визначають правові передумови розробки і організації первинного осередку громадянського суспільства та проекту Закону України «Про громадянське суспільство»	155
В.Закон України «Про громадські об'єднання».....	158
Г.Закон України «Про громадянське суспільство в Україні» (Голос України, 2002, 11 жовтня) (проект).....	173
Д.Права, свободи та обов'язки громадянина.....	185
Е.Універсальні принципи діалогічного спілкування між учасниками тренінгу як членами громадянського суспільства та представниками влади (за Г.О.Балллом).....	186
Є.Проект суспільно-громадянського договору між освітянським осередком громадянського суспільства навчального закладу(дів) та представниками місцевої влади.....	189
Ж.Опитувальник для виявлення актуальних проблем і пропозицій членів громадянського суспільства – як вимог до членів самого суспільства і представників влади – для покращення справ у різних сферах життя народу (проект).....	194
З.Методи організації творчої діяльності, що класифікуються за ознакою їх найбільшого взаємозв'язку з тими чи іншими підструктурами особистості.....	196
И.Творчий проект як засіб покращення громадянським суспільством і владою життя народу.....	205
І.Японські гуртки якості як певний промисловий аналог громадянського суспільства.....	216
Ї.Опитувальник КОС-1 (В.В.Синявський і Б.О.Федоришин) – комунікаційні та організаційні схильності особистості.....	220
Акт експертизи читачами змісту посібника.....	224

Rybalka V.V. Socio-pedagogical and psychological support for the development of an effective civil society and citizen's personality: A manual./Valentyn Rybalka. – K.: TALKOM, 2018.– 226 p.

CONTENT

Introduction.....	7
1. Historical and philosophical data on civil society: T. Hobbes, S. L. Montesquieu, J.-J. Russo, G.V.F.Gegel, G. A.Almond, K.P.Popper, etc.....	9
2. From the peoples “viche”, Cossack and Military Councils, communes, rural and urban communities, maidans, to the united territorial communities in the conditions of decentralization and plans for the creation of an all-Ukrainian civil society.....	18
3. Civil Society in Switzerland, Germany, EU, USA: Institutions, Organization of Activities, Democratic Forms of Discussion and Problem Solving, Delinquency.....	27
4. Modern theories and practices of the creation and functioning of civil society.....	47
5. Development of the identity of a citizen as a factor in the formation and activities of civil society.....	51
6. General legal, socio-psychological, spiritual and organizational principles of the construction and functioning of civil society.....	65
7. Democratic principles, procedures and conditions of civil society.....	78
8. Social-pedagogical system of A. Makarenko as an educational model of civil society development and citizen's personality and an attempt to implement a democratic paradigm in education	83
9. The role of social pedagogues and practical psychologists in the construction and functioning of the educational center of civil society and the development of the citizen's personality in the students.....	102
10. Approximate program of experimental development of the educational center of civil society and citizen's personality in educational institutions on the basis of democratic principles and procedures.....	106
11. Socio-psychological workshop for the development of the primary educational centers of effective civil society in partnership with government officials.....	118
11.1. Preface: the purpose, tasks, principles and procedure of the workshop, depending on the number of participants, technological moments of the training	118
11.2. General algorithm of the work of the primary training center of civil society in educational institutions.....	121
11.3. Detailed procedure for the implementation of the training scenario.....	122

11.4. Game exercises and techniques for civil society development workshop.....	138
11.5. Handout.....	140
Conclusion: democratic paradigm of education and development of civil society and citizen's personality.....	141
Literature.....	147
Attachments.....	153
A. The Ethics Code of Civil Society Members and Government Representatives (Draft).....	153
B. The Articles of the Constitution of Ukraine, which determine the legal preconditions for the development and organization of the primary center of civil society and the draft Law of Ukraine "On Civil Society".....	155
C. The Law of Ukraine "On Public Associations".....	158
D. The Law of Ukraine "On Civil Society in Ukraine" (Voice of Ukraine, 2002, October 11) (draft).....	173
E. Citizen's rights and responsibilities.....	185
F. Universal principles of dialogical communication between participants of the training as members of civil society and authorities (according to G. Ball).....	186
G. Proposed social-civil agreement between the educational center of the civil society of the educational institution(s) and representatives of local authorities.....	189
H. Questionnaire to identify actual issues and proposals of members of civil society – as requirements to members of society and authorities – to improve matters in different spheres of people's life (project).....	194
I. Methods of organization of creative activity, classified by their most interconnected with those or other substructures of the individual.....	196
J. Creative project as a way to improve civil society and power of life of the people.....	
K. Japan quality sections as a definite industrial analogue of civil society.....	205
L. Questionnaire KOS-1 (V.V. Synyavsky and B.O. Fedoryshyn) – communication and organizational tendencies of personality.....	216
Act of examination by readers of the contents of the manual.....	224

Присвячується пам'яті видатного Громадянина, Філософа, Психолога і Педагога – академіка Івана Андрійовича Зязюна, який докладав величезних зусиль до розвитку освітянського осередку громадянського суспільства України.

ВСТУП

Розвиток сучасного громадянського суспільства та особистості громадянина в Україні є надзвичайно актуальним, враховуючи вирішальну роль даного типу суспільства у демократизації та соціально-економічному прогресі різних країн світу. Про це свідчить накопичений впродовж декількох століть позитивний досвід створення і функціонування громадянського суспільства у світі, зокрема в Європі, приміром, у Швейцарії, Німеччині, Австрії, країнах Скандинавії, в США тощо – як перевіреного часом соціального і психологічного ресурсу, способу формування реального народовладдя й дієвої демократії. В Україні теж існують цікаві історичні прецеденти функціонування прототипів громадянського суспільства, що виявлялися у різних формах – від народного віча, козацьких рад, сільських і міських громад до майданів і об'єднаних територіальних громад тощо. Рух до громадянського суспільства України безумовно пов'язаний з діями її духовної еліти, зокрема Г.С.Сковороди, Т.Г.Шевченка, М.П.Драгоманова, Л.Українки, І.Я.Франка, В.І.Вернадського, Г.Г.Ващенко, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, О.Т.Гончара, Ф.Т.Моргуна, І.А.Зязюна та ін. Події останніх років у країні свідчать про те, що становлення громадянського суспільства вступило в нову фазу і має перейти із гострої революційної, епізодичної, спонтанної, дрібногрупової, емоційної, радикалізованої форми у повсякденну добре організовану, масову, суспільну, інтелектуалізовану активність громадян з утвердження справжньої демократії.

Аналіз існуючого міжнародного та вітчизняного досвіду дозволяє виявити і сформулювати науково обґрунтовані принципи, цілі, методи, конкретні вимоги до подальшого удосконалення українського громадянського суспільства з врахуванням реальних обставин. Сучасне громадянське суспільство повинно характеризуватися продуктивними формами розумного генерування актуальної суспільної думки, обговорюванням нагальних проблем і проектів їх розв'язання, їх презентації обраній громадянами владі в процесі паритетної взаємодії із різними її гілками, дієвими формами самоконтролю і контролю виконавчої діяльності та обопільної відповідальності за результати спільної праці як представників влади, так і громадянських лідерів – заради духовного прогресу, державного розвитку й піднесення благополуччя українського народу. В цьому зв'язку, слід спиратися на існуючі конституціональні та законодавчі передумови, зокрема на затверджену 26 лютого 2016 року Указом Президента України Стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, на відповідні щорічні плани Кабінету міністрів і міністерств України, але головне – на народну ініціативу і мудрість його найкращих представників.

У психології, педагогіці та соціології вже визначені якості особистості громадянина, які мають забезпечити успішний розвиток і функціонування громадянського суспільства в державі. Спираючись на існуючі у психології та педагогіці наробки, автор ставить перед собою мету допомогти політикам і громадським активістам, соціальним педагогам і практичним психологам у будівництві в навчальних закладах в експериментальному порядку первинних освітянських осередків громадянського суспільства – як органічної складової і генетичного джерела всеукраїнського громадянського суспільства. При цьому визнається необхідність обов'язкової відданості лідерів освітянського осередку громадянського суспільства і представників влади позитивним духовним цінностям гуманістичного Світогляду, Життя, Людини, Віри, Надії, Любові, Добра, Краси, Істини, і протидії, неприпустимості існування в їх діях впливу негативних цінностей – темряви, смерті, нелюдства, зневір'я, розпачу, ненависті, зла, спотворення, брехні. Лідери громадянського суспільства і представники влади, діючи на партнерських засадах, мають бути справжніми патріотами України, любити свою країну та її громадян, піклуватися про їх добробут і щастя. За цих умов можлива єдність народу та прогресивний поступ України до миру і благополуччя на засадах демократії. Особливо важливими в цьому плані є, повторимо, професійні зусилля соціальних педагогів і практичних психологів, що сприяють розвитку громадянського суспільства і особистості громадян як його членів.

Узагальнюючи наявні дані з позиції психології і психопедагогіки, автор, спираючись також на власний досвід громадянської участі у подіях останніх років, пропонує певне бачення проблеми побудови громадянського суспільства в Україні, що виявилось, зокрема в розробці орієнтовної програми розвитку і функціонування його освітянського осередку. Ця програма конкретизується, концентрується зокрема в алгоритмі і сценарії тренінгу побудови такого осередку на демократичних засадах. Звичайно, що всі представлені у посібнику пропозиції потребують додаткового обговорення, навіть експертизи його тексту компетентними читачами.

Для бажаних обговорити поставлені у посібнику питання наводить службу адресу, телефон та e-mail автора: 04060, Україна, м. Київ, вул. М.Берлінського, 9, ПООД НАПН України, кімн. 632 (631), (044) 4406388 (дод. 112), valentyn.rybalka@gmail.com

ДОДАТОК 3

ПРОЕКТ

науково обґрунтованої розробки та інноваційного впровадження технологій розвитку освітянських осередків громадянського суспільства у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах України.

Теоретичне і методологічне обґрунтування актуальності, можливості, історичних та сучасних умов, наявної правової культури та можливих конкретних варіантів побудови освітянських осередків громадянського суспільства як форми прямої демократії.

Мета проекту: експериментальна розробка та відпрацювання освітянської моделі громадянського суспільства у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах України.

Об'єкт і предмет дослідження – сучасне українське суспільство, освітянські суспільні об'єднання, в тому числі волонтерські, громадянське суспільство та його освітянський осередок.

Завдання проекту:

1) Розробити науково обґрунтовану модель розвитку і функціонування освітянського осередку громадянського суспільства на основі існуючого досвіду його роботи в Швейцарії, США, Німеччині, Швеції;

2) Створити науково-методичне забезпечення для проведення навчальних семінарів, практичних занять, соціально-психологічних тренінгів розвитку освітянського осередку громадянського суспільства у вигляді посібників, методичних рекомендацій, сценаріїв, ділових ігор, комплектів роздаткового матеріалу, програмного забезпечення здійснення відповідних заходів тощо;

3) Сформувати програму інноваційного впровадження освітянської моделі громадянського суспільства у систему освіти України.

Методи виконання проекту:

а) вивчення зарубіжного досвіду функціонування громадянського суспільства, експеримент, теоретичний аналіз існуючих форм роботи громадянського суспільства тощо;

б) спостереження, опитування, тестування спеціалістів з організації громадянського суспільства – юристів, соціологів, педагогів, психологів, надійних працівників тощо;

в) експериментальне моделювання різних та загального варіанту побудови освітянського осередку громадянського суспільства;

г) сучасні інформаційні методи організації дослідження проблеми тощо.

Виконавці: дві групи дослідників та організаторів роботи освітянських осередків – відповідно для загальноосвітніх і вищих навчальних закладів освіти, кожна з яких включає юриста (спеціаліста з громадянсь-

кого права), соціолога, педагога, психолога, менеджера (інструктора-тренера), спеціаліста по обслуговуванню інформаційних систем, програміста, медійного працівника, лаборанта, обслуговуючий персонал тощо, приблизно 20 чоловік.

Термін виконання: 01.01.2019 – 31.12.1921.

Технічне обладнання: комп'ютерні, медійні системи, Інтернет, транспортні засоби, технічні засоби роботи тощо.

Економічне забезпечення проекту: фінансування усіх статей виконання проекту відповідно до існуючого законодавства України.

Розробник попереднього варіанту проекту – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України,

Рибалка Валентин Васильович

м.т. 0978824580

valentyn.rybalka@gmail.com

PROJECT

scientifically grounded development and innovative introduction of technologies for the development of educational centers of civil society in general and higher educational institutions of Ukraine.

Theoretical and methodological background of relevance, possibilities, historical and modern conditions, the existing legal culture and possible certain ways of building educational centers of civil society as a form of direct democracy.

The purpose of the project is to make a pilot development of an educational model of civil society in secondary and higher educational institutions of Ukraine.

The research object and subject are modern Ukrainian society, educational public associations, including volunteers, civil society and its educational centers.

Project objectives:

1) Develop a scientifically based model for the development and functioning of an educational center of civil society based on the existing experience of its work in Switzerland, USA, Germany, Sweden;

2) To create scientific and methodological support for conducting educational seminars, practical classes, social psychological workshops for the development of an educational center of civil society in the form of manuals, methodical recommendations, scenarios, business games, sets of handouts, software for the implementation of appropriate actions, etc.;

3) To form a program of innovative implementation of the educational model of civil society in the education system of Ukraine.

Methods of project implementation:

a) study of foreign experience of civil society functioning, experiment, theoretical analysis of existing forms of civil society work, etc.;

b) observation, questioning, testing of specialists in the organization of civil society – lawyers, sociologists, teachers, psychologists, trustful workers, etc.;

c) experimental modeling of different and general variant of building an educational center of civil society;

d) modern information methods for organizing the study of a problem, etc.

Performers: two groups of researchers and organizers of educational centers – respectively, for secondary and higher education institutions, each of which includes a lawyer (civil law specialist), sociologist, teacher, psychologist, facilitator (instructor-trainer), software maintenance specialist, media worker, laboratory assistant, service staff, etc., about 20 people.

Time framework: 01.01.2019 – 31.12.1921.

Technical equipment: computers, media systems, Internet, vehicle rent, technical means of work, etc.

Economic support of the project: financing of all articles of the project in accordance with the existing legislation of Ukraine.

The developer of the draft version of the project is Valentyn Rybalka – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Leading researcher at the Department of Labor Psychology at the Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Senior researcher at the Ukrainian Scientific and Methodological Center for Practical Psychology and Social Work of the National Academy of Sciences of Ukraine

Valentyn Rybalka

+380978824580

valentyn.rybalka@gmail.com

Навчальне видання

Рибалка Валентин Васильович,
Самодрин Анатолій Петрович,
Моргун Володимир Федорович

ПСИХОПЕДАГОГІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ ШЛЯХАМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ, ОСВІТИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Методичний посібник

За науковою редакцією

Рибалки В. В.

Комп'ютерне верстання та дизайн обкладинки

Бабинець Н. А.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,27

Наклад 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач Талком

03115, м. Київ, вул. Львівська, 23,

тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26

E-mail: ukraine.vdk@email.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4538 від 07.05.2013